

DR. BENDEFY LÁSZLÓ

KUMMAGYARIA

A KAUKÁZUSI MAGYARSÁG TÖRTÉNETE

C SERÉPFALVI KIADÁSA

Budapest, 1941

Borítékunk képe egy kuina-kubánvidéki ősi sírszobrot,
úgynevezett „kamennája babát” ábrázol

Minden jogot fenntart magának a szerző

Készült Pápai Ernő műintézetben Budapesten, 1941-ben,
Délvidék felszabadulásának esztendejében.

E L Ő S Z Ó .

Őstörténetünk eddig ismeretlen, csak az utóbbi évek során jelkutatott részletét kapja kézhez ebben a könyvben az olvasó: a kaukázusi magyarság történetét Kr. u. 900-1400-ig. Bizonyára meglepetéssel kérdi: hát éltek magyarok egyáltalán a Kaukázus vidékén félévezreddel honfoglaló őseinknek Levéd iá-ból a Don folyó vidékéről való eltávozása után? Valóság volna-e az, hogy a zárt településben élő kaukázusi magyarság nyomát még ötven évvel Mátyás király születése előtt is megtaláljuk a történeti kútfőkben?

Hogy erre a kérdésre megfelelhessenek, szólnom kell valamit ennek a munkának a történetéről. Amikor évekkel ezelőtt Julianusnak, a hős domonkosrendi szerzetesnek életrajzát feldolgoztam, kezembe került XXII. János pápa 1329. októberében kelt egyik bullájának szövege. Ebben szó van Jeretány (>Gyeretyán > Gyertyán) „ázsiai” magyar, katolikus fejedelméről. Maga a bulla ismeretes volt már több mint száz esztendeje, de nem tudtak vele mit kezdeni, mert senki sem tudta, kire, miféle magyarokra vonatkozik az. Legtöbben úgy vélték, hogy az uralvidéki baskir-magyarokról van szó. Történeti alapon nem lehetett hozzáférni a rejtélyhez, de földrajzi alapon sikerült egyértelműen megoldanom a kérdést. Ugyanis a bulla említi, hogy Jeretány magyar országának szomszédjai az alánok és a malkaiták. Az alánokról tudjuk, hogy a XIV. században a Terek folyó mentén laktak a Kaukázus tövében. A malkaita nevet először is értelmezni kellett. Leveztettem, hogy az a Malka folyó nevéből képezett latin népnév, és

„Malka mentén lakót” jelent. Már pedig a Malka a Terek mellékfolyója, tehát a mai kaitok az alánok szomszédjai; eszerint feretány fejedelem magyarjainak a Terek és Malka közelében kellett élniök. De a malkaitákkal – a földrajzi viszonyok miatt – csakis úgy lehettek szomszédosak, ha a Terektől északra laktak. Így derült ki, hogy feretány magyar népe a Kuma folyó mentén lakott az a magyar nép volt, amelynek emlékét századokig őrizte egy hatalmas, ma romokban heverő város neve a Kuma partján: Magyar, vagy Kummagyar, oroszosan Madzsari. Országukat az egykorú latin kútfők következetesen Cummageriának: Kummagariának, vagyis Kumamenti Magyarországnak nevezik.

Jeretány fejedelem katolikus püspök kiküldését, illetve püspökség felállítását kérte a pápától. Ez sarkalt arra a gondolatra, hogy az egykorú keleti hittérítők iratai és a hozzájuk intézett pápai bullák között keressem az első útmutatásokat a kaukázusi magyarságra vonatkozóan.

Feltevésém valóban helyesnek bizonyult. Az adatok, az egykorú levelek, rendelkezések, jelentések várakozáson felül szép számmal kerültek elő. Erre további területet vontam be vizsgálataim körébe: sorra vettem az egykorú és hozzáférhető arab, perzsa, kínai, majd az örmény, szír és orosz kútfőket, végül pedig a Kaukázus vidékén járt XVIII.-XIX. századbeli kutatók feljegyzéseit és útleírásait tanulmányoztam át. Óriási anyag gyűlt egybe. Nem is lehetne azt egy ilyen kis könyv keretébe beszorítani, s nem is céлом ez. Mindössze arra igyekszem, hogy minél átfogóbb és a terjedelem megszabta kereteken belül, minél részletesebb képet fessek ennek a magyar testvérnépnek az életéről addig az időpontig, amíg kútfőink segítségével sorsukat nyomon követhetjük.

A közeljövőben megjelenik Jeretány országa. – Fejezetek a kaukázusi magyarság történetéből Kr. u. 900-1420.” című nagy, összefoglaló munkám; a részletadatokat egész terjedelmükben ebben adom közre.

Budapesten. 1941 tavaszán.

Dr. Bendefy László

I.

A TÖRTÉNELMI MAGYARSÁG KIALAKULÁSA.

A NÉPVÁNDORLÁS SODRÁBAN.

Priszkosz rhétor, a Kr. u. V. század kiváló bizánci történetírója feljegyezte hogy 463 táján a saragurok, az uro-
lgok (ogurok) és az onogurok követeket küldtek Bizáncba. A követek előadták, hogy ezeket a népeket a szabirok elűz-
ték addigi lakóhelyükről, viszont a szabirokat az avarok, ezeket pedig az Óceán partján lakó népek szorították ki
szálláshelyeikről. Ez a régi forrás azt is mondja még, hogy az Óceán partján élő népeket az óriási ködök és a griffma-
darak tömegei üzték el országukból.

Priszkosznak ez a tudósítása nagyon sok kutatót foglal-
koztatott. Egyöntetű az a vélemény, hogy az a nagy nép-
mozgalom, amelyről Priszkosz ír s amelyről a kínai forrásck
is megemlékeznek, a nagy euráziai pusztáöv északkeleti
végéből indult ki és délnyugat felé, a Kaspi-tó és a Fekete-
tenger irányába tolódott el. A kínai források szerint Kr. u.
458-ban a kínaiak legyőzték a zsuán-zsuánokat, vagyis az
avarokat, mire azok addigi hazájukból elmenekültek és
nem mertek oda többé visszatérni. A kínai zászlókat száz-
ezer lovasból és százötvenezer szekérből álló hadsereg közel
500 kilométeren át röpitette diadalmasan előre az elvonuló
avarok nyomában.

Az avarok – szintén tekintélyes nép – a szavirokat

készítették menekülésre. Így kerültek az utóbbiak az Irtisz folyó vidékére, ahol a tartós szabir uralomnak nyomait még ma is megjeljük. (Szibíria neve is az ő népvéből származik.) Erről a vidékről, az Irtisz-Tobol-Iszet folyók síkágáról menekültek azok a bolgár-török népek is, amelyekhez a Priszkosz említette jajcagurok, ogurok és pnogurok tartoztak. Ez a bolgár-török onogur nép a legszorosabb kapcsolatban van a magyarsággal.

Őseink, amennyire ki tudjuk hámozni történetüket, a Krisztus előtti évezredekben, mint a finn-ugor népcsaládkhoz tartozó m a n s i, vagy m a g y i nevű népség az Ural közepső szakaszának mindkét lejtőjén laktak. Fejlett családi kötelékben éltek, halász-vadász és gyűjtögető életmódot folytatták. Műveltségük emlékeit a Csuszovája-, Kama-, Bjelája folyók vidékén feltárt csontokban gazdag lelőhelyek, egykori sirmezők és földvárak, úgynevezett csontos gorodiscsék őrzik. Ezt a népet nem nevezhetjük magyarnak; Hóman az „előmagyar” nevet alkalmazta rájuk. A leletk tanúsága szerint Kr.e. 1000-500 táján a nyugati lejtőkről áthúzódtak a hegység keleti lejtőire is, s szálláshelyeik elnyúltak a Tobol és mellékfolyóinak vonaláig.

Jó néhány száz évvel időszámításunk kezdete előtt Nyugatszibíriát ogur-, vagy bolgár-török lovaspásztor népek özönlötték el. Ezek kedvelték a harcot és a lovasvadászato-kr.t s természetszerűen bőr- cs prémkereskedéssel is foglalkoztak. Egyeduralkodójuk nem volt, törzsi szervezetben ékek, de a törzseket veszély esetén vérségi kötelékekre alapozott szövetség fűzte egybe. Ez a kiváló szervezőképességű nép – vadászatai során – mind messzebb és messzebb hatolt be az uráli erdősegekbe és mind gyakrabban jutott érintkezésbe a csendesebb természetű mágyi néppel. Közélebbi kapcsolat azonban csak Krisztus születése táján szövédkött az előmagyarság és az ogur-törökök között, mégpedig valószínűnek látszik, hogy az a bolgár-török nép, amellyel érintkezésbe kerültek, Çsi-csi nyugati hün király népe volt,

Az ázsiai hunok már nagyon régi idők óta éltek a kínaiak szomszédságában, de a kínai források csak Kr. e. 318-ban szólnak róluk először, egy Észak-Sansziban vívott ütközetükkel kapcsolatban. Ez a kínaiak győzelmével végződött. Azonban később mindinkább kibontakozott a hunok hatalma és a Cin-dinasztia kénytelen volt a Nagy Falat emelni ellenük, hogy lovasrohamaiktól a jól művelt földet megvédje. A Fal elkészült, de a Sárga birodalomnak továbbra is éberrel kellett vigyázni a hatalma csorbítatlanságára. Kr. e. 177 körül, Mao-tun san-jü idejében a hún birodalom virágkorát élte és számos népet tartott igájában. Ötven, év múlva (Kr. e. 127-124), a kínaiaknak sikerült ismét sorozatos győzelmeket aratniuk a hunokon, aminek következtében a hún birodalom hűbéres népei lázadni kezdtek és a kisebb fejedelemségekben pártütés tört ki a hún főhatalom ellen. A birodalom gigászi épülete minden pillanatban összeroppanással fenyegetett s az Kr. e. 58-ban be is következett.

Ebben az időben Hu-han-szie került a hún trónra, de a hún főurak vonakodtak őt elismerni fejedelmüknek. Volt idő, amikor egyszerre öt hún kán (tan-hu) is uralkodott. Az általános zűrzavarban megjelent a színen Hu-han-szie bátyja, az addigi trónörökös és öccse csapatait leverve elfoglalta a fővárost is, Hu-han-szie menekülésre kényszerült, míg győztes bátyja nyugaton Csi-csi néven új hún birodalmat szervezett,

Csi-csi uralma azonban rövidéletűnek bizonyult. Az új uralkodó ellentétbe került a kínaiakkal, mivel Kr. e. 36 őszén megölette egy kínai küldöttség tagjait, ami miatt még az év elején a kínai és a velük szövetséges népek seregei Csi-csi városára (kb. a mai Szamatkand helyén) törtek, azt bevették, a királyt elfogták és 1518 előkelő hívével együtt lefejezték, A legyőzött király maradék népe északnyugati irányban menekült és fokozatosan ellepte az előmagyarság s szálláshelyeit. A kínai krónikák Csi-csi, népét ting-ling, azaz „mókusprémes” néven emlegetik, amivel arra utalnak, hogy

ez a nép prémkereskedelemmel is szívesen foglalkozott. Műveltségzavaikból azonban világos, hogy földműveléssel, vagy földműveltetéssel is foglalkoztak, de főként lovas, jó szervezőképességű, államalkotó nép voltak. Kr. u. 93 körül az ázsiai hunok birodalma végleg megdőlt, mire újabb és újabb néptömegek változtatták helyüket a hajdani birodalom hatalmas területén és újabb törökfajta népek kerültek az \ előmagyarság szállásföldjeinek szomszédságába. Ám a Csi-csi bukásától számított, mintegy 130 esztendő már elegendő volt arra, hogy az eredetileg finn-ugor előmagyar és a reája települt bolgár-török ting-Hng népből huzamos együttélés, szövetség, barátság és összeházasodás folytán kialakulhatott a mai értelemben vett történelmi magyarság.,

*

A ting-ling nép a Kr. u. III. században eltűnik a kínai történetírók szemei elől, viszont nem sokkal később új nép tűnik fel Európa láthatárán: az onogurok. A két nép azonosítása nem ütközik semmi nehézségbe. Az on-ogur név „t í z – o g u r” törzset, illetőleg tíz törzsből, vagy inkább: tíz törzs-csoportból álló ogur-, azaz bolgár-török népet jelent. Ennek a hatalmas népnek része volt az ural vidéki nagy olvasztókemencéből kikerült magyar nép is.

A Kr. u. III. században tehát már a bolgár-törökséghez számító onogur-magyarok többé nem a csendes halász- vadász-, hanem harcra kész lovaspásztor nép. Részesei a nagy hűn közösségnek és miként egy IV. századbeli örmény forrásban található N o n a g u r hűn személynév bizonyítja, az onogurok egyes töredékei, mint a hűn birodalom kötelékébe tartozó népcsoport, már ebben az időben, vagy talán még korábban is, elvetődtek a Kaukázus vidékére.

Az onogurok nagy megmozdulása azonban valószínűen csak később, az V. században következett be a Priszkosz említette nagy népvándorlással karöltve.

A nagy hegyvonulatok még az ilyen nagyarányú népmozgalomnak is gátat szabnak. Annál inkább érthető ez,

mert ezek a sátoros-pásztor népek nemcsak magukban, hanem házuknépével, esetleg milliókat számláló állatjaikkal, szekereikkel, összes ingóságaikkal együtt kerestek új hazát maguknak.

Így történhetett meg, hogy az uralvidéki őshazában lakó onogur-magyarságnak csak a keleti lejtőkön élő részét érte a szabir támadás, mire nekik el kellett menekülniük, míg a nyugati lankákon megszállt öt törzs, vagy törzstörődék (Mogyeri, Jenő, Gyarmat, Tarján, Kér), mit sem kapott a százezreket megmozgató nagy lökésből és nyugodtan a helyén maradt: a Bjelája, Ufa és Káma folyók ligetes-lankás, termékeny vidékén. Ez a nép a későbbiekben – magára maradván – öt ogurnak, azaz bes-ogurnak (besgurd, basdzsird, basdzsirt, baskír) mondta magát. 1236-ban Julianus, magyar dominikánus szerzetes még akadály nélkül beszélgethetett velük, mert nyelvük még teljességgel magyar volt. Utódaik, a mai baskírok azonban már nem magyarul, hanem törökül beszélnek, még pedig nem is az ősi bolgár-török, hanem köztörök nyelven. A közös származás tudata azonban élénken élt náluk Julianus ottjártakor, sőt még ma is! Alig pár éve, hogy a jelenleg szovjet tanácsköztársaság államformájában élő baskír nép tudományos akadémiaja elvetette az oroszok cirill-írását és kimondotta, hogy ezentúl latin betűket használ, a hangok megjelölésére pedig a magyar ABC-t fogadja el. A határozat indokolása rámutat a két nép azonos eredetére! Aeneas Sylvius Piccolomini, egy veronai szerzetesnek kb. 1440-1450 közötti utazása kap-» csán még mint magyarokról szól róluk. Az orosz krónikák. a baskírokat még 1553-ban is magyaroknak ismerik.

ÁTKÖLTÖZÉS AZ ÚJ HAZÁBA.

Az V. század derekán a magyarságot, pontosabban az onogurokkal keveredett és a későbbi magyarság magvát jelentő finn-ugor (korábbi előmagyar) törzseket a Kaukáz-

zus északi lankáin találjuk. Chorénei Mózes, az örmény Hérodotosz említi, hogy északi Szarmáciában a kazárok, hunok, bulgárok, alánok és az abkázok mellett ott laknak a kum-, vagy k u m a - m a g y a r o k és a masszagéták is.

A K u m szó az ősi hun szóval azonos, innen a Kurna folyó (ősi alakjában: Gum, cserkesz nyelven ma is Gumis) neve. Ennek jelentése: a hunok folyója. Eszerint kuni-magyar jelentése betűszerint: h u n - m a g y a r , kuma-magyar pedig: kumarenti-, k u m a i magyar. Ez a név azért rendkívüli fontosságú, mert itt szerepel legelőször a m a g y a r név mai alakjában a történelemben. Emellett bizonyosság ez a név arra is, hogy a kumai, magyarság a hú n népközösség tagjaként jelent meg a Kaukázus vidékén.

A nép zömének odaköltözése az V. század első felében történhetett meg. Ez lehetett hosszabb, néhány évtizedes folyamat, de valószínűbb, hogy ennél jóval rövidebb idő, talán 3-4 év alatt mehetett végbe. Ennél rövidebb idő alatt már az átköltözéssel járó temérdek nehézség miatt is bajos elképzelnünk azt. Ha az Ural tövéből elvándorló oaogur-magyarság számát 200-250.000-re becsüljük, (ennyien bizonytalansággal lehettek!) akkor is legalább közel félmillió lovat és egymillió birkát kell ekkora tömegre számítanunk. Emellett voltak még más állataik is: marhák, tevék, kecskék, stb. Ilyen tömegű állatállománnyal a vándorlás nagyon nehézkes, mivel a haladás sebességét nem a leggyorsabban, hanem a leglassabban mozgó állatok, ebben az esetben a iuhok szabják meg.

A férfiak lovascsoportjai messze előre vágatnak, .liogy kikémleljék és biztosítsák a terepet. Nemcsak az ellenséges törzsekről van szó: fel kell kutatniok a jó legelőket és a bőséges forrásokat, sőt azokat meg is kell szállaniok, mert csakis így haladhat előre napról-napra, legelőről-legelőre a nép és az állatok zöme. Ha folyó akad útjukba, sekély gázlót keresnek, mert ennyi ménest, gulyát s nyáját átúsztatni vajmi keserves dolog mélyebb, vagy gyorsvízű folyón! Ezért a vándorlás iránya is kötött mert nem térhetnek le a füves

pusztaságok övezetéről, nem kalandozhatnak el a lombos erdőkben, sőt – ha legelőiket féltő bennszülött pásztornépre akadnak, azokkal a legelők birtokáért nem egyszer meg is kell küzdeni.

A népvándorlás tehát nem kirobbanásszerű, gyors folyamat, inkább lassú hullámozás, népek, vagy néptöredékek ide-oda tolódása az idők sodrában. A Priszkosz leírta nagy népkeveredés is ilyen lassú folyamat volt és ugyanolyannak kell elképzelnünk az onogur-magyarság délre húzódását is. Hasonlíthatnám a dolgot a láva folyásához is. Ahogy az a forró, gőzölgő, sístergő, olvadt közettömeg lomhán igyekszik le a völgyekbe: egyenes úton, alig-alig engedve meg valami kitérést magának, ahogy elpusztít minden élőt, ami útjába akad, úgy a vándorló néptömegek is ösztönösen a rövidebb utat keresik; nem nagyon kalandoznak el (egész tömegükben?) a vezériránytól és azon a vidéken, amelyen átvonulnak, felélnek, harc esetén pedig elpusztítanak mindent.

Ha meggondoljuk azt, hogy tobolvidéki őseink délkeletről kapták a szabiruk nyomását, az látszanék természetesnek, ha az onogurok északi irányban tértek volna ki előlük. Ezzel szemben délnek fordultak, mert ott meredtek előttük, akárcsak régen a hunok előtt, a kínai fal: a túllevelű erdők. Ezeknek nincsen az állatok táplálására alkalmas aljnövényzete, tehát nem is menekülhet arra felé állattartó nép. Onogur őseink is csak déli s délnyugati irányban mozdulhattak.

A számbajöhető főútvonalak Belsőázsia déli, sivatagos felében a hegyvonulatok lábához, északi felében pedig a nagy folyók vonalához igazodnak. Esetükben más lehetőség – földrajzi okokból – szóba sem jöhetett, mint az, hogy a Tobol vízgyűjtő területét elhagyván az Ural hegységet kerülgető Jaick (Ural) folyó mellé szegődtek, majd ezen átkelven az Itil (Volga) felé igyekeztek és azt valahol Szamara és Sztálingrád (Caricin) között érhették el. Miként ismeretes, átkeltek az Itil folyón is. Hogy hol történhetett

az átkelés, bizonytalan, de mindenesetre legvalószínűbben Sztálingrádnál, az Itil nagy alsó könyöke fölött, mert egyszerűbb ott átkelni a nagy folyamon, ahol az még egyetlen mederben hömpölygeti vizét, mint délebbre, ahol már mellékága, az Ak-Tuba is hatalmas folyó, nem is szólván a kettő közötti számos fattyúágról.

A folyamokon való átkelés korántsem egyszerű művelet. Kis víz idején, kisebb folyókon lovas seregek könnyen átkelnek, de nagyobb folyamokon, mint az Ural és a Volga, hogyan úsztassanak át annyi állatot? A költözködő népnek, miként azt Prinz megírta, egész országnyi területet megszállva kell tartania, hogy a folyón való sikeres átkelést biztosítsa. A költözködő nép vezérének és alvezéréinek tudománya és munkateljesítményei nem egyszer felülmúlják a világtörténelem legnagyobb hadvezéréinek eredményeit. Egyetlen rosszul sikerült átkelés valamely nagyobb folyón, szétszórhatja az egész népet. Prinz szerint ezért olyan mozaikszerű a volgamenti Nagy-Bulgária és Baskiria, az egykori Magna Hungaria néprajzi térképe. Csupa töredéknépek, egymástól elszakadt törzscsoportok, amint megrekedtek, elszigetelődtek, majd az erdős-ligetes vidékekre menekültek egy-egy elhibázott, kellően nem biztosított, vagy elő nem készített átkelés után.

Mivel az onogur kötelékben lévő magyarság a IV. században és az V. század elején a Kaukázusban nagyobb tömegekben és zárt egységben jelenik meg, biztos, hogy átköltözkedésük a legnagyobb rendben, zavartalanul mehetett végbe. Vezérek óvatosak voltak. Talán megvárták a telet, míg befagynak a folyók és a legkevesebb kockázattal kelhetnek át a vastag jégpáncélon. Ez a körülmény máris kétszeri telelést, legalább kétszer fél-fél esztendő jelent; ha most még a Tobol-Meótisz közötti 2000 km-es útvonal megtételére – a legszerényebben – két esztendőt számítunk, azt kapjuk, hogy őseinknek az ural-irtiszvidéki őshazából a donvidéki új hazába való vándorláshoz legalább is három esztendőre volt szükségük.

A középkori krónikák és egyéb egykorú források a Kaukázus északi lejtőjéhez simuló síkságot, mint Meótság mérheterlen mocsarainak terjedelmes vidékét emlegetik. Ma ez a vidék már jói megművelt terület, akárcsak a mi Alföldünk, de 1500 esztendővel ezelőtt bizony más volt a képe! A hegyvidékről lesiető folyók akkor még nem töltötték fel annyira a lapályokat, miként ma és a folyók széles völgyeiben, meg az Azovi-tenger – az egykori Meótság – partvidékén hosszúranyúlt, szerteágazó mocsarak nehezítették meg a közlekedést. A vidéket jól ismerő lovas vadászok még csak eljártak ügyel-bajjal a mocsárvilágban, de pásztornép nyájaival s gulyáival nem tudott átvágni azokon.

A tengerparti vidéken 30, de helyenkint 120 km széleségű volt a mocsárvilág. A Manicsj akkoriban még hajózható folyó lehetett, környékét azonban széles sávban szintén mocsarak lepték el. Ugyancsak mocsarak és mocsári galériaerdők kísérték a többi nagy folyót is, mint a Dont, Donecet, a Jeját és ennek mellékfolyóit, ugyanígy a Kumát egészen a Bjelája torkolata vidékéig, a Volga balpartját és a Volga-Ak-Tuba közét, a Terek deltavidékét, a Kaspi-tónak a Volga-Kuma közötti partját, valamint a Jergenyi dombok keleti lábánál húzódó vályút. Mindezt jól kiolvashatjuk az orosz földtani felvételekből és a földfelszín mai formáinak viszonyaiból.

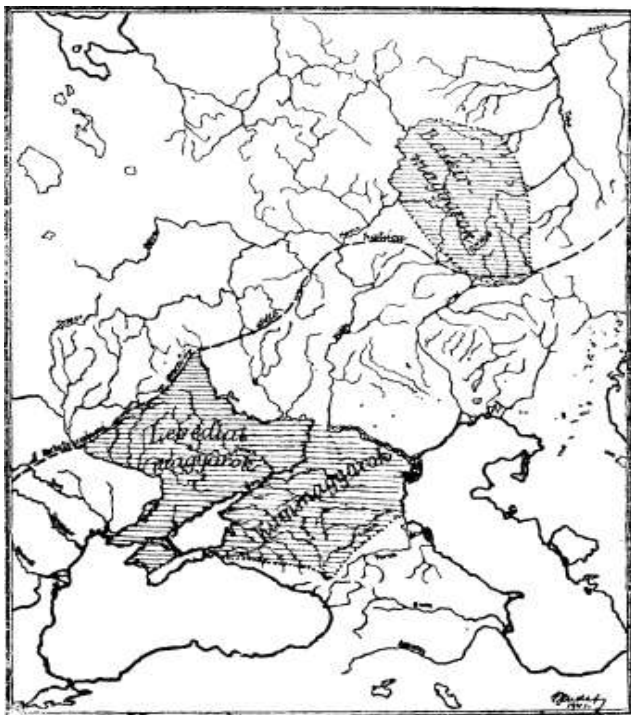
Ezek a hosszan elnyúló, széles mocsársávok a dél felé költözködő magyarságnak irányt szabtak. Ha elfogadjuk azt a nagyon valószínű lehetőséget, hogy a Volgát azon a ponton keresztelték, ahol a folyam metszi a mérsékeltövi szavanna és a füves puszták határvonalát, tehát Szaratov és Sztálingrád között, valahol Kamisin tájékán, nem nehéz belátnunk, hogy az átkelt tömegek egyik része a szavannaövet követve továbbhúzódott nyugatnak, míg a másik része a Don és Volga közötti 60-70 km széles.fennsíkon és a Jergenyi dombokon át behatolt a Káspi-tó és a Fekete-tenger közére és az ottani, legelőekben s ligetekben gazdag területeket szállta meg.

Határaik lenyúltak a Káspi-tóig, határunkban tartották a Volgához simuló mai belső kirgiz pusztákat, a Kuma és a Kuban folyók síkságát, sőt ezek mentén még a Kaukázus lejtőit is megszállták, bizonyára azért, hogy állatainknak: i nyári legelőket biztosíthassák. A Donon túli törzscsoportok a Don és Donec alsófolyásának vidékét és a Mcótiisz északi partját szállták meg, sőt a Krím-félsziget északi felének gazdag legelők is magukénak mondhatták. Kétségtelenül hatalmas terület ez, nagyobb az 1914. évi Magyarországnál, de gondoljuk meg, hogy 200.000 lelket számláló sátorospásztor népnek – a karakirgizek mértékével mérve – 400.000 négyzetkilométert megközelítő területre szükség (Prinz adata).

Nem kétséges, hogy ez a magyarság, ha nem is volt még egyetlen, parancsoló főfejedelme, a közös vérségi kapcsolat tudatában szoros törzsszövetségben élt és a törzsek egymást, ahol tudták, segítették. Igaz, előfordult olyan eset is, hogy egyes magyar törzsek a bizánci, mások pedig a perzsa érdekek mellett szállak síkra, de ezek múltó és nem mélyreható jelenségek voltak. Tulajdonképpen már ennek az időnkénti széthúzásnak az alapját is a földrajzi viszonyok, a területet szétszabdáló mocsarak szolgáltatták. (Ugyanígy pl. az erdélyi önálló fejedelemség sohasem jöhetett volna létre, ha a Keleti Középhegység és a Kárpátok együttesen nem alakítják ki a jól körülzárt Erdélyi Medencét.)

*

Az onogur-magyarságnak ural vidéki hazájából a kaukáziai síkságra való költözködése a hún népmozgalmakkal karöltve történt meg. A hunok nagy tömegei már jóval korábban megmozdultak. Balambér hún király 372-ben lépte át seregeivel a Volgát, előrenyomult a Kaukázusig és sorra meghódította az ott élő kisebb népeket. Később a Donon és a Dnyeszteren túlra is kiterjesztette hatalmát. A hún birodalom duzzadó ereje nem ismert határt: nyugat felé törve átlépte a Kárpátok vonalát és Attila idejében kiteljesedett.

A MAGYARSÁG URALVIDÉKI ÉS KAUKÁZUSALJAI HAZÁJA A Kr. u. III.-IX. SZÁZADBAN. A kaukázusi magyar hazának északi részét, ahonnt a mi honfoglalóink a besenyők elől 885-889-ben elvándoroltak, Levedia, a déli részt kummagyar szóval jelöltük, ez azonban nem jelenti azt, hogy ebben az időben a Don vidékén két magyar haza volt; a törzsi szövetségrendszer és a verség tudata egységbe kovácsolta a népet. (Terv. és rajz. Bendefy.)

Ám a lángeszű hódító halálával a számtalan mozaikszemből összerótt hatalmas birodalom hetven évi fennállás után szétesett. A hunok kiszorultak a Kárpát-medencéből s most már Attila második fia, Dengezik próbálta meg, vajjon össze tudná-e kovácsolni még egyszer szervezetszerűen a biro-

dalom megmaradt, még mindig tekintélyes keleti részét. Most Bizánc a hunok ellenfele, s 469-ben Dengezik is ott vészlik el a harcmezőn, valahol a Dnyeper és a Don közötti füves pusztaságokon.

Az onogurok a hún főhatalom aláhanyatlásával egy kis lélekzethez jutottak, mire rögtön Bizánc barátságát keresték. Dengezik nem nézte jó szemmel ezt a barátkozást, ezért legifjabb öccsét, Irniket keletre küldte, hogy szemmel tartsa az onogurokat és a többi népeket. Ám Dengezik halála után a hún nép szétszóródott és összekeveredett a különféle pontusi népelemekkel, s ez a keveréknép a következőkben (először 481-ben!) **bolgár** (= keverék) néven szerepel a történelemben.

Imik királyfi igyekezett megmenteni atyja örökéből, amit lehetett. Összegyűjtötte maradék népét és az ogur (= bolgár) törzseket is hatalmi körébe vonva, még egyszer sikerült megvetnie egy hún-ogur birodalom alapját a Fekete-tenger északi partvidékén. Új fejedelmi családot alapított, a Gyula nemzetséget. Ebből származott két testvér, **O g u r d a** és **M o g y e r i** (Un(o)gurda – Magyar), mondáink jólismert Hunorja és Magorja. Ők az onogur-magyar-ságnak azok az első fejedelmei, akiknek már a nevét is ismerjük. Mindenesetre bizonyos, hogy alapvető szerepük volt népünk sorsának irányításában. (V. ö. Csodaszarvasmondában a szálláshelyek kiterjesztése, bolgár és alán vérségi kapcsolatok szerzése, stb.)

HUNOR ÉS MAGOR.

A bizánci írók gyakran foglalkoznak az V.-VII. századbeli onogurok sorsával. Írásaikból tudjuk, hogy három évszázadon át ott laktak a Meótisz partvidékén, a Don, Kuban, Kuma és Volga közötti síkságon, dél felől pedig csak a Kaukázus gerince szabott nekik gátat. A több, valószínűen tíz törzset számláló onogur nép tagjaként a Magyar törzs is ott élt már ezen a vidéken, amire nemcsak Chorenei Mó-

zes a bizonyítékunk, hanem két onogur-magyar fejedelmi testvérnek, Ogurdának és Mogyerinek Maialas és Theophanes – bizánci írók – feljegyzéseiből ismeretes története is.

Az onogurok idők folyamán mind szorosabb érintkezésbe jutottak Bizánccal. Az utóbbinak érdeke volt, hogy az onogurokat szövetségesekként magához kösse, mivel a perzsákkal gyakori ellentétek voltak és ellenségeskedések alkalmával a perzsákkal szomszédos onogurokat, mint kiváló lovas-harcos népet, jól felhasználhatta.

I. Justinianus kelet-római császár uralkodásának első évtizedében, vagyis 527-528-ban a kimmeriai Boszporusz (mai Kercs) közelében lakó hunok (onogurok) Ogurda nevű fejedelme szövetséget kötött a bizánci császárral, Konstantinápolyba utazott és ott megkeresztelkedett. A császár személyesen résztvett a keresztelőn, maga tartotta keresztvíz alá a pogány ifjút, majd amikor az visszatért hazájába, gazdagon megajándékozva, búcsút vett tőle. Ogurda vállalta Boszporusz és a kubanvidéki római érdekek védelmét. Ám a császár óvatosságból katonai csapatot is küldött egy tribunus vezérlete alatt Boszporusz városába, hogy azt a hunok esetleges portyázásaitól megoltalmazza, másrészt, hogy az adókat behajtsa. A városban ugyanis élénk kereskedelem folyt a rómaiak és a hunok között.

Ogurda, mikor hazaérkezett bizánci utazásáról, elmesélte testvérének, M o g y e r i-nek a történetet, őt – hún csapatával – Boszporusz városában hagyta, maga pedig a törzsek szállásföldjére utazott. Nem sokkal ezután Ogurda a keresztény hitre próbálta téríteni népét. Az arany- és ezüstbálványokat összetörette, beolvasztatta, majd az így szerzett kincset Bizánccban becseréltette pénzre. A pogány papok azonban felbőszültek Ogurda tettén, összeesküvést szöttek ellene, meglepték és meggyilkolták, majd testvérét, Mogyerit kiáltották ki fejedelemimé.

Mivel az összeesküvők féltek, hogy a bizánciak bosszút állnak majd Ogurda haláláért, hadaikkal benyomultak Boszporusz városába és ott Dalmatios tribunust a bizánci

helyőrséggel együtt lemészárolták. Amikor a császár tudomást szerzett a történekről, büntetőhadereget küldött a hunok ellen. A csapatok egy részét, közöttük a gót segédc csapatokat is, hajón szállították a helyszínre, másik részük pedig szárazföldi úton, tehát Kisázsian át közelítette meg az onogurok szállásföldjeit. De összecsapásra nem került sor, mert amikor a hunok neszét vették a nagy készülődésnek, lóra kaptak és egyszeriben eltűntek, Boszporusz városában pedig helyreállt a nyugalom és a bizánciak továbbra is kezükben tarthatták ezt a fontos erősséget.

Mogyeri fejedelemnek a neve tökéletes bizonyítéka annak, hogy ez a leírás a magyarokra, mégpedig a kummagyarokra vonatkozik. Ezért emlegetnek az írók mindig hunokat a (kum) magyarok helyett. A kummagyar a szó betűszerinti értelmében hún-magyar ebben az időben. Sem az írók, sem a nép nem tud különbséget tenni a hún és a magyar, illetve a hún és az onogur között. Sőt vérségi kapcsolatban egyenesvonalú leszármazási viszonyban van Ogurda és Mogyeri Attilával!

Érdemes azonban egy pillanatra megállnunk és mélyebben beletekintünk az eseményekbe, hogy megérthesük Ogurda cselekedetének rugóit.

A pogány magyarság hite szerint az elhalt ősök szeleme, árnyékelleke, azaz í z-e ott él, ott jár közöttük. Az ősök tisztelete igen magas fokon állott náluk. Az állandóan égő házi tűzhelyeken nap-nap után áldozatot mutattak be őseik í z-ének, amikor is mindennapi életük első falatját a tűzbe vetették s italuk első kortyát a tűzre loccsantották. A tűzhely körül helyezték el gyakran aranyból, ezüsből készült házi (családi, nemzetségi) bálványaikat. Az efajta bálványok a honfoglaló magyarságnál is megvoltak .

Klaproth, orosz akadémikus 1807-1808. évi kaukázusi utazásai alkalmával olyan szerencsével járt, hogy a Kuma mentén Magyar városának romjai közelében, sikerült olyan ezüsbálványra találnia, amelyenről sorainkban van szó.

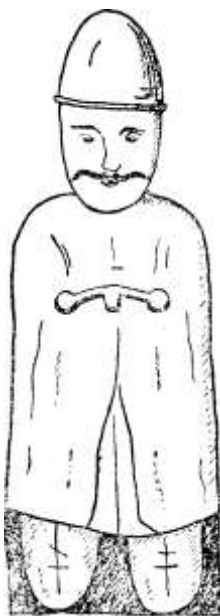
Művében az ezüstszobrocskáról azt írja, hogy ujjnyi hosszúságú s a helybeli földművesek találták a Kurna partjának közelében. Alakra teljesen hasonlít a Kuma mentén egyébként is gyakori kőszobrokhoz. Ezek rendszeren ülő alakot ábrázolnak. A férfi figurákon mellvért, hosszú, szűk, térdigérő kabát van, a nőkn azonban sokkal rövidebb kabátka. Mellük lóg, combjuk, lábszáruk csupasz. Széles nyakdíszük és a még ezen felül alkalmazott korallzsinór megkülönbözteti az utóbbiakat a férfiszobroktól. A női fejdísz különleges és kétszeresen egymásra épített, míg a férfiak kissé hegyes süveget viselnek. Valamennyi kőfigura köldöke táján hosszúkás ivóedényt tart.

A kőbabák és az említett ezüsbálvány között Klaproth csupán annyi különbséget talált, hogy az utóbbinak a karjait egyáltalán nem ábrázolták, tehát kabátja, – ami nem más, mint pástoraink ma is divatos s u b á j a – takarja azokat.

Bármilyen dicséretes is lehet keresztény szempontból Ogurda szándéka, kudarcát természetesnek találjuk. Ha a dolgok mélyére tekintünk, azonnal világos lesz előttünk, hogy ez a térítési kísérlet másképp nem is végződhetett volna !

Mit jelentett ugyanis a házibálvány, mi volt a rendeltetése ?

Mai tudásunk szerint az ural-altáji népeknek, ahová a finn-ugor és a török-mongol népekkel mi is tartozunk,

Kumamenti ómagyar ezüsbálvány. – Klaproth leírása és Jerney rajzai nyomán rekonstruálta Bendefy.

közös ősi jellemvonásuk az a hitük, hogy a megholtak lelke időnként vissza-visszajár a kihült tetembe. Már most a hátramaradt családtagoknak az volt a törekvésük, hogy az elhunyt családtag lelke ne csak a sírban oszladozó tetemet keresse fel, hanem közöttük, mindennapi családi életükben, környezetükben továbbra is otthonos legyen.

Ez a törekvés ösztönözte őket arra, hogy az elhalt rokon alakját bálvány képében (nem akarom az ide sehogy sem illő szobor szót használni), örökítsék meg. A kezdeti időkben fából faragtak bálványokat. A családfőnek nagyot, az anyának kisebbet, a gyermekeknek még kisebbet. Ezeken a primitív faragványokon inkább csak a fej és a törzs elnagyolt ábrázolására törekedtek. Saját ruháikba öltöztették a bábukat és a sátorban, kunyhóban a legszembetűnőbb ponton helyezték el azokat.

Mivel minden étkezés alkalmával a legízesebb falatokat a bábuk elé vetették, sőt nem egyszer a húsféléket arcukhoz dörzsölték, azok csakhamar piszkosak lettek. Szükségesnek látszott tehát, hogy a bábuk arcát mosható védőréteggel lássák el. Így kezdték burkolni azokat bádoggal, réz- és vaslapokkal, tükördarabokkal. (Innét származik a „vasorrú bába” kifejezésünk is.)

Míg a szegényebb elemnek csak szegényes bálványokra futotta, a gazdagok, azaz a törzsi- és politikai élet vezető személyiségei, már nemesfémeket, ezüstöt, aranyat is alkalmazhattak bálványaikra. Mivel a bálványkép sohasem volt nagyobb méretű, (az eddigi kutatók két és fél arasznyinál nagyobbat még nem találtak), az előkelőségeknek nem jelentett nagyobb megterhelést, amikor a fa képek burkolását elhagyván, a színezüst- és színarany házibálványok készíttetésére tértek át. Itt rejtőzik – szerintem – Ogurda kudarcának legfőbb oka.

Amikor Ogurda az arany- és ezüstbálványokat összehozta, a hatalmasokkal, a törzsfőkkel, a vezető réteggel húzott ujjat. A szövegből nem tűnik ki, vajjon a faképeket

is megégette-e, vagy talán azt hitte, hogy ezt a munkát a „megtérített” előkelőségek is elvégzik helyette.

Biztosra veszem, hogy Ogurda részéről nem is az volt a komoly cél, hogy népét Krisztus táborába terelje, hanem egyrészt úgy számíthatott: ha népét a keresztény hitre téríti, kiragadja a törzsfők kezéből az addig gyakorolt vallási hatalmat és így a politikai és katonai vezetést is könnyebben egyesíti (bizánci mintára) a maga kezében; másrészt ügyes gazdaságpolitikai fogás is volt a dologban, mert ezen az úton kincstárát bizánci aranyakkal tölthette meg.

Ogurdának meg lett volna a módja ahhoz, hogy Bizáncból kellő számú hithirdetővel térjen vissza magyar törzseihez és talán lassúbb, de bizonyára eredményesebb munkával igyekezzék megnyerni a nép lelkét Krisztus tanainak. Kísérletének mindenesetre az lett a következménye, hogy Bizánc még éberebb figyelemmel fordult északi Kaukázia felé, mert ott régi gyarmatai voltak, közöttük több virágzó város is.

Ilyen régi görög gyarmati város volt a Kuma és Bujvola folyók szögében, tehát a későbbi Magyar város helyén épült K ó f é n város is. Nem sokat tudunk róla, de hogy ott volt, azt közli velük a ciliciai Zemarkhos, tudós férfiú, akit II. Justinianos bizánci császár Kr. u. 568-ban megbízott a türk kagánhoz küldött követsége vezetésével. Nagyon szép város lehetett, díszes faragású kőtemplomokkal, ékes palotákkal. Néhány szép és épen maradt domborművet Magyar építésekor megtaláltak és befalaztak egyik előkelőség palotájának falába. Ezeket később egy francia utazó újból megtalálta Magyar romjai között és le is rajzolta azokat.

Hogy hova lett Kófén városa, nem tudjuk. Ügy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Nem lehetetlen, hogy valóban ez történt. Ugyanis arra semmi nyom nincs az irodalomban, mintha a várost az onogurok rombolták volna le, sőt a környéken ők nem is háborúskodtak. Ellenben tudunk arról, hogy volt az onoguroknak egy régi nagy városuk, amelynek

– Theophylaktos Simokattes szerint – B a k á t h volt a neve. Ezt a várost azonban a földrengés 582-ben romba döntötte. Nem lehetetlen, hogy a két név ugyanarra a városra vonatkozik, de az sem lehetetlen, hogy Kófén a türkök rohamainak esett áldozatul.

Ne gondoljunk arra, hogy ebben az időben az onogurok már városlakók voltak. Egyes főurak talán behúzódtak Bakáthba, vagy más nagyobb városba, de a nép zöme – Zacharias rhetor szerint (Kr. u. 569) – sátrakban élt.

SZABÍR, AVAR ÉS TÜRK URALOM ALATT.

Ogurda erőszakos térítési kísérlete politikailag két táborra szakította az onogur törzseket. Egyik részük elégedett volt a bizánci kapcsolatokkal, a pogányság hívei azonban, élükön Mogyeri fejedelemmel, veszedelmesnek ítélték a császár barátságát. Mogyeri csapatai a boszporuszi helyőrséget megtámadták és felkoncolták, a bizánci büntetőhadak elől pedig eltűntek. Ezzel kezdődött az az évszázados folyamat, amelyben az onogur törzsek hol Bizánc mellett, hol ellene küzdöttek.

Még Mogyeri fejedelem Hetében, nem sokkal Ogurda halála után, az onogurok két tömege, vagyis 20.000 lovas-Türák és Glón vezérek parancsnoksága alatt a bizánciakkal szemben álló perzsák oldalán harcolt. A bizánci diplomácia azonnal újabb szövetségest keresett és meg is találta Balakh szabir fejedelem özvegyének, Boarik királynőnek személyében. A s z a b i r o k a VI. század elején a Volga vidékén, a Kaspi-tó és a Kaukázus környékén laktak és számottévvő hatalom voltak. Boarik hadai is a Kaukázus lábánál szálltak szembe Türák és Glón onogur seregeivel. Az ütközet, amelyben Glón életét vesztette, Türák pedig fogságba került, a szabírok győzelmével végződött. Türákot a szabírok kiszolgáltatták a bizánci császárnak.

Nem sokkal később, 545-ben I. Kosru perzsa király

hadjáratot vezetett az országtól északra lakó népek ellen és ez alkalommal a szabirokon megsemmisítő győzelmet aratott. A szafcirjép szétszóródott. Törzsei a Kubán, Kuma és Terek vidékére menekültek, kisebb töredékeik pedig a Kur (Kyros) és a Rión folyók mentén húzódtak meg. A Kaukázus északi lejtőin megtelepült szabír törzsek szövetségre léptek az onogurokkal és az így kialakult törzsszövetség, harminc törzset számlált. Ez a magyarázata annak, hogy ebben az időben eltűnik a szabír és az onogur népnév, ellenben helyettük feltűnik az uturgurok (harminc ogur) neve. (Valószínűen ennek a szabír törzsszövetségnek az emlékét őrizte meg az a magyar „Szabartoi aszfaloi”, azaz „hős szabír” törzsnév, amellyel Konstantinos császár tudósításában majd találkozunk.) Az uturgur korszakban mindössze 551-ben fordul elő mégegyszer az onogur népnév, Jordanész „Getika” című művében, ahol a szerző felsorolja a Fekete-tenger északi partvidékén lakó népeket és ezek között utolsóként említi meg az onogurok nevét is.

A szabirok és az onogurok példája más ogur törzseket is erőik egyesítésére késztetett. Így az ü_c_s oguro k (három ogur) és az ajjj. a g i r o k (hat ogur) szintén feladták önállóságukat és k_u_t_u_r_g_u_r (vagy tukurgur, kilenc ogur) néven törzsszövetségben egyesültek. Hatalmuk azonban ingatag alapokon nyugodott. A bizánci írók szerint 552-ben egy kuturgur sereg Kimial vezérlete alatt a gepidák szövetségeseként az Aldunáig nyomult előre, hogy ott a longobardokkal megütközzék. Azonban a gepida-longobard ellentétek időközben elsimultak. Kimial csorbitatlan seregével erre a bizánci birodalomra tört annak ellenére, hogy a kuturgurok „segélydíj” címén Justinianos császártól évi adót szedtek. A császár – a mindenkori bizánci politikához híven – a barbárt barbárral állította szembe: sebtében szövetséget kötött Szandii uturgur fejedelemmel. Az uturgurok a Don folyó közelében talákoztak össze a visszatérő kuturgur csapatral és fényes győzelmet arattak felettük.

Hat év múlva, 558-ban a kuturgurok elégtételt akartak

szerezni ezért a vereségért. Zabergán fejedelmük vezetésével betörték Tráciába és a krími gyarmatokra. A császár most Belizárt, a híres hadvezért küldötte ellenök. Belizárnak a korábbiakban sóik megaláztatást kellett elszenvednie a császártól, annak ellenére, hogy Justinianos nemcsak hatalmának, hanem életének többszöri megmentését is neki köszönhette. Most azonban az ötvenes éveiben lévő hős feledte az udvar ármánykodásait és hálátlanságát, és sietve a kuturgurok ellen vonult. Míg ő Zabergán seregein fényes győzelmet aratott, Szandii uturgur lovassága az otthonmaradt kuturgur lakosságra rontott és személyekben, vagyontárgyakban egyaránt nagy veszteséget okoztak nekik. A császár szerette volna rávenni Szandiit a kuturgurok teljes kiirtására, de erre az uturgur fejedelem, mivel rokonnépről volt szó, nem volt hajlandó, sőt a császárnak még azt a kérését is elutasította, hogy a kuturgurokat megfosszák méneseiktől. Erre már azért sem kerülhetett sor, mivel közben új nép jelent meg a sínen és az uturguroknak velük kellett felvenniök a küzdelmet. Ez a nép az avar volt.

Ha figyelemmel kísérjük az eseményeket, megállapíthatjuk, hogy a szabíroknak, majd 558-ban az avaroknak a feltűnése a Kaukázus vidékén, nem más, mint annak az egy századdal korábban elindult népvándorlási hullámnak a Kaspi partvidékéig való előretörése, amelyről annak idején Priszkosz rhétor és a kínai történétírók adtak hírt. Munkánk elején találkoztunk az avarokkal, vagy zsuán-zsuánokkal. Láttuk, hogy mivel a Sárga-tenger mentén élő népek megmozdulása kiszorította őket addigi lakóhelyükről, a szabírok földjére rontottak. Azóta ez a két nép folyton egymás sarkában volt.

Az V. századtól kezdve másfélszáz éven át az avarok az Altáj hegység és a Balkas-tó vidékén alapozták meg hatalmukat. Leigázott népeik közé tartoztak ajtürkök is. Ezek az Altáj hegység egyik szárnyában, az általuk Ötükennek nevezett hegységben laktak és ők voltak az avarok bányászai

és leghíresebb fegyverkovácsai. De a VI. század derekán kiváló férfiú került a türkök élére: Bumin kagán. Ő 552-ben nemcsak hogy felszabadította népét az avar uralom alól, hanem teljesen megdöntötte az altájvidéki virágzó avar uralmai, és az avar népet elűzte erről a vidékről. Majd nem-sokára magáénak mondhatta az Altajtól keletre elterülő hatalmas vidéket, egészen a kínai Nagy Falig, sőt nyugat felé is terjeszkedett és még az avarok egy részét is meghódolásra kényszerítette.

Az avar nép meg nem hódolt része nyugatra menekült. Átkeltek az Ural, majd a Volga folyón, és a Kaspi-tó partján, a korábbi szabír szállásföldeken pihentek meg. Ezeket az avarokat a türkök, (hogy megkülönböztessék őket a nekik meghódoltaktól), v a r k h o n-oknak (avar-hún?) neveztek. 558-ban a varkhonok követei Kandik vezetésével megjelentek a konstantinápolyi udvarban és azt kérték, adjon nekik a császár földet, ahol megtelepedhetnek, s annak ellenében felajánlották népük fegyveres erejét a birodalom oltalmára. A császár ravaszul úgy számított, hogy ezzel a menekülő néppel tönkrevetetheti a kuturgurokat. Elfogadta tehát a felkínált szövetséget és a varkhonokat a kuturgurokra uszította. Baján avar (varkhon) kagán azonban ahelyett, hogy eleget tett volna császári szövetségese kérésének, hadi-népét a rokon kuturgur nép fejedelmének, Zabergának seregeivel egyesítette és mint a fürgeteg, a Volga és Don síkságain át a Dnyeper és Dnyeszter közötti pusztaságokon termett.

Előretörésük oldalba kapta a Fekete tenger északi partvidékén lakó onogurokat is. Összeütköztek, de az onogur-szabír egyesült hadak maradtak alul a harcban. Az onogurok meghódoltak: a szabír okkal együtt az avar főhatalomnak. Baján hadai megállás nélkül törtek előre nyugat felé. Bizánc hiába igyekezett őket megállítani, fáradozásai teljesen sikertelenek voltak. 570-ben Baján már egész Pannóniának az ura, és II. Justinus, az új bizánci császár, kénytelen beletörödni a kagán előírta békefeltételekbe. Ez időben az

avarokkal együtt néhány uturgur és kuturgur törzs is a Duna-Tisza közére sodródott.

*

Ugyanebben az időben keletebbre félelmetes arányokban bontakozott ki a türk hatalom. Turnen kagán és fia, valamint Tumen testvére, (Istemil) (a bizánci forrásokban: Dizabul vagy Silzibul) fokozatosan nagyobb s nagyobb területet vontak a türk törzsek hatalmi körébe. Birodalmuk határai keleten a Koreai öbölnél, nyugaton a Kaspi-tónál voltak. Sőt később, amikor megtörték az alánok, az uturgurok és a kolchiszi hadak ellenállását, birodalmuk határos lett a római- és az avar birodalommal.

Bizáncot a türkök szomszédsága egyáltalán nem zavarta eddig politikájában, mert már korábról meg voltak a szívélyes kapcsolataik. Összeköttetések 563-ig nyúltak vissza. Ekkoriban Istemi kagán összekülönbözött Kosru perzsa királlyal, mivel az a türk selyemkereskedőket kitiltotta birodalmából. Hogy könnyebben leszámolhasson a perzsákkal, követséget küldött Bizáncba és a császárt szövetségre szólította fel. A türk követség vezetője, Maniakh, sok értékes adattal szolgált a bizánciaknak a keleti népek ismeretére vonatkozóan. Az udvar lej egyeztette Maniakh tudósításait és ezek a féljegyzések ma legértékesebb, vonatkozó kútfőink sorába tartoznak. Justinus császár szívesen hajlott a szövetségre és megbízta Zemarkhoszt, a ciliciai tudóst, hogy nagyszámú követség élén keresse fel az Altáj hegységben Istemi kagánt és beszélje meg vele a részleteket. Zemarkhosz, miután küldetésének sikeresen eleget tett, hazafelé indult. Útjában 568-ban keresztülhaladt az Emba, Ural, Volga, Kuma s Don folyók vidékén és feljegyezte, hogy ott az Istemi türk kagán fennhatósága alá tartozó onogurok laknak. Útleírásából kitűnik, hogy ugyanekkor áthaladt az akkor még virágzó Kófé városán is.

Létrejött tehát a bizánci-türk szövetség, amelyet – egy kellemetlen közbenső epizódon kívül – húsz esztendőn át semmi sem zavart. A császár örült, hogy a türkökben hatal-

mas erejű katonai szövetséget nyert a perzsák és az arabok ellen, a türkök pedig a bizánciak részéről biztonságban tudhatták birodalmuk nyugati határait. Ellentét csupán 576-ban merült fel közöttük, amikor Türk-sad türk kagán tudomást szerzett (a kétes értékűnek bizonyult) bizánci-avar szövetségről és azzal a megokolással, hogy Bizánc a türkök hűtlen alattvalóival, s jelenlegi ellenségeivel kötött barátságot, 576-ban váratlanul a krími gyarmat városokra, közöttük Boszporuszra támadt. Ebben a hadjáratban az uturgurok is részt vettek, s minthogy a türkök alattvalói voltak, élükön a följük rendelt türk helytartó, Anagaj kagán állott. A császár ijedten toborzott össze egy újabb követséget és sietve elküldte azt Türk-5adhoz, hogy kimagyarázza a dolgot. A követségnek sikerült a félreértést elsimítania, de a türkök fejedelme válaszbeszédében megfenyegette a császárt. Szavait azzal végezte, hogy „uralma napkelettől napnyugatig terjed s példaként felhozta, hogy az alánokon kívül az onogurok törzsei is – noha szembeszálltak a legyőzhetetlen türkökkel – mégsem értek el semmit és mint a többi nép, ők is szolgáskorba jutottak.”

Valóban szolgáskorban sínylődtek a türk fennhatóság alá került népek. A türkök igájában nem volt már értelme, hogy a különféle ogur törzsek szövetségét fenntartsák, ezért az uturgur törzsszövetség is megbomlott és 576 után már nem hallunk többé róluk. Ellenben újra feltűnik az onogurok neve. A kaukázusvidéki onogurok részt vesznek Maurikiosz császár oldalán annak 586 évi szvániai hadjáratában. Ezután mindaddig nem szól róluk a történelem, míg csak nem sikerül magukat felszabadítaniuk a türkök fennhatósága alól.

KÜRT FEJEDELEMBIRODALMA.

AVII. század eleje meghozta az onoguroknak az oly régóta áhított szabadságot. Az évszázados elnyomatás nem volt sem elég kegyetlen, sem elég hosszú ahhoz, hogy ezek-

ből a szabadságukra és függetlenségükre büszke hún-ivadékokból a szabadulás vágyát kiolthatta volna! Amiről a türk kagánok emberei előtt csak sugdosva beszélgethettek, érett, forrott a lelkekben. Érlelte a nép vágya, és érlelték azok a távoli, diplomáciai fogásokkal elősegített külső események, amelyekről az onoguroknak odahaza fogalmuk sem volt.

A Kínai birodalom sohasem nézte jó szemmel, ha nyugati határain erősebb barbár hatalom veti meg a lábát. Annak idején a hunok ellen a Falat építette, az avarokat elűzte szomszédságából, a türkökkel pedig igyekezett a baráti szomszéd szerepét megőrizni, de titkos diplomáciája szorgalmasan azon dolgozott, hogy valamiképpen meggyöngítse a türkök hatalmát. Bizáncnak – I. Justinianos óta – bevált rendszere volt ezen a téren az, hogy barbárt barbár ellen uszított. És hacsak nem egy azonos nép két ágáról volt szó, mint az uturgurok és kuturgurok esetében, Bizánc számítása többnyire bevált: a két veszekedő között ő pihent nyugodtan. Kína is ilyen alattomos, kétszínű játékot folytattott, de mivel nem volt kit a Türk birodalom ellen uszítania, a titkos főreg szerepét választotta. Ügynökei fáradhatatlanul járták a türkök hűbéres népeit és felkelésre, lázadásra, függetlenségük kivívására sarkalták azokat.

Már a VI. század utolsó évtizedében kirobbant az első megmozdulás. A birodalom hűbéres fejedelmecskéi összefogtak és fellázadtak a központi főhatalom ellen. Noha ezt a kísérletet 597-ben még sikerült a kagánnak elfojtania, azt már nem akadályozhatta meg, hogy a következő évtizedekben a keleti és (nyugati türk törzsek között a teljes szakadás felé vezető bomlási folyamat meg ne kezdődjék. Ennek egyik félreismerhetetlen jeleként a Volga torkolata körül tanyázó törzsek (k a z á r o k n a k kezdtek nevezni magukat. (A név „útról letérőt, bolyongót jelent.) Külön népi nevükkel együtt nemzeti önállóságra irányuló vágyuk is jelentkezett. Egyelőre még figyelembe vették a Türk birodalom érdekeit, így 589-ben amikor Bizánc Perzsiára támadott és ugyanakkor a türkök, mint a bizánciak szövetség-

gesei Khorasszánba törtek, a kazárok is megmozdultak és a Kaukázuson át nyomultak előre perzsa területre. Ez a látzólagos egység a VII. század első harmadában még megvolt, de amikor keleten a türk uralom; 630) táján aláhanyatlott és a türk törzsek kénytelenek voltak sorra meghódolni a kínaiak főuralma előtt, elérkezett a kazárok elszakadásának és függetlenségük megteremtésének ideje is.

A türk hatalom megingásakor bekövetkezett átmeneti zavarokat az onogurság – kiváló vezérrel az élen – saját előnyére tudta kihasználni Amint láttuk, 75 éve volt már, hogy az onogurok teljes függetlensége elveszett. Akkoriban egyesültek a szabirokkal, s akkor jött létre az uturgur törzsszövetség is. Majd rövid ideig tartó avar fennhatóság után a törkök igázták le őket. 75 éve, hogy igazi jóbarátja nem akadt ennek a népnek, de egy állandó – bár kétes értékű barátja és szövetségese mindig volt, akire most is számíthatott: Bizánc. A Kelet-Római Birodalom az onogurokat tulajdonképpen mindig kihasználta, ahogy kihasznált más népeket is. Ogurda idejétől kezdve a most tárgyalt eseményekig mindig olyan ügyesen tudta keverni a kártyát, hogy az onogurok (akár a maguk, akár az uturgurok neve alatt) hűen megjelentek, hadakoztak és véreztek a rumi érdekében. Szövetségük innen-onnan majdnem évszázados volt és Boszporusz 576. évi ostromát leszámítva, amikor az onogurok, mint türk alattvalók, a bizánciak ellen voltak kénytelenek harcolni, minden más küzdelemben, perzsák, kuturgurok, stb. ellen, becsülettel helyt állottak. Szövetségi kapcsolataik a VII. század elején, Herakleiosz császár uralkodásának idejében megerősödtek és továbbfejlődtek.

A VII. század mindenestre már bizonyos fokú önállóságban találta az onogurokat, amit az is bizonyít, hogy a Ravennai Anonymus 680 után, de korábbi források nyomán készült művében már azt írja, hogy a Fekete-tenger mentén van egy Onogoriának nevezett ország, a Meótság mocsarainak vidékén. Kétségtelenül itt tanyáztak az onogur törzsek ebben az időben. Elükön a hún Gyula nemzetségből származó

fejedelmek állottak. Ismerjük Orkán nevét, minthogy kedvelt személy volt a bizánci udvarban. Unokaöccse, Kürt* pedig túszként már fiatalon a császári udvarba került, ott növekedett fel, 619-ben pedig áttért a keresztény hitre; majd 630-635 körül Herakleiosz császárral megújítván a két nép között eddig is meglévő szövetséget, visszatért hazájába.

Az onogurok Kürt megjelenéséig a türkök hűbéresei voltak s a főhatalmat az Ermi nemzetség gyakorolta felettük. Kürt elűzte őket az országból, s a hatalmat a maga kezébe ragadta. Nevéhez fűződik a második, most már eredményes onogoroi térítési kísérlet. Bizánci és örmény papok érkeztek, hogy az onogurokat a krisztusi hit számára megnyerjék. Munkájukkal 680-ig szép eredményeket értek el, de akkor az előretörő kazár hatalom ezt a jól indult munkát is derékbatörte.

Ismeretes, hogy Herakleiosz császár korára esik a Szaszzanidák utolsó nagy erőfeszítése örök ellenfelük, Bizánc megsemmisítésére. A perzsák átkeltek az Eufráteszen, tönkrevérték a görögöket, 611-ben elfoglalják Antiochiát, 614-ben Damaszkuszt, 615-ben Jeruzsálemet, ahonnét diadalmi jelvényül magukkal viszik Megváltónk szent keresztjét s azt fővárosukban, Ktezifónban helyezik el. 619-ben elfoglalják Ankyrát, annak a közlekedési útnak gócpontját, amely a fővárost Szíriával kapcsolta össze, majd még ugyanebben az évben meghódítják a termékeny Egyiptomot is. 626-ban pedig magát a bizánci fővárost, Konstantinápolyt ostromolják. Azonban Bizáncban – mikéart történetének ez egyik legjellemzőbb vonása – a nagy veszély idején nagy férfiak kezében volt a birodalom gyeplője.

Herakleiosz császár 622-629 között újjászervezte és az ellenfél harcmódorához alkalmazva képezte ki hadseregét.

* Kürt fejedelem neve a görögök Κοβρα'χος formában maradt fenn. Ebből Moravcsik Gyula a Kovrat Hóman Bálint a Kurt névalakot olvassa ki. Németh Gyula szerint a jenísejvidéki feliratok egyikében szerepel egy bizonyos Kö(ü)rt nép kánja. Ugy hiszem, leginkább ez a névalak felel mee a görögös átíratnak, ezt pedig leghűbben a Kürt névalakkal fejezhetjük ki.

A lovaspásztor szomszédnépekben szövetségeseket keresett és szerzett magának, majd egyik csapást a másik után mérte a perzsákra.

Konstantinápoly ostroma gyors cselekvésre ösztönözte a bizánciakat. Herakleiosz császár 622-ben Ninive mellett rendkívül véres ütközetben verte tönkre a perzsák seregét és ezzel a haditénnyel birodalmát egyidőre ismét megmen-tette.

Ebben a hadjáratban – a bizánci és orosz krónikák szerint – az onogurok a bizánciakat hathatósan segítették. Erdemes megemlítenünk, hogy Nesztor orosz krónikája ez-úttal határozottan magyarokról, azaz „ugrik”-ról beszél. Az onogur-magyarok azonban nemcsak Herakleiosz császár, hanem már annak elődje, Maurikiosz idejében, 582-602 között is részt vettek a perzsák elleni harcokban, amelyeknek vezére Herakleiosz császár hasonló nevű atyja volt. A bizánci sereg két hadosztályra tagolva külön-külön támadta a perzsákat. Az északi szárny a Kaukázus déli lábánál vonult fel. Az onogur-magyarok egy kis hegyi erődítményben gyülekeztek a Kaukázus gerincén, a mai Buncsi község közelében. A bizánci írók ezt a kis erődöt „a magyarok kis váraként” emlegetik és feljegyzik, hogy azt a császár anyagi segítségével hozták jókarba, mivel már régi és dűledezőfél-ben volt.

A perzsa hadjáratok sikeres befejezése után sem szakadt meg az értékesnek bizonyult fegyverbarátság, mert arra szükség volt a veszedelmesen terjeszkedő arabok miatt. Igaz ugyan, hogy az arabok a Szasszanida hatalom megdöntésében is részesek voltak, de erejük hovatova félelmissé vált. 636-ban már a Kaukázus bércein csillant meg a Félhold és Aszerbejdzsán Arméniával együtt az iszlám uralma alá került.

Ugyanebben az időben két másik jelenség keltett figyelmet. Egyrészt az avarok pannóniai uralma volt összeomlóban, másrészt a (többször keleti türköknek nevezett) volgamenti kazárok hatalma bontakozott ki mind veszedel-

mesebb arányokban. Herakleiosz, hogy mindkét történeti tényező várható következményeit ellensúlyozza, a szövetséges onogorokat igyekezett számottevő hatalom birtokába juttatni. Ritkán találkozik össze a történelemben két olyan kiváló egyéniség, mint Herakleiosz és Kürt voltak. Néhány évi kitartó munkával sikerült a pannóniai kuturgur és uturgur törzsek népi mozgalmát úgy kihasználni, hogy a bolgár törzseknek segítségével megalapíthatta Kürt fejedelem (630 táján) a maga onogur-bolgár birodalmát s abban egyesíthette a Fekete-tenger északi partvidékén élő onogur, kuturgur és saragur-barszil bolgárfajta törzseket.

A Duna-Tisza közti bolgárokat – sajnos – nem sikerült az új birodalom keretébe soroznia, mert az avarok, ha másutt teret vesztek is, ezeket a bolgár törzseket legyőzték. Sokezer embert lemészároltak közülük, s tízezreket tettek földönfutóvá. Így Kürt fejedelem álma: Attila világbirodalmának újjáépítése csak szűk keretek között valósulhatott meg. Emellett nem is bizonyult hatalma tartósnak. Mindjárt kezdetben az arabok ellen kellett felhasználnia erejét. Igaz, hogy ezekben a harcokban a kazárok is segítségére voltak, de már 650 körül éppen a vérségileg rokon kazárok támadták meg és ennek a fejlődő, friss népnek csapását az újdonsült birodalom nem tudta kivédeni. Az onogur-bolgár birodalom felbomlásának nagyrésztben Kürt fejedelem halála is oka volt.

Nikephoros bizánci történetíró szerint a baj gyökere az volt, hogy a birodalom keretében egyesült bolgárok és kotragok (bolgárfajta néptörzs) között elkülönülési törekvések jelentkeztek. Kürtnek (öt fia volt. Mikor a fejedelem meghalt (642-ben?), mindegyik fiú szeretett volna önálló fejedelem lenni, s ezért atyjuk intelme ellenére hamarosan szétváltak. Az elsőszülött Bat-Baján a hozzá hű törzsekkel ott maradt az ősi szállásföldeken; a második fiú, Kotrag, nyilván a kotrag törzsekkel, a Don folyó nyugati oldalára költözött; a sorrendben harmadik Iszperich a bolgár törzsek nagy részével átkelt a Dnyeperen és Dnyeszteren és megte-

lepedvén a Duna alsó folyásánál, megalapítója lett a dunai bolgár birodalomnak. Nevét a híres bolgár fejedelmi lajstrom is említi. A negyedik fiú átkelt a Dunán és népével a pannóniai avarok fennhatósága alá helyezkedett; végül az ötödik fiú a ravennai Pentapolisban táborozott le törzseivel és elismerte a rómaiak főuraimát. Minthogy az erők így megoszlottak, nem csodálkozhatunk azon, hogy 679 táján a kazárok könnyen uralmuk alá hajthatták a szomszédságukban maradt onogur népet. Minthogy az onogur-bolgárság Kürt fejedelem halálával ekképp alapos elkülönülési folyamaton ment keresztül, jogosult Németh Gyulának és Moravcsiknak az az álláspontja, hogy Bat-Baján onogurjait a mai magyarság közvetlen őseinek kell tekintenünk. Megfogalmazhatjuk tehát mondanivalóinkat úgy is, hogy Bat-Baján gyulával az ősi magyar finnugor magból áthasonult hun-magyar törzsek tartottak ki kaukázusvidéki lakóhelyükön.

KAZÁR URALOM ALATT.

A kazár hatalom a VII. század derekán gyors iramban nyomult előre nyugati irányban. Míg kezdetben csak Itil (Kazarán, Alkazár, a mai Asztrahány) volt a kezükben, később elfoglalták a Derbenttől északra fekvői Szemendert és Balandzsárt, majd elragadták az onoguroktól Sarkelt. (Fehérvár Bjelavéza), a Don alsó folyásánál épült hatalmas erődöt. Nagylétszámú kazár had szállta meg a fontos várat és innét tartották féken a szabadságáért epedő onogur-magyarságot. A kazár birodalom ebben az időszakban növekvőben volt. A következő század elején délen;, a Kaukázus gerincén már közös a határuk a arab birodalommal, keleten pedig az Ural folyóig, északon a volgai bolgárokig, nyugaton a Krím félsziget magasságáig terjed. Később a félszigetet is előzönlik a kazárok olyannyira, hogy a középkorban leginkább Gazaria néven írnak arról. A kazár birodalom népi összetétele igen vegyes volt. A kazárok voltak

benne a legkevesebben, ellenben legtöbb volt az onogur-magyar és a hún elem, beletartoztak az utóbbi rajzaskor menekült szabír töredékek, a burtászok (akacirok, agatirzek), a saragur-barszilok, a kaukázusi néptöredékek, a Dnyeper és a Donec vidékén pedig egyes szláv törzsek is. Fővárosuk Itil, valóságos keleti világvárossá fejlődött és nyüzsgött benne a rengeteg idegen.

Az onogur-magyarságnak – mint eddig – a kazár főhatalom ellenére is sikerült megőriznie népi erejét. Ezt abból is láthatjuk, hogy egy – a VIII. század közepéről származó – egyháztörténeti munkában, Agathon diakónus teológiai értekezésében, valamint egy – ugyanabból az időből kelteződő – bizánci püspökségi jegyzékben egyaránt előfordul az onogurok neve, mégpedig karöltve a kazárok, bolgárok és hunok nevével. Minthogy ezek az iratok az onogur-magyarság korai kereszténységére igen élénk fényt vetnek, nem lesz érdektelen áttekintenünk a kaukázusi keresztény hittérítés VIII. századig terjedő történetét.

A kereszténység a Fekete-tenger északi partvidékein a III. század vége felé kezdett gyökeret verni. Déloroszországból azonban már csak a IV. századból ismerünk keresztény feliratokat. Ezzel szemben a kimmeriai Boszporosz vidékéről már a 325. évi niceai zsinat iratai említenek keresztény egyházközsegeket. A IV. században az új hit a Kaukázusban és Krimben teret nyert. Az örmények között Világosító Szent, Gergely (257-331) végzett olyan alapvető munkát, amely jótékony hatását évszázadokig éreztette az északi vidékekkel is. Tamara császárnő idejében a hittérítők átkelnek a Kaukázus gerincein, és megvetik lábukat a Terek, Kubán és Kuma síkságán.

Az V. században, a népvándorlások első nagy hún hullámának megérkezése idején, a hittérítés irama a Kaukázusban alábbhagy, de rövidezen annál erőteljesebben bontakozik ki ismét. A keresztény hittérítők benyomulnak az alánok földjére és néhány évtized leforgása alatt a nép jórészét

megnyerik Krisztus tanainak. (Végleges megtérésük csak a IX. században következett be.) A VI. században a kaukázusi népek közül mindenesetre keresztények már a kolchiszvidéki lázok, a Fekete-tenger délkeleti partjainál lakó abkázok, a tőlük északra tanyázó cserkeszek, sőt a cserkeszföldi Tamanban 536-ban már püspökség is székei. Ugyancsak 540 körül szervezték meg a krími gótok püspökségét is. Amikor a hún-onogurok az V. században benyomultak Krimbe és Boszporosz városa ideiglenesen kezükbe került, közvetlen érintkezésbe jutottak a kereszténységgel. Nemsokára (528-ban) következett Ogurda gyászosvégű térítési kísérlete.

Amíg nyugaton a kereszténység teljesedett ki, keletre a Kr. u. III. századtól kezdve az iráni és keresztény elemek összevegyítéséből alakított manicheizmus ver gyökeret olyannyira, hogy a keleti török népek életében egészen a X. századig jelentős szerephez jutott. Mani tanainak keleten erőteljes ellenfele is akadt a nesztóriánizmusban. A VII. században II. Kosra perzsa király nesztóriánus hitre tért, és ennek a hitnek terjedését fegyverrel is elősegítette. Timotheus pátriárka 781-ben arról értesít bennünket, hogy a türkök fejedelme egész népével a keresztény hitre tért, sőt országában érsekséget alapított. Tudjuk, hogy a XII. században az orkhonvidéki keraitok fejedelme, Margus kán, Togrul kán nagyatyja, 200.000 főnyi népével együtt nesztóriánus papok kezéből fogadta el a kereszténységet.

Ebből is láthatjuk, hogy a kaukázusi népeket – már a kotrai századoktól kezdve – minden oldalról érthették és érték is keresztény hatások. Szervesen illeszkedik bele ebbe a történeti környezetbe Kürt fejedelem térítési tevékenysége az onogur-bolgarok között. Amikor a kazárok a VII. század második felében előnyomulnak és elfoglalják a Fekete-tenger északi partvidékét, az itt virágzó kereszténységet már nem tudják kiirtani. Jóllehet Phanagoria püspöki város, bizánci gyarmat, 698-ban a kezükre kerül és kazár helytartó székel Boszporus városában, noha a kazárok az urak a

Kubán vidékén és Krimben, sőt később elfoglalják a krimi gótok Dórosz nevű fellegvárát is, (mai nevén Mangupot), az itili katolikus püspökség térítő tevékenységét elfojtani nem tudják.

Sorra létesülnek az erős püspöki székhellyel rendelkező térítői gócpontok: Óoroszról kiindulva a kazárok földjén, Itilből kisugározva a kalizok és a kacirok* szállásterületein; püspökség létesült Terkiben** az alániai hittérítés számára; Tumutorokánból (Taman) pedig a hún és az onogur miszsiós püspökségek alapját vetik meg. A korai (VIII.-IX. századi) kaukázus-donvidéki magyar kereszténység érdekes emléke a bezdédi, honfoglaláskori tarsolylemez. Ez az aranyozott vörösrézlemez kétségtelenül pogány sirból került ki, de a sok keleti díszítőelem közepén ott találjuk már a diadalmas Keresztet. Fettich alapvető kutatásai bebizonyították, hogy ez a lelet még Levediában, vagy a Kunra síkságán készült, honfoglalóink onnét hozták magukkal. Nem tételezhetjük fel, hogy a kereszt motívum véletlenül szerepel csak a többi palmiettás, állatalakos és indás díszítőelem között.

A MAGYARSÁG FELSZABADULÁSA.

A kazárság, amikor a birodalom megalapítása befejeződött és fennmaradása is biztosítottnak látszott, a háborúskodást békés foglalkozással cserélte fel: szorgalmas földművesekké és békés kereskedőkké váltak. Ebben nem kis része volt a volgai polgárok szomszédságának is, minthogy azok híres prémkereskedők voltak. Az addig keletiesen közönyös kazárok felismerik a kereskedelmi élet értékeit, a haszon-

* A kalizok bolgár-török nép a Kaspi-tó közelében. Valószínűnek tartom, hogy a Kalauz folyó vidékén (a Manicsjtól DNy-ra, Krugoljeszk és Divnoje vonalzással) szintén az ő szálláshelyeik voltak. A kacirok a ^{Káry} félsziget keleti felében tanyázó törökfajta nép voltak.

** A ^{szó} Moravcsik a Terek folyó nevének sejtji. Azt hiszem, a szóban inkább Terki (Tjumen) város neve rejlik, ahol a későbbi okmányok szerint is, valóban volt püspökség.

szerzés lehetőségét, megbarátkoznak a városi étellel és egyszerűen átalakulnak. Ez az átalakulás a fejedelmi körben még nagyobb mértékű volt. A kazár kagán és főurai a VIII. század vége felé a zsidó hitet vallották, de azért a kagán háremében hatvan válogatott szépség kereste a fejedelem kegyét. A fővárosban 4000 valódi zsidó élt s ezek voltak a kagán legkedvesebb emberei. Ezek szedték az adót a mohamedán, vagy az ősi természetimádó hitet valló köznéptől. A kagán, mint valami élő bálvány, fellegvárába zárkózva élte a szakrális királyok tartalmatlan életét. Katonasága egy-kiét tömény mohamedán zsoldost számlált. Ilyen viszonyok mellett nem csodálhatjuk, hogy a leigázott népek lassan magukra eszméltek.

Az onogur törzsek között a Magyar törzsből élt legélénkebben a (küldetés érzete. Nevük is kummagyar, azaz hun-magyar volt, fejedelmi családjuk is Attiláig tudta visszavezetni eredetét. A IX. században is, noha névleg kazár uralom alatt éltek, (Álmos; gyulában nagy akaraterejű, kiváló férfiú állott a törzs élén. Portyázó vállalkozásaik sikere a többi rokon törzs előtt is növelte tekintélyüket és megerősítette a törzsek szövetségi kötelékét.

860-ban jég csak a Krim-félsziget görög gyarmatvárosait sarcolják meg a portyázó „u n g r e” csapatok (itt találkozott velük Szent Círil), de sor került hamarosan a déli orosz tartományokra, majd Pannóniát is megjárják gyorslábú lovaikon. Ezt a vállalkozást csak úgy odavetőleg említi Hinkmár érsek a 862. év eseményei között, Akkor még nem sejtette Nyugat, hogy hamarosan közelebből is megismeri majd az akkor még „ismeretlen ungar ellenségét”.

Ez az „ismeretlen” ellenség pedig szívesen portyázott a Kárpátok gerincei felé és azokon túlra is. Az ősi hun-magyar hagyományokban és a regősök ajkán élénken ék még Attih duna-tiszaközi országának tudatát. A pannon síkságot megjárt vitézek pedig beszámoltak arról, hogy a Kárpátokon túl ugyanolyan füves pusztaságok vannak, mint amilyeneken tízezer kilométereken át, Ázsia keleti végétől

Nyugatig a hún ősök szerte, szabadon cikáztak. Sőt ezeknek a pusztaságoknak megvolt az a nagy előnyük is, hogy a köröskörül tornyosuló hegységek jó védelmi lehetőségekkel szolgáltak. A mai magyar haza földje tehát nem volt ismeretlen a doni magyarság előtt. Egyrészt saját előőrseinek tapasztalatai alapján közvetlen ismereteket szerzett annak fekvéséről és az odavezető utakról, másrészt – Attila révén – jogos örökségének tekintette azt. Ezt a felfogást tükrözik középkori krónikáink, amikor a pannóniai honfoglalásról, mint a magyarok második bejövételéről szólnak. Ebből is világosan láthatjuk, hogy amikor a század végén sor került a kazár hatalom megsemmisülésére és ezzel egyidejűen a doni magyarság megmozdulására, nem fejesztett, céltalan rohanásokról, hanem csakis eleve jól elgondolt, új honfoglalásról beszélhetünk.

A kazár birodalom végleges felbomlása a IX. század vége felé rohamosan közelgett. A letűnő hatalomnak a kegyelemdőfést a besenyő nép 885-889. évi váratlan és sorozatos támadása adta meg.

II.

A KAUKÁZUSI MAGYARSÁG SORSA.

A BESENYŐ TÁMADÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.

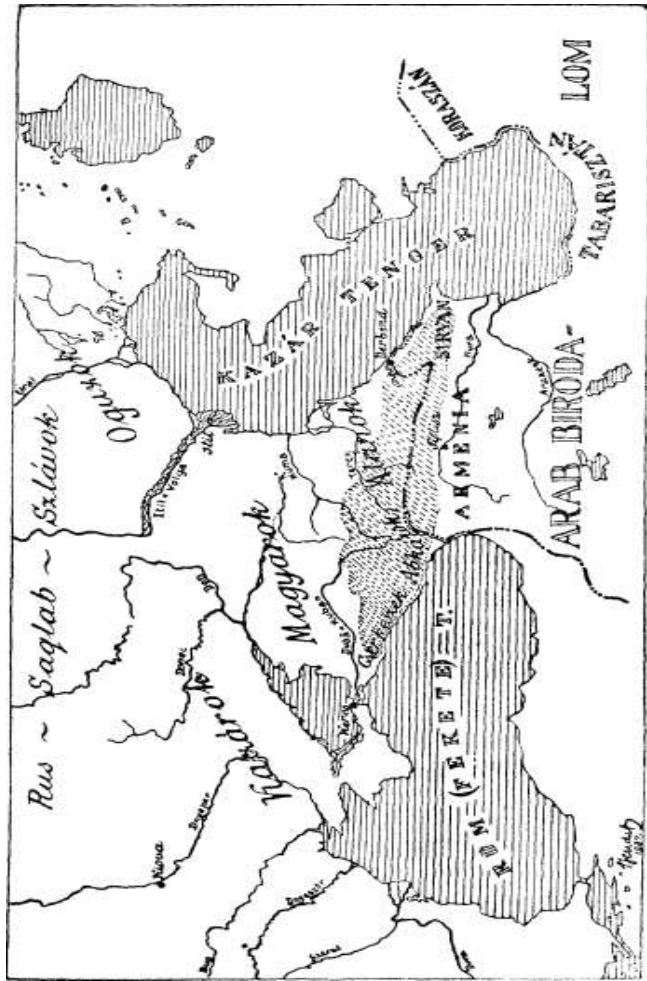
A besenyők támadása a kazár főuralom alól csak nemrég felszabadult magyarságot váratlanul érte: ezért nem is tudták kivédeni. A besenyők keletről támadtak. Az Ural folyón túli pusztaságokról nyomultak előre. Ezt a vidéket a kazárok uralma idején bolgár-török népek tartották megszállva. Közöttük vett az ujgur birodalom kötelékébe tartozó, nyolc törzset számláló besenyő nép is. Amikor az ujgur birodalom felbomlása megkezdődött, a besenyők átkeltek az Ural folyón és portyázó betöréseikkel a kazár uralom alatt álló területeket állandóan háborgatták. A kazár kagán, hogy elvesse a besenyők okozta gondot, a fehér kún, vagy más néven úz, ogúz néppel szövetséget kötött és azokat a besenyőkre uszította. Az úzok a besenyőktől keletre laktak, tehát nagy lendületű támadásuk következtében a besenyők nyugatra menekültek.

Amilyen lassú folyamat valamely nép önkéntes, de legalább is előre elgondolt, megszervezett elvándorlása a régióból egy új hazába, olyan elemi, viharzó megmozdulás egy megtámadott nép fejvesztett menekülése. A lovas tömegek fergeteses támadása elsöpri útjából a jó legelőket addig birtokló pásztornépeket, hogy utat nyissanak saját népük sitve terelt állatállományának. Ilyen esetben nincs helye

kíméletnek és latolgatásnak. Menni, menekülni, rohanni kell minden törzsnek, az egész népnek. Nem számít ilyenkor az, ha talán kevésbé kedvezőek is az átkelési lehetőségek egy-egy folyón, az állatállománynak jórésze úgyszólván oda-vész útközben! Csak előre, menteni az asszonyokat, gyermekeket, az állatokat, a házi felszerelést, amit, ahogy lehet!

Ilyen fejvesztetten rohantak a besenyők is, amikor az Ural és a Volga folyókon át megérkeztek a Jergenyi dombokra, majd a Don, Donec, Kuma és Kubán síkságára. Viharzó rohamuk előtt a levediai és a kumai magyarság meghátrált. A támadást a besenyők a Jergenyi dombok irányából hajtották végre. Lovasságuk zömének a Maniesj mocsarai útjukat állták, ezért a Don-vidéken megszállt törzsek és törzstörödékek kényszerültek a leggyorsabb menekülésre. Mivel más választásuk nem volt, nyugat felé vágattak el és meg sem állapodtak addig, míg Etelköz dűsfűvű legelőin új területeket nem biztosíthattak állatjaik számára.

A Maniesj védő mocsárövétől délre tanyázó kumimagyar törzsek is jónak látták, ha elmenekülnek a nagy erővel támadó besenyők előtt, de számukra a menekülés útja dél felé kínálkozott. A nép legnagyobb része megelégedett azaz, hogy felhúzódott a Kaukázus bércei közé, arra a vidékre, amelyet a nyári legeltetések időszakából különben is jól ismert. Bíborbanszületett Konstantinos bizánci császár leírja, hogy a magyarok (nála: türkök) egyik része dél felé menekült, a perzsa vidékek felé, és ezeket még az ő idejében is „hős szavárdoknak” nevezték. Ez a név bizonyosan az egykori szabir uralom emléke. Hogy a császár tudósítása hiteles, azt abból tudjuk, hogy a Kur folyó mentén azt a vidéket, ahova ezek a szavárd-magyarcik menekülhettek, még a XI. században is Szevortik-nak, azaz Szavárd földnek nevezték, majd a XIII. században ugyanannak a területnek Madsara-gadzor, Magyar kerület volt a neve. Ne gondoljuk, hogy ez a Kaukázuson túljutott népség nagyobb számú volt. Nem lehettek sokan, mert a Kaukázus magas hágóin csak állatai nagyrészének hátrahagyásával vergődhe-

A kumai magyarság hazája Gardizí és Al Bakri szerint
 (Terv. és rajz. Benárdy.)

tett át néhány család, esetleg a „hős szavárd” törzs egésze, vagy annak egy része.

Mindenesetre az biztos, hogy a nagy szétszakadás után is a nyugatra szakadt magyarság a Kaukázus vidékén maradt kummagyarokkal követek útján .sokáig szoros érintkezésben volt, de ez a kapcsolat később – a pannóniai magyarok keresztény hitre térésével – megszűnt. Még később pedig (noha pl. a vezetőszerpet játszó Magyar törzs egyik fele is a Kaukázusban maradt) egészen elfeledkeztek nálunk a kumaiakról és csak annyit tudott a XII.-XIII. századbeli hagyomány, hogy egyáltalán élnek valahol Keleten is magyarok.

Az idők csendesültével a kumai törzsek is visszatértek a hegyekből a folyómenti szálláshelyeikre és évszázadokon át nyugodtan élhették mindennapi megszokott életüket. Minthogy ebben az időben az arab birodalom határa már Derbenttől a Kaukázus gerincén húzódott az abkáz határig, közeli szomszédságba jutottak az arab kereskedővilággal. A jövő-menő kereskedőkaravánok megismerték a hegységen túl élő magyar népet, és életviszonyaikról beszámoltak az odahaza tőlük érdeklődő arab és perzsa tudósoknak. Így szerzett tudomást a kumai magyarokról Gardizî perzsa író (1050 körül) és Al Bakri (megh. 1094-ben), spanyolországi arab nagyvezír.

Sok közös vonást eláruló leírásuk szerint a XI. századi kaukázusi magyarság a Don, a Volga, a Kubán folyók, illetve a Káspi-tó és a Kaukázus hegység határolta területen élt. Terjedelmes országuk határos a Fekete-tengerrel és a bizánci gyarmatokkal is. Területüket gyepükkel, illetve gyepűelve rendszerrel védték a szomszédoktól. Ez abból állott, hogy 8-10 napi utazásnak megfelelő szélességű sávot lakatlanul és gondozatlanul hagytak. Ezen a részen nem voltak utak, sem karbantartott források és kutak, felburjánzottak a legelők és aljnövényzetükkel áthatolhatatlan sűrűségé lettek az erdők. A gyepűlőket csak azok a lovasok

ismerték tüzetesebben, akik ott szoktak portyázni, bogy a szomszédokat szemmel tartásák.

Országuk tele volt erdőekkel és ligetekkel, füves legelőkkel és lápos vidékekkel. Legelőik téresek és füben gazdagok. Szomszédjaik egyrészt – délről – az alánok, másrészt a Kaukázus túloldalán az abkázok. Ezeket az utóbbiakat az arabok jól ismerték, mert élénk kereskedelmi összeköttetésben voltak velük.

A magyarokról Gardzî úgy tudja, hogy hadseregük 20.000 lovasból, azaz két töményből áll. Ebből következik, hogy maga a nép körülbelül negyedmillió lelket számlált, tehát ugyanannyit, mint amennyien honfoglalóink lehettek Árpád idejében. Főkirályukat kündünek nevezték, de a parancsokat közvetlenül a gyulák osztogatták és a nép azt cselekedte, amit a gyula parancsolt.

A törzseit ebben az időben még jobbára függetlenek voltak egymástól, csupán veszedelmek idején tartottak szorosán össze. De az a körülmény, hogy az arab írók már m a gyár néven ismerik őket és hogy főkirályukat említik, azt bizonyítja, hogy időközben a kumai törzsek között is a Magyaroknak sikerült a vezetőszerpet megszereznie, vagy inkább: sikerült megtartania, mert hiszen már Ogurda és Mpgyeri fejedelem idejében is a Magyar törzs kezében volt a rokon törzsek irányítása.

A magyarok – a mai sátorospásztor kirgizekhez hasonlóan – a puszták szabad fiai voltak. Lakóházakat nem építettek, hanem nyáron sátrakban, télen kunyhókban és földvermekben laktak. Nyáron a nép zöme az állatok legeltetésével foglalkozott. Legelőről-legelőre vándoroltak s követték az eső hullását és a fű sarjadzását, télen pedig – leszámítva azokat, akik a téli legelőkön pásztorkodtak – a folyók közelébe húzódtak és halászgatással biztosították életüket.

Még földműveléssel, vagy inkább földműveltetéssel is foglalkoztak. A szlávok laktak területek, azaz Dél-Oroszország felé irányuló portyázásaik alkalmával sok orosz foglyot

ejtettek; ezeket rabszolgaként kezelték. Részint eladták őket – hazatérőben – Kercsben, ahol drága szöveteket, takarókat és brokátokat kaptak értük, részben felhasználták őket odahaza a földek megművelésére. Valószínű, hogy rabnők javával össze is házasodtak. Földművelésük a legmagasabb fokon állott, amit bizonyít, hogy öntözőberendezéseik is voltak. Ezeknek a legnagyobb része idők folyamán elpusztult, de egy 32 km hosszú öntözőcsatornájukat, amely még ma is vezeti a vizet, Klaproth megtalálta a Kuma balpartján, Kavkaszk városától keletre.

Vallásukról Gardîzî azt mondja egy helyütt, hogy jézus-hitűek, Al Bakri ugyanott, hogy bálványimádók, alább pedig Gardîzî azt közli, hogy tűzimádók. (Ugyanezt mondja Ibn Rusztának a IX. századból származó tudósítása a levediai magyarokról is.) Mind a három állítás igaz. Ugyanis a kereszténység már a korai századokban teret hódított a Kaukázus vidékén, és a magyarok még a hún-onogur időszakban megismerkedtek Krisztus tanaival. Valószínű tehát, hogy voltak olyan családok, amelyek áttértek a keresztény hitre. De természetesen voltak olyanok is, akik megtartották őseik vallását. Ogurda történetében láttuk, hogy éppen a pogány papok voltak azok, akik lázadást szítottak a keresztény térítést szorgalmazó fejedelem ellen. Ebből következik, hogy a pogányságnak még nagy szava volt a korai századokban a Kaukázus alján.

A kereszténység és az ősi pogányság «mellett még egy harmadik vallás is teret hódított a kumai magyarság között, és ez a tűztisztelő fehér-húnok avesztai mágus vallása volt. Már az ősi hunokról sem állíthatjuk azt, hogy a sámánizmusnak hódoltak. Tudjuk azt, hogy a hiung-nu fejedelemnek különleges vallási tisztsége is volt: majdnem főpapi szerepet töltött be. Minden reggel, amikor kijött sátrából, mély meghajlással üdvözölte a Napot, este pedig ugyanúgy a Holdat. Különleges szertartások alkalmával arccal mindig északnak fordult.

A Krisztus utáni VI. században a tűztisztelő fehérhúnok India 40 államán uralkodtak. Ebben az időben építették Mihiragula hún király megajánlásából az indiai híres, gvaliori, naptiszteletre szolgáló templomot. Nem tartjuk valószínűtlennek Modi professzornak azt a véleményét, hogy ez a hatalmas, tűztisztelő hún nép hatással volt a közeli húnrokon népekre, így az onogur-magyarokra is.

Kummagariából igen szép számú sírszobor, úgynevezett „kamennája baba” maradt reánk. Hogy ezek a szobrok a honfoglalás előtti magyarságnál általában elterjedtek voltak, régóta tudjuk. Ugyanígy a hunoknál is. Egykorú okiratok alapján honfoglalás utáni magyar sírköszobrokról is tudunk a Duna-Tisza közéről, Kassa környékéről, Keveházáról, stb.

Mindezeknek a szobroknak – akár férfit, akár nőt örökítenek meg – közös sajátosságuk, hogy köldökük táján egy csészét tartanak kezükben. Mi ennek a magyarázata? A kérdés tökéletesen helytálló magyarázatát J e r n e y adta meg. Szerinte ezeknek a köszobroknak helyzete az ősvilág örök nyugalmi eszméjét fejezi ki. Formajellegüket a legrégebbi korok vallásos művészetével állíthatjuk párhuzamba. A szobrok helyzete, a köldökhöz szorított edény, de maga az a tény is, hogy eredeti helyükön arccal kelet felé fordulnak, a nap- és tűzimádás legrégebbi vallási szertartására utalnak. Nem kétséges, hogy a sírszobrok kezében lévő edény a tűzimádó parszok h a v á n (káva) nevű edénye.

Már pedig a havan-nak nagy jelentőséget tulajdonít az Aveszta. Eszerint az utolsó ítéletet tartó Megváltó inni ad majd a szent bor áldozatból mindenkinek, aki testileg meghalt ugyan, de aki az áldozati kehely szent italát szomjúhozó lélekkel várja. Az igazak örök életet, a bűnösök azonban örök kárhozatot vesznek magukhoz a szent kehelyből. Egyáltalán nem tartjuk lehetetlennek, hogy a hunok, vagy a perzsák közvetítésével a párszi vallás erősen teret hódított a Kaukázus vidékén megszállt magyarság között.

Az arab írók szerint a magyarok megnyerő külsejűek. Délcegek, erősek, türkökre emlékeztető külsővel. Ruházatauk díszes, sőt az előkelőké pompázatos. Megjelenésük tiszteletet parancsoló, és az ellenségben félelmet gerjeszt. A nép tekintélyes és gazdag. Ezt úgy kell értenünk, hogy nagyon sok állatjuk, elsősorban lovuk, birkájuk, marhájuk, stb. volt, mivel sátorospásztor népeknél a gazdagságot nem a pénz, hanem az állatállomány jelenti.

Gardízi leírása megemlékezik a kumai magyarok házassági szokásairól is: a vőlegény váltságdíjat ad a leány atyjának. A leány ugyanis mint munkaerő értéket jelent a családban, ezt váltja meg a legény a kálimmai (váltságdíjjal). A kálím hol több, hol kevesebb marhából áll aszerint, mit ér a leány. Amikor a vőlegény elhozta az ajándékot, a sátor előtt letelepednek. Erre a leány atya a vőlegény atyját sátrába vezeti, és megmutatja neki a kincseit. Sorra számbaveszik a menyét-, nyuszt-, evet-, coboly- és rókabőröket, a finom és drága szöveteket, a selymeket és brokátoikat. A szemle végén a leány atya tíz prêmes ruha értékű holmit egy szőnyegbe göngyöl, azt a vőlegény atya lovának hátára köti, és így kíséri őt vissza sátrába. Most a vőlegény atya sátránál tartanak szemlét. Kiválogatják a váltságdíjhoz tartozó tárgyakat: a marhákat, a bizánci érmékből álló pénzvagyont, a szükséges bútorokat, s ezeket a vőlegény elküldi apósa sátrába. Addig, amíg ez az előzmény meg nem történt, nem lehet szó a házasságról, de ha meg tudtak egyezni, a leányt átkísérik a vőlegény sátrába.

A MONGOLOK IGÁJABAN

A kaukázusi magyarság életét három évszázadon át tudtunkkal semmi különösebb zavaró körülmény sem háborította. Annál jobban meglepte őket, amikor a XIII. század elején egy távoli rokon, de eddig ismeretlen nép hatalmas hadereje jelent meg támadóként Derbent falai előtt, hogy

a szűk szoroson át a Terek-Kubán síkságára rontson. Szubutáj Behadir és Csepe Nuján félelmes mongol hadai voltak.

A kínai kútfők szerint a mongolok a XII. század elején a sárga birodalom északnyugati határai mentén élő kisebb jelentőségű, bár sok törzset számláló sátorospásztor-nép voltak. Dzsingisz kán egyik ősenek, Budantszárnak sikerült elfoglalnia az Ónon és a Kerülön közötti földéket, és 1135 körül már a kínai birodalom határos vidékein pusztított rablásra és zsákmányra éhes hordáival, jisszudzsej mongol vezér a szomszédos tatár törzseket kényszerítette meghódításra. Temudzsin nevű főnöküket elfogta és nagy győzelme emlékére akkoriban (kb. 1154-ben) született fiának – mongol szokás szerint – a Temudzsin nevet adta.

A fiatal Temudzsin élete a sikerek jegyében indult. Jóformán még a szakáll sem pelyhedzett állán, amikor kezébe kapta a hatalmat, amelyet akkoriban még egyáltalán nem lehetett volna számottévőnek moindani. Am a fiatal törzsfőnök sorra hatalmi körébe vonta a szomszédos törzseket, majd a Hoang-ho partján élő keraitokat, utána Dzungária najmanjai, a XIII. század legelején pedig a Nan-san hegység északi lábánál fekvő Hszia birodalmat támadta meg. Sikereinek híre nőttön-nőtt. A rokon törzsekben felébredt a nemzeti öntudat és önként, sorra Temudzsin lófarkas zászlai mellé szegődtek. A dolgok természetes menetének következményeként a győztes Temudzsint minden mongolok fejévé kiáltották ki, és a D z s i n g i z kán megisteltelő címmel ruházták fel.

Dzsingiz okos politikát követett. A legyőzött népeket és uralkodókat nem mint ellenségeit, hanem mint szövetségeseit kezelte» Nem egy korábbi ellenséges uralkodónak leányát feleségül vette, hadaikat pedig saját hadseregébe osztotta be. Miután ilyen módon megsokszorozta erejét, Kínára támadt, és meg sem állott, míg seregei Jenking fővárost (a mai Peking táján) el nem érték.

A szabad puszták széles látóhatárához szokott mongol

fejedelem azonban nem maradt a kínai városok zsúfoltságában, hanem visszahúzódott az Orkhon vidékén emelt fővárosába, Karakorumba, a kínai hadjárat további vezetését pedig Mukuii nevű hadvezérére bízta. 1218-ban már ismét újabb hadjáratot kezdett: most Nyugat ellen. Csapatái megkerülték a Tien-san hegységet, és Bokhara, Taskend, Szamarkand kénytelenek voltak sorra megnyitni kapuikat a győztes mongolok előtt. Ugyanígy döntő győzelmet arattak a kazárokon is, majd az Aral-tó vidékét hódították meg. Feldúlták Balkhot, végigseperték Perzsiát, majd Médiát, hogy utána Indiába rontsanak. Nyomukban vér és pusztulás járt. A mohamedán műremek a Kaspi-tótól az Indusig romokban heverték.

Dzsingiz kán élete utolsó éveiben Ázsia urának tekintette magát. Birodalma a Sárga-tengertől Szibíriáig és európai Oroszorszáig, délen a Kaspi-tóig és Perzsiáig, keleten a Küen-tün hegységig terjedt.

A perzsiai hadjárat az 1220-as évek elején folyt le. Befejezését Dzsingiz kán már be sem várta, hanem azt Szubutájra és Sejbánra, kipróbált hadvezéreire bízta. Ezek behatoltak Perzsia nyugati felébe is, bevették Tebriszt, megközelítették Tifliszt, majd benyomultak a Kaukázus vidékére. Noha az orosz és a kaukázusi kisebb-nagyobb népek elég későn szereztek tudomást Dzsingiz kán hadainak érkezéséről, a perzsiai események híréből okulva többé-kevésbé mégis felkészültek az ellenállásra.

Először 1222 tavaszán találkoztak a mongol sereggel. Ez év áprilisában jelentek meg a mongol főcsapatái Sirvanban. Ennek uralkodójától Csesepe Nuján és Szubutáj Behadir vezetőket kértek, hogy azok őket Derbentig elkísérjék. Meg is kapták azt a legkitűnőbb tíz embert, akit csak a sirvani udvarnál elő lehetett keríteni. Szubutáj az egyiket tüstént lenyakasztatta: hadd lássa a többi kilenc, hogyan hull az ő fejük is porba, ha a mongolokat törbe mernék csalni, vagy tévútra mernék vezetni. És a megmaradtak mégis törbe csalták Szubutáj seregét! Ugyanis

olyan szűk völgykatlanba vezették be a mongolokat, hogy ott az előre felkészült kaukázusi népek, mint az alánok (jászok), kunok (palócok), cserkeszek, abkázok, kumükük, stb. és köztük a kumai magyarok is, bekeríthették a sereget és az csak a legnagyobb nehézségek árán tudott kimenekülni a csapdából. Erre a mongolok, hogy veszteségüket pótolják, ügyes fortéllal rávették a kánok két hadvezérét, Juryt és Dánielt, Kötöny fejedelem fiait, hogy – mint testvérnép – pártoljanak át hozzájuk. Mindketten életükkel áldoztak hiszékenységükért.

A mongolok maguk előtt üzték, hajtották a most már velük együtt harcoló kún sereget mindaddig, míg a különböző kaukázusi népek területein keresztül a kún nép sánc-erődjeiig el nem értek. A sáncokat is a kunokkal támadtatták meg, és el is foglalták azokat. Ezután Sudak ellen vonultak. A kútfők szerint a Kaukázus és a Kún- (Fekete-) tenger között a mongolok hét népet igáztak le, de valójában ennél sokkal többet. Mindenesetre igájukba hajtották a Fekete-tenger partján lakó ahkázokat és cserkeszeket, a volgamenti jászokat és a Terek vidékén élő alánokat,* a kumamenti magyarokat és még számos más népet és törzset.

A mongol hadvezérek hosszútávú hadjárataikra nem vittek magukkal hazulról sem emberben, sem állatban, sem felszerelésben tartalékot, hanem mindent a helyszínen igyekeztek beszerezni. A férfihaderő pótlására a meghódított népek férfiai sorozták be a mongol seregekbe. Még ha nem is ismernénk egy erre vonatkozó egykorú mongol forrást, akkor is biztosak volnánk abban, hogy a mongol hadseregben egyéb kaukázusi népekkel együtt, már 1241 előtt, a magyarok is szerepeltek. A mongolok ezt a kényszerre alapított viszonyt „szövetségnek” nevezték, valójában azonban a rabszolgasorsnál is rosszabb állapot volt. A meghódított népek színét-javát kergették előre a harcban, ők hozták a leg-

* A jász és az alán népnév valójában ugyanannak a népnek két-féle neve, akárcsak a kún, kibcsa és palóc, polgyec szavak is ugyanegy népnek különböző elnevezései.

több véráldozatot, amivel a mongolok nemcsak azt érték el, hogy a maguk emberanyagát megkímélték, hanem egyúttal ellenségeik számát is sikerült ily módon csökkenteniök. Az asszony nép, meg az öregek megmaradhattak lakóhelyükön, hogy a földeket megműveljék. Aratás és betakarítás után azonban, amikor rendszerint a mongol seregek is továbbnyomultak roskadásig rakott málhás kocsijaikkal, és nem volt már reájuk szükség: lenyilazták őket, vagy egyik falut a másikkal irtatták ki. Így történt ez később nálunk is.

A kalkamenti ütközet után a mongolok lassanként visszahúzódtak, de az első találkozás nyomasztó emlékeitől többé nem tudtak a kis népek megszabadulni. Dzsingiz kán véres keze elérte a Tanaisz (Don) folyót, az egykorú írók szerint Európa és Ázsia határát. Sötét felhők tornyosultak egész Nyugat felett.

1234-ben, Dzsingiz kán halála után, a mongol birodalomban a kán fiai lettek az urak, de főuralkodónak, nagykánnak a csendes és megfontolt O g o t á j t ismerték el. Ogotáj nevéhez fűződik a kínai birodalom végleges leveretésének és a karakorumi fényes, nagykáni udvar felépítésének emléke. Amikor a kínai hadjáratban viszonylagos csend állott be, Ogotáj elhatározta, hogy most már teljes erejével Nyugat ellen fordul. Egy kínai történeti munka, az Ogotáj uralkodásának történetével foglalkozó „Jüan-csao-pi-si egyik részletében megtaláltam azt a hadiparancsot, amellyel a nagykán ezt a világraszóló hadjáratot elindította. Megfejtve, mai átírásban így szól:

„A császár ezután megparancsolta Szubutáj vezérnek, hogy hódítson meg tizenegy nemzetséget, és pedig a kangiiakat, a kunokat, az ogúzokat, az oroszokat, a magyarokat, az alánokat, a jászokat, a cserkeszeket, a cseremiszeket, a bolgárokat, és az alemannokat; keljen át az Ural és a Volga folyókon, és vonuljon egyenesen Vladimir és Cserdin városok ellen.”

Amikor ez a parancs kelteződött, a mongol seregek északról délnek haladva ezen a vonalon álltak: övék volt a

Vázlat Ogotáj kán hadiparancsának ismertetéséhez. A nyilak az egyes mongol hadtestek felvonulásának általános hányat jelzik. (Terv. és rajz. Bendefy.)

Tobol vidéke, és több évi harc után „szövetségre” kényszerítették az uralvidéki baskír-magyarokat. Megszállva tartották a Külső kirgiz pusztákat és a hozzájuk csatlakozó pusztáöv peremét koszorúzó hegyvidéket; ők voltak az urak Szogdianában, Perzsiában, előcsapataik pedig Tabarisztánban tanyáztak.

Ha figyelembe vesszük Julianus, magyar domonkosrendi szerzetesnek 1236-ban Baskíriában szerzett értesüléseit és a történelemből a kínai, mongol, orosz és latin kútfők

nyomán ismert tényeket, Szubutáj hadjáratáról röviden a következőket mondhatjuk. A lángeszű mongol hadvezér a császári parancsnak megfelelően nagyszabású, a mai napig is páratlanul álló haditervet eszelt ki és valósított meg. Óriási hadseregét négy részre osztotta. A támadást a déli hadsereg kezdte meg. Megkerülték a Kaspi tavat, az 1222. évi útvonalon ismét betörték Kaukáziába, és ott leigázták a közbeeső tíz esztendő alatt függetlenségüket ismét visszaszerzett alánokat, a kumai magyarokat, a volgamenti jászokat, és a tengerparti cserkeszeket. A kisebb hegyvidéki népekkel valószínűen nem is törődtek. Ezalatt a második hadsereg kelet felől támadott, és a kangli törzsekre rontott. Ezek a baskir-magyaroktól délkeletre eső pusztaságokon tanyázó lovas pásztornép voltak. Lerohanásuk után került sor az ogúzokra, vagy fehér kunokra. Ők a Volga és az Emba folyók közötti pusztaságokat tartották addig hatalmukban. Folytatólag a kunok keleti törzseinek kellett volna szembe szállaniuk a mongol hadakkal, de a kunok meghátráltak és fejvesztetten menekültek az orosz fejedelmek fennhatósága alá tartozó területekre. A mongol seregek tehát akadálytalanul végigseperhettek ezen a déli vidéken, majd Novocserkaszk közelében ideiglenes táborba szálltak. Eközben megindult (1237-ben) a harmadik és negyedik hadsereg támadása is, mégpedig mindkettő Baskírián keresztül. Az előbbi hadsereg Nizsnijnovgorod és Vladimir irányában egyenesen Oroszország szívének támadt, a másik pedig a volgai bolgárok letörése után a cseremiszek földje felé kanyarodott, és Cserdint hódította meg. A kisebb fejedelemségekben, mint pl. Mordvában, Rjezsánban, pártvillónosok törtek ki, s ezek könnyű szerrel estek áldozatul a mongoloknak. Ugyanakkor az addig Novocserkaszkban pihenő, egyesült déli had is megindult Kiev irányában.

Az 1237-1242. évi európai mongol hadjárat további története eléggé közismert: végiggázoltak Oroszországon, Lengyelországon, majd hadseregük északi szárnya betört Németországba is, de onnét visszakanyarodott hazánkba,

hogy egyesüljön az időközben ugyancsak hozzánk betört déli szármnyal és derékhaddal. Kereken egy esztendeig dültek, pusztítottak a Kárpátok ölében északkeletről délnyugati irányban egész az Adria partjáig, s ha Ogotáj halálának híre meg nem állítja őket, ki tudja mivé fejlődtek volna a dolgok. Mert a császári hadiparancs végeredményben azt tette a fővezér kötelességévé, hogy hódítsa meg a mongol császári birodalom számára Alemanniát, vagyis a Német-Római Császárságot.

Hogy a mongolok valóban a Német-Római Császárságra törtek, hogy európai hadjáratuknak az volt a végcélja, arra nézve több bizonyítékunk is van. Első helyen említjük Julianusnak második (1237. évi) utazásáról szóló levelét. Ebben megírja a hős szerzetes, hogy úgy tudja, a mongol vezérek éjjel-nappal tanácskoznak, hogyan törjenek Rómára és Rómán túli részekre, vagyis a birodalomra. IV_vJSéia. királyunk több domonkosrendi szerzetest és több polgári egyént is kiküldött, hogy a mongolok hadjáratára vonatkozóan megbízható híreket hozzanak számára. Ezeknek a híradásoknak az alapján folytonosan és sürgetően kérte Nyugat segítségét a mongolok ellen, de Európa süket és érzéketlen volt a szerencsétlen magyar néppel és királyával szemben. 1253-ban, amikor a mongol veszély ismételtelen jelentkezett, Béla király megrázó tartalmú levélben kérte ismét IV. Ince pápa segítségét. Ebből a levélből iktatjuk ide az alábbi néhány mondatot: „Naponta érkeznek hírek a tatárokról, ezek pétiig nemcsak ellenünk jönnek, hanem összeküldtek az egész kereszténység ellen s amint több szavahihető tanútól hallottuk, erősen eltökélték, hogy rövidesen egész Európa ellen fordítják megszámlálhatatlan seregeiket ...”

Európa, illetve a Német-Római Birodalom ezúttal két szerencsés tényező összejátszásával megmenekült tőlük. Egyik a magyarok hősi ellenállása, a másik pedig Ogotáj nagykan váratlan halála volt. Erre a hírre Batu kán takarodót fúvatott, és megkezdődött a mongol hadak visszaözön-

lése. Batunak – úgy látszik – megvolt a reménye, hogy sikerül idejében hazaérkeznie, és mint esélyes jelölt, részt vehet a nagykán utódját megválasztó kurultájon. Azonban ez a reménye meghiúsult egyrészt azért, mert maga az a távolság, amely Karakorumtól elválasztotta, sokkal nagyobb volt, semhogy idejében megérkezhetett volna oda, másrészt a mongol hadaknak az előzőleg elpusztított vidékeken és országokon kellett áthaladniuk és emiatt a hadsereg élelmezésével a vezéreknek örökös bajuk és gondjuk volt. De mindezeket tetézte az a körülmény, hogy mindazok a közeli keleti nemzetek, mint a mordvinok, a volgai bolgárok, a cseremiszek, votyákok, az ogúzok, a baskír-magyarok, stb., akiket 1237 táján, a hadjárat kezdetén leigáztak, míg a fősereg a Kárpátok ölén járt, lerázták a mongol igát magukról, sőt – a jelek szerint – a visszavonuló mongol seregek ellen támadtak. Ezeket most újra hódoltatniuk kellett. Ez az északkeleti irányú hadjárat mind messzebbre vezetett, úgyhogy végül is a büntetőhadjáratot teljesítő mongol seregeket, miután a szamojédek és a parossziták (osztjások) földjét is maguk mögött hagyták, az Északi Jeges-tenger főképpel népes partja bírta csak visszatérésre.

Batu ebben a büntető hadjáratban nem vett részt. Ő a legrövidebb úton Karakorum felé igyekezett, de még a Volgáig sem jutott el, amikor hírért vette, hogy a nagykán megválasztása megtörtént, és az reá nézve balul végződött. A hír bizonyára érzékenyen érintette a törekvő herceget. El is ment a kedve attól, hogy hazatérjen. Táborát ütött a Volga partján, majd Sztálingrád (Caricin) tájékán várost építtetett és ez lett – Szeráj néven – az ő nyugati mongol helytartóságának fővárosa. Ez a helytartóság egész birodalommal ért fel. Batu külön nevet is adott neki: népét és hadseregét Arany Hordának nevezte el, birodalmát pedig a történelem szintén az Arany Horda birodalma, vagy másképpen (mivel a helytartóság legnagyobb részét a kúnok és fehér kúnok lakta területeket foglalta magába), Kipcsaki mongol birodalom néven tartja számon. Ennek – a hosszú évszáza-

dókgig fennállott – nyugati mongol részbirodalomnak lett egyik hűbéres tartománya a kuniai magyarok országa is.

Batu es utódjai erélyes kézzel fogtak a birodalom politikai megszervezéséhez. A birodalmat kerületekre osztották és mindegyik kerület élére helytartót neveztek ki. A helytartók részesedtek az adó jövedelmekből, ezért ha a kánok helytartóvá neveztek ki valamelyik kedveit hívüket, vagy rokonukat, az ajándékszamba ment. A falvakban és városokban mongol bírókat és törvénybírókat (kelanter) állítottak a nép élére. Megszervezték a kereskedelmet, és megnyitották az utakat a külföldi kereskedőkaravánok számára is. Hogy kellő mennyiségű fizetési eszközről gondoskodjanak, a nagyobb helytartósági székhelyeken állami pénzverdét állítottak fel.

A meghódolt népeket lehetőség szerint meghagyták addigi életkörülményeik között, csak évi adót róttak rájuk, s azok behajtására szigorúan ügyeltek. Ha szükségük volt katonára, a hűbéres országok fiaiból egészítették ki hadseregüket. Azzal azonban már nem törődtek, hogy a hűbéres államok népe milyen politikai szervezetben él. Szabadon választhattak fejedelmeket, akik vagy megnyerték a mongolok tetszését, vagy ha nem, eltették őket láb alól. így gyilkolták meg például 1318-ban a Kaukázusban Jaroszlavics Mihály orosz nagyherceget. A szerencsétlen embert Üzbég kán elfogatta és arra kényszerítette, hogy részt vegyen kaukázusi vadászatán. Amikor a hegyek közé értek, megölték a herceget, holttestét pedig elküldték Magyarba. A kummagyar fővárosban sok orosz kereskedő élt és ezek személyesen is jól ismerték a nagyherceget. Nagy sajnálkozással vették át a katonáktól a holttestet, drága szemfedőt borítottak rá, és saját templomukban ravatalozták fel.

A mongol hódítók a népek vallásával szemben is nagy türelmet tanúsítottak. A mongolok között ugyan az iszlám kezdett mindinkább teret hódítani, de ennek ellenére sem kényszerítették a meghódoltakat a mohamedán hit felvéte-

lére, sőt még a kereszténységet is megtúrték a birodalomban. Egyes kútfők szerint némelyik helytartó egyenesen kedvezett a keresztényeknek, mert becsületesebbeknek, hűségesebbeknek ismerték meg azokat a mohamedánoknál. Ők maguk azonban nem szívesen változtatták vallásukat, mert férfiatlan dolognak tartották, hogy elpártoljanak olyan vallástól, amelyet egyszer elfogadtak.

A mongol birodalom óriási kiterjedése miatt az egyes részbirodalmak közötti kapcsolat meglehetősen laza volt. A kipszaki kán majdnem független úr volt a maga portáján. Ismerünk olyan kipszaki uralkodókat, ilyen volt például Üzbég kán is, akinek hatalma a nagykánéval vetekedett. De hatalmukkal ritkán éltek vissza. A kipszaki birodalmat idők folytán tökéletesen megszervezték, erőszakoskodásra nem volt okuk, sőt azon voltak, hogy viszonylagosan minél nagyobb rendet és jólétet teremtsenek, mert ez az évi adójövedelmüket is emelhatték.

JERETÁNY FEJEDELEM

Konstantinos császár feljegyezte, hogy a magyaroknak Árpád előtt sem saját vérükből való, sem idegen fejedelmük nem volt. Ez a tudósítás mintha ellentétben volna azzal, amit Ogurdáról és Mogyeriről olvastunk, hisz ott a kútfők a hunok (magyarok) királyáról, vagy fejedelméről beszélnek. Ha így van is, a császári szerző jól értesültségéhez kétség nem férhet. El kell hinnünk, hogy Árpád megválasztásáig a magyar törzseknek egyetlen közös vezérlő fejedelmük nem volt. A mi honfoglalóinknak a besenyő támadással előállott új helyzet: az új honszerzés kényszerűsége parancsolta, hogy hagyjanak fel addigi törzsi különállóságukkal és az erők közös kihasználására egyesüljenek.

Ezzel szemben a magyarság déli felét nem sürgette ilyen ok független törzsi rendszerük feladására. Már a veszedelem mérlegelésében, és elhatározásukban is láthatóan egymástól függetlenül jártak el: a „hős szavárd” törzs a

hegységen túlra menekült, míg a többiek beérték azzal, hogy ideiglenesen az északi lejtők hegyi legelőin húzódtak meg. Egy század multán, amikor már ismét a síkságon laktak, kündü áll a törzsek élén, mint közös főkirály, de az ő személye sem politikailag, sem hadászati kérdésekben nem számított sokat. A gyuláké volt a szó, ők képviselték a törzsek akaratát, ők döntöttek a súlyos életkérdésekben, a nép nekik engedelmeskedett.

A mongolok megjelenésével azonban a helyzet megváltozott. Most már szükség volt az egységre, hogy az új elnyomókkal szembeszállhassanak. Az adott helyzet tanította meg őket arra, hogy nem cselekedhetnek a törzsek saját kicsinyes szempontjaik szerint, hanem az egész kummagyar nép egyetemes érdekét kell szem előtt tartaniok. Így került sor a vezérlő egyfejedelmi rendszer bevezetésére a Kuma mentén is. Hogy ez mikor történt meg, nem tudjuk pontosan, de feltehetően a kalkamenti ütközet (1223) utáni években, vagy évtizedekben. Azt azonban már teljes bizonyossággal tudjuk, hogy 1329-ben a kumai magyar fejedelemség már megvolt, mert ebből az időből a fejedelem nevét egy pápai bulla megőrizte. Ez a nevezetes okmány XXII. János pápának Avignonban, 1329 október 3-án keltezett bullája.

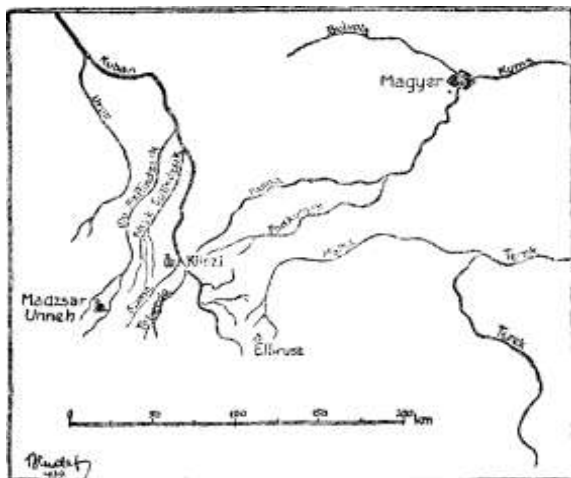
Azt a kumai magyar fejedelmet, aki ebben az időben uralkodott, (J e r e t á n y-nak hívták. Neve a mai Gyertyán szónak felel meg és fényességest, tündöklőt, dicsőségest jelent. Jeretány fejedelem magyar népe még sátorospásztor, de a Kuma partján, a Bujvola torkolatának szögében szép fővárosuk északi Kaukázia kereskedelmi és művelődési központja volt. Jeretány szerette volna, ha – miként Asztrahányban, a cserkeszföldi Sybában, a tatárországi Armalechben, vagy Armenia, Georgia és Krim nem egy városában már abban az időben megvolt – az ő fővárosában, Magyarban is, Avignon katolikus püspökséget szervezne. Ebben az ügyben szorgalmasan levelezett a pápával.

Természetes, hogy amikor Jeretány fejedelem püspök-

ség felállítását kérte a pápától, akkoriban már javában dolgoztak a katolikus hittérítők a kumai magyarok földjén. Abból a számos egykorú okmányból, amelyet erre vonatkozóan a különféle levéltárakból ismerünk, részletesen előtűnik áll a hittérítés menetének képe. A ferenceseké az oroszánrész és övék a kezdeményezés dicsősége is. Velük párhuzamosan dolgoztak és sok szép eredményt értek el a dominikánus hittérítők is.

Az apostoli munka még a XIII. század lezelején indult meg. Szervezője a ferencesrendi, Assisii Éliás testvér, a rend első szentföldi és keleti Minister provinciálisa. Elgondolása szerint a szerzetesek kétféle csoportban dolgoztak. Voltak, akik állandó jellegű zárdaépületeket, templomokat építettek és azon a környéken hirdették az Igét. Mások, a zarándoktestvérek, követték a mongol táborokat, vagy a különféle sátorospásztor népek mozgó, legeltető csoportjait, és közöttük élve részesítették a bennszülötteket a keresztény hit tanításában. Tapasztalat szerint az utóbbiak értek el nagyobb sikereket, de az állandó kolostorok szerzetesei sem panaszkodhattak gyenge eredmény miatt. IX. Gergely pápától kezdve több pápa bullája is foglalkozott a keleti hittérítés ügyével. IV. Ince pápának egyik, 1245-ben kelt bullájából tudjuk, hogy a hittérítők ellen az időben már a Perzsa-öböl mentén, a Gangesz vidékén, Szíriában, a kaukázusi Ibériában, Georgiában, a terekmenti alánok között, a kazárok földjén, a krimi gótoknál, a cserkeszeknél, a dél-oroszországi ruténeknél, Örményországban, Indiában, Moszulban, a havasalföldi oláhoknál, a horvát és dalmát eretnekek között és Szerbiában egyaránt dolgoztak.

1253-ban ugyancsak IV. Incenek egyik bullája ismételtes felsorolja azokat az országokat, ahol erősütemű hittérítés folyik, köztük a tatárok által megszállt területeket is. Ebben a bullában van először szó a kumai magyarok földjéről is. A későbbi időkből IV. Sándor (1258) és IV. Miklós pápák bullái (1288, 1291) emlékeznek meg a kaukázusi magyarság országáról. Ebben az időszakban valószínűen csakis a

Magyar Ügyek (Madzsar Unneh)
és Kliszi romjai a Kaukázusban.
(Terv. és rajz. Bendefy.)

zarándoktestvérek látogattak el a Kuma mentére, és tartózkodtak huzamosabban a magyarok között, De már a XIV. század elején – a legrégebb ferences zárdajegyzék szerint – Kummagyariában (így nevezik az egykorú kútfők a kumai magyarok országát), két helyütt is volt kolostoruk a ferenceseknek: Magyarban, a fővárosban kettő, egy pedig az Albrasz (Elbrasz) hegycsúcs tövében, a Nagy Szilindszik forrásvidékén. Ezt az utóbbit Ügye k-nek nevezték, ami mai magyarsággal Szentest jelent. Romjait Klaproth találta meg és feljegyezte, hogy a környékbeli cserkeszek ezeket a romokat mai napig is Madzsar Unneh néven ismerik. Nem messze ezektől a romoktól északkeletre, a Szona torkolatánál, a Kubán közelében, másik kolostor-romot is talált. Bizonyára ez is a kummagyariai ferenceseké lehetett. A bennszülöttek ma is „Kliszi”-nek nevezik ezeket a romokat. Ez az elnevezés a görög ekkklézia szóból származik.

A ferencesek tehát nemcsak síklakó magyar törzsek

között helyezkedtek el, hanem fészket raktak a hegyek között is, hogy a szintén tekintélyes számú hegylakó magyarság között sikerrel dolgozhassanak. XXII. János bullái közül ismerünk három olyat, amelyeket a pápa az Albors hegység keresztényeihez intézett. Az Albors (Elbrusz) hegy csúcsa környékén szintén magyar törzsek éltek nagyobb számban. A Podkumok közelében például számos havasi legelő volt, ahol nyáron nagyszámú pásztornép tartózkodott, de egyes családok télire is ottmaradtak. Az ügyeki kolostor nem messzire épült ezektől a szívesen felkeresett legeltető területektől.

A magyarbéli kolostorok teljesen elpusztultak, az ügyeki és a Kliszinek nevezett romokról pedig Klaproth nem hagyott részletesebb leírást hátra. A hegyvidék nehezebben megközelíthető részein azonban több kolostor-rom is fennmaradt a ferencesek idejéből, sőt még olyanok is, amelyeket Tamara georgiai császárné építtetett és csak később kerültek a ferencesek gondozásába. Ezeknek a romoknak az alapján megállapíthatjuk, hogy a kaukázusi keresztény templomok teljesen a nyugatiak mintájára készültek, ami természetes is, mivel azok építői maguk a hittérítő szerzetesek voltak, ők pedig építészeti kiképzésüket hazájukban nyerték. Nem egy templomot szép domborművek díszítettek. Voltak tornyaik és harangjaik is. A mohamedánok ugyan szívesen ragadtatták magukat erőszakos lépésekre is a keresztény templomok harangjai miatt, de a kipszáki kánok, közöttük a különösen méltányosan és barátságosan viselkedő Üzbég kán is, biztosította a keresztény hittérítők szabadságát, harangjaik korlátlan használatát, sőt felmentette őket mindenféle vám, adófizetés és hadiszolgálati kötelezettség alól.

Ilyen volt a kumai magyar kereszténység helyzete ak-

* Az Albors név bolgár-török eredetű. Ősi török alakja Aj-bars volt, ami holdpárducot jelent, de ez idők folyamán elarabosodott. A névnek ez az Al-bars alakja ma is él a perzsa nyelvben. Jellemző, hogy milyen találóan nevezték el a Kaukázus ősi törökfajta lakói ezt a hó- és jégtakaróval fedett, örökké fehér, gyönyörű csúcsot. Egyébként a holdpárduc a Kaukázusban napjainkban is otthonos.

kor, amikor Jeretány fejedelem katolikus püspökség felállításáért kérést intézett XXII. János pápához. Kérése Avignonban a lehető legnagyobb megértésre és méltánylásra talált. Bár a francia származású XXII. János meglehetősen koros, 72 éves már, amikor a konklávé őt jelölte a pápai trónra, igénytelen külseje, szerénysége és törekénysége ellenére is hallatlan energiájú férfiú volt. Uralkodásra született természete törhetetlen munkakedvvel párosult. A legbonyolultabb ügyekben is gyorsan és okosan döntött és a keleti hittérítés ügyét mindennél jobban szívében viselte.

Jeretány kérését sem hagyta sokáig elintézetlenül. Abban az időben hat dominikánus szerzetest szentelt püspökké, hogy távolkeletre helyezze ki őket. Ezt az alkalmat előnyösen kihasználva, egyiket legátusként Magyarba küldte, hogy a püspökség megszervezésének kérdését Jeretány fejedelemmel személyesen megtárgyalja. Választása Mancasole Tamásra, Szamarkand új püspökére esett.

Tamás püspök 1330 áprilisa elején hagyta el Avignont és száz forinttal a zsebében elindult hosszú útjára. Ebben az időben az volt az utazás legkényelmesebb és leggyorsabb módja, ha Marseillesben, vagy Genuában hajóra ültek és Szicília, meg Konstantinápoly érintésével Tamanba, a cserkeszek legforgalmasabb kikötővárosába utaztak. A hajók rakodni szoktak Szoldajában is, Krím-félsziget déli kikötőjében. Itt püspökségi székhely volt, s nem messzire volt Kaffa, a tatárországi vikária székhelye. Alkalma nyílt tehát Tamás püspöknek arra is, hogy – ha akarta – felkereshette a vikáriust is. Körülbelül 1330 júliusában érkezett meg Magyarba és érintkezésbe lépett Jeretány fejedelemmel. Tárgyalásait sikerrel végezte, és nemsokára megjelent a kumai magyarok fővárosában az első katolikus püspök, Thaddeus ferences szerzetes személyében.

János pápa Tamás püspökkel küldte el nevezetes bulláját Jeretány fejedelemhez. Ez a nevezetes adat megérdemli, hogy teljes terjedelmében ideiktassuk. Szövegét elsőnek Raynaldus ismertette. Két részből áll. Első része (A) tulajdon-

képpen nem is a bullához tartozik, hanem csupán rövid összefoglalása az előzményeknek, hogy az olvasó megérthesse, mire ad választ, miről intézkedik a pápa a tulajdonképpeni bullában (B).

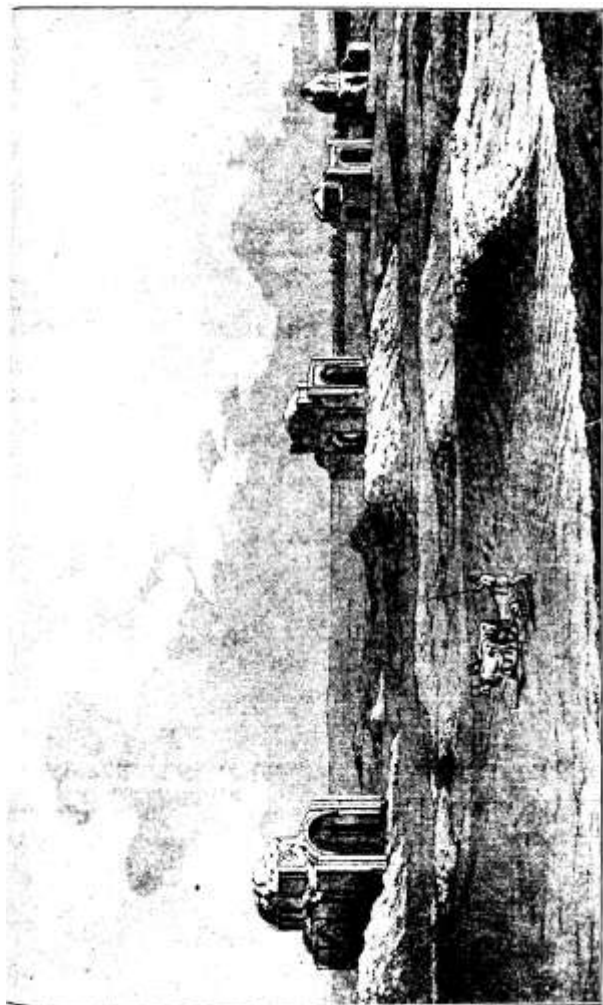
(A) „Beszámoltak (t. i. a pápának) az ázsiai magyarok, a malkaiták és az alánok szilárd vallásosságának nagy dicsőségéiől. Ezek – bár istentelen, babonás tévelygések hálójába kerített népek veszik körül őket – mégis megőrizték hitük szeplőtlen, tisztaságát. Tekintély dolgában kitűnik közöttük Jeretány, a magyar királyi vér ivadéka. Minthogy ő kitartóan katolikus elöljárót kért az Apostoli Széktől, a pápa elküldötte a seniiscanti püspököt hozzájuk, hogy erősítse bennük a hitet, mellékelt levelében pedig a vallásos férfiakat kegyes figyelmeztetésének megfogadására intette.”

(B) „Kedvelt gyermekeinknek, Jeretáynak és minden keresztény magyarnak, malkaitának és alánnak üdvözet!

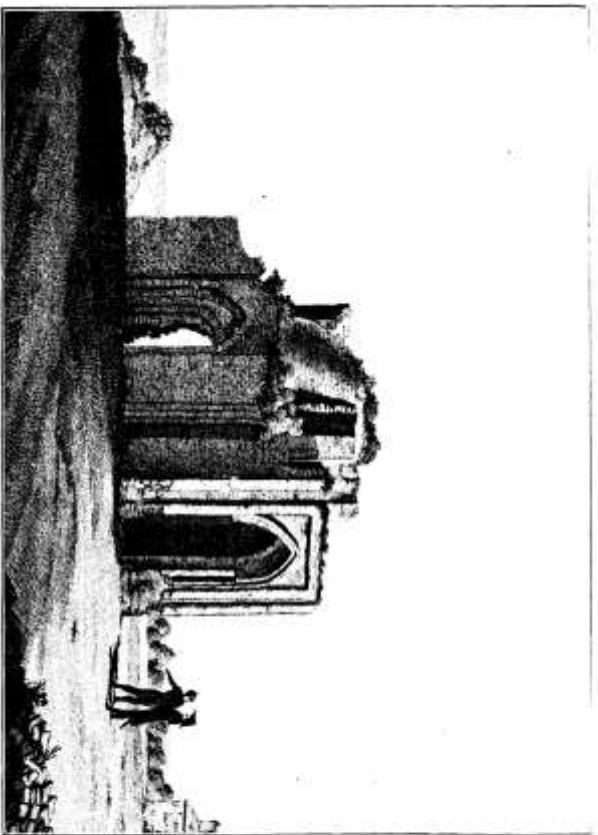
Igen nagy és természetes örömet okozott nekünk az, hogy a legfelségesebb Égi Magvető, aki mindenkit, akit csak könyörületességének megismerésére kiválaszt, mindig kegyelmeihez hív és ösztönöz s Egyszülöttjének az egész világra kiterjedő, szóval ki nem fejezhető szeretetével minden egyes keresztény családot folytonosan elhalmoz, titeket, kiket meghintett az igaz hit, az evangéliumi tanítás és az apostoli igazság világosságával a keleti világrészeken azok között, akik még nem fogadták el a kereszténység kegyelmét, összegyűjtött (t. i. magához).

Ezen felül mérhetetlenül nagy örömet szerez nekünk az a tudat, hogy Te, Jeretány fiunk, Magyarország katolikus fejedelmeinek leszármazottja vagy és hogy te és más keresztények, akik az említett világrészeken tartózkodtok, telve vagytok a hit igazságával és szent tűzével s vágyódtok, hogy katolikus tanítótok legyen, aki üdvös szavakkal a katolikus hitben kioktasson benneteket!

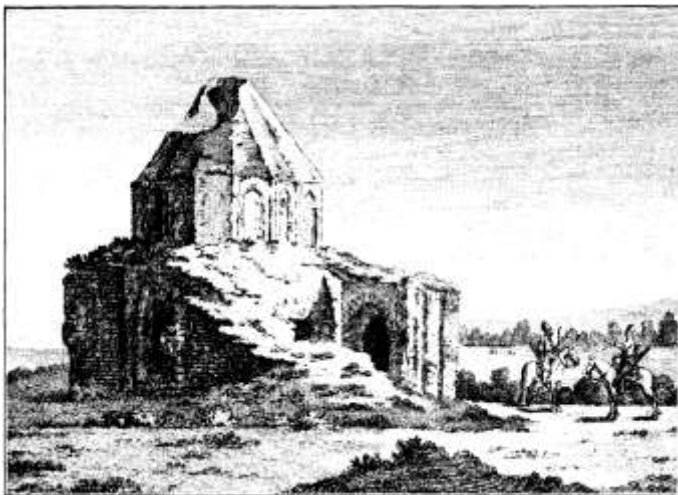
Kelt Avignonban, a XIV. év okt. 3-án.”

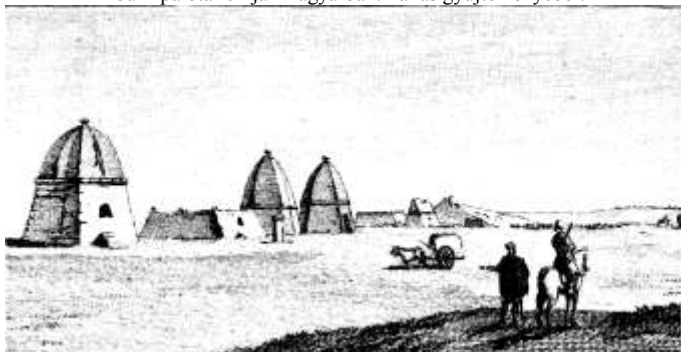
Magyar négy főbb palotájának romjai. Ennyi volt még az egykori pompás városból 1780-ban. A képet Pallas rajzolta.

Elsőké: magyar turizmus
világának történelme Margaretha
A Rajon Pálffy kastélyának
1780-ban.

Főúri palota romjai Magyarban. Pallas gyűjteményéből.

Kula jellegű épületek a Malka vidékéről. Ilyenek voltak Magyar város egyszerűbb típusú épületei is. Pallas gyűjteményéből

Hegi kabard kula a Cserek völgyéből. Ilyenek voltak a magyar védőtornyok is. (A Zichy-expedíció gyűjteményéből.)

Ősi keresztény templom romjai az ingusok földjéről
Engelharclt rajza 1811-ből.

Ebből a bullából Jeretány személyére vonatkozóan több, igen fontos körülmény bontakozik ki. Legeisősorban az, hogy a fejedelem vérszerinti rokona a pannóniai magyar királyoknak, tehát ő is Árpád családjának, illetve a Turul nemzetségnek egyik sarja. Másodsorban fontos az is, hogy a bulla szerint Jeretány a legtekintélyesebb fejedelem a környező összes országok fejedelmei között. Ha eltekintünk a hamis eredményekre csábító nemzetieskedéstől, és elfogulatlanul ítélünk a dolgokról, be kell látnunk, hiába lett volna személyében a legkitűnőbb férfiú Jeretány, ha nem áll mögötte megfelelő létszámú katonai erő, nem lett volna tekintélye sem a szomszédos népek, sem a mongolok előtt. Igaz magyari, hogy hűbéres fejedelem volt, de a katonaillesítési kötelezettsége megvolt, miként a többi kisebb, kaukázusi fejedelmeknek is, tehát a mongol főhatalom képviselői is elsősorban ebből a szempontból részesítették tiszteletadásban. Felvethetnők a kérdést, mi készítette Jeretányt arra, hogy Avignont kitaróan kérje a katolikus püspökség megtervezése érdekében. Bizonyára az is, hogy ő is keresztény volt. Lehet, hogy csak ő, de talán már szülei, vagy nagyszülei is áttértek a katolikus hitre. Ezen kívül hiúsági okok vezethették. Neki, a nagytekintélyű fejedelemnek a székvárosában nem volt még katolikus püspök, ugyanakkor pedig a környező országokban mindenütt volt már püspökség. Lehet, hogy politikai okok is közrejátszottak: talán nem nézte jószemmel, hogy az országában dolgozó hittérítők idegen országbéli püspökséghez tartoznak. Az efféle alárendelt viszonyt manapság is minden ország kerüli. A legvalószínűbbnek azonban azt a magyarázatot látom, hogy Jeretány tudatosan azon volt, hogy a kereszténység elterjedését szorgalmazza és elősegítse az uralma alatt álló területeken, mert ha ő a népét teljes egészében át tudta téríteni a keresztény hitre, akkor a törzsfők kezéből a szakrális vonatkozású hatalmat egyszerismindenkorra kivethette, és azt a maga kezében egyesíthette volna. Ebben az elgondolásban Jeretány törekvése hasonlít Ogurdáéhoz és a mi

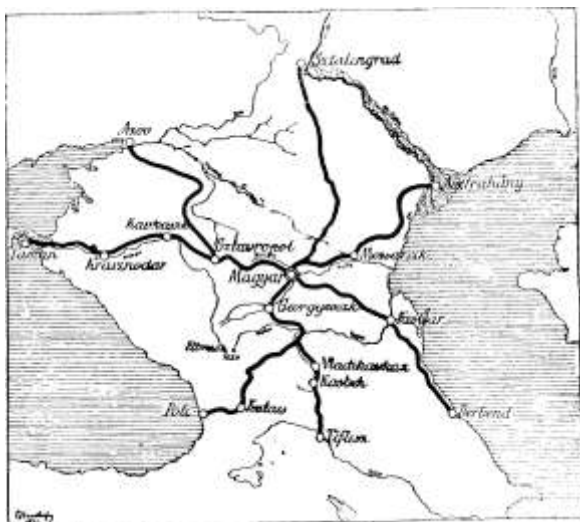
Szent Istvánunkéhoz. Amíg az elsőnek a próbálkozása kudarcot vallott, sőt életével fizetett azért, Szent Istvánnak tényleg sikerült a törzsfők hatalmát teljes egészében letörnie és megsemmisítenie. Jeretány fejedelmet tekinthetjük a kumai magyarság katolizáló Szent Istvánjának és az egyfejedelmi rendszer személyében éri el hatalmának csúcspontját is.

Jeretány idejében (1325-hen) járt Magyar városában Ibn Batuta kiváló arab utazó és földrajzi író is. Leírásában olvassuk, hogy a magyar fejedelemnek több felesége volt. Ez – az adott viszonyok között – lehetséges is volt. Julia-nus idejében (1235-ben) a Matrikában (Tamanban) székelő s magát kereszténynek valló cserkesz fejedelem kereken száz feleséggel dicsekedhetett. Ibn Batuta, Jeretány egyik feleségét lovakvonta kocsiban (arabában) látta. Három-négy fiatal leány ült a királyné mellett. Ezek hordozták a ruhájáról leomló uszályokat. Fején ékszerekkel berakott, tetején pávatollakkal díszített magas hengerformájú kalap volt. A kocsisátor ablakait nyitva tartották és az arab utazó láthatta a királyné alakját, mert a magyarok nem takarták el asszonyaik arcát fátyollal.

A FŐVÁROS

A VI. század derekán kaukázusi eleink földjének középpontjában még állott Kófén, a bizánci görög gyarmatosok virágzó kereskedelmi városa. Lehetséges, hogy ugyanez volt az a Bakách város is, amelyet a földrengés pusztított el. Ám hiába tűnt el Kófén a föld színéről, a Kuma és Bujvola szögének hatalmas helyzeti energiája parancsolóan életre hívta a régi gyarmati város utódját a kummagyarok fővárosának formájában.

Politikai fővárosok leginkább olyan helyen alakulnak ki, ahol a legtágabb értelemben vett gazdaságföldrajzi tényezők is szerencsésen egymásra találhatnak. Az ilyen helyen nagy, népes városok létesülnek jó összekötő utakkal az ország

Kaukázia főbb kereskedelmi útvonalai a XIII. században. Magyar kitűnő csomóponti fekvése miatt lett elsőrangú kereskedővárossá. (Terv. és rajz. Bendefy.)

belseje felé és védelmi lehetőséggel az esetleges ellenséggel szemben. Az ilyen várost felkeresik messzi vidékek kereskedői és az átutazó karavánok. Ilyen adottságok mellett a város anyagi és szellemi szintje folytonosan emelkedik.

Magyar romjai igen előnyös adottságú, nagy helyzetű energiájú csomóponton fekszenek. Az egykori főváros a legfontosabbak közé számító karavánutak találkozási pontján épült. Ezek az utak: Sztálingrád-Tiflisz-Kutaisz-Poli (feketetengeri kikötő), a Taman-Asztrahány és az Azov-Derbend közötti útvonalak. Hogy milyen nagy és jelentős város volt Magyar, legyen elég Ibn Batutára hivatkoznunk. Üzbég kán hatalmáról írva, ő beszéli el, hogy Tatárország legjelentősebb városai ezek: Kaffa, Kiram, Magyar, Azak, Szudak, Kharezrn és Amara. Talán semmi sem világítja meg

jobban Magyar kimagasló szerepét, mint ez a rövid összeállítás. Hány mai, a közeli környéken fekvő nagy kereskedővárost hagy el Magyar ebben a felsorolásban! Hogy többet ne mondjak, csak Asztrahányt és Derbentet említem,

Az északról szállított bolgár és orosz áruk, fűképpen pedig a prémek, két úton juthattak el délre; vagy a Volgán végig és a Kaspi tavon hajóval, amikor is Bakuból, Ardabilből, vagy valamelyik délibb fekvésű kikötőhelyről szállították azokat nyugatra, vagy pedig Sztálingrád magasságában a Volga jobbpartján kirakták az árut és a jergenyi dombok lábánál szállították azt karavánokkal a Kuma és Bujvola torkolatáig, onnét a Kuma mentén a Terek felső folyásáig, majd a Terek felső szakaszán és a Kaukázus gerincén át (Kaszbek mellett) közvetlenül Tifliszbe, hogy onnét Kisázsia felé vegye útját.

A taman-asztrahányi útvonal a niai Kavkaszk és Armavir érintésével a Kuban partjai mentén vezetett, kb. Temnoljeszk (Sztavropoltól délre) magasságáig, ahol már 650-700 m magas középhegységbe jutott. Innét a Turmszlova völgyén át a Kuma völgyébe ereszkedett le, s a két folyó torkolatától jó egynapi menettel elérte a Bujvola torkolatát. Onnét – a Kuma balpartján haladván tovább – a mai Mozsarszkon keresztül a Belső kirgizpuszták termékeny keleti szegélyén vezetett az út Asztrahány felé.

Az azov-derbendi út viszont a Manicsj mentén vezetett kb. a Kalasz folyóig, onnét tisztán délnek csapva, a Kuma- Bujvola torkolati pontján vágott keresztül, majd a Kuma, illetve a Terek mentén elérte a Kaspi tó partvidékét, ahonnét (kb. Tarkitól kezdve) a tó partján futott Derbentig.

Magyar városát tehát mind a három régi és fontos karavánút érintette. Ott találkoztak a különböző utak, a különböző áruk és népek egymással. Természetes, hogy ilyen előnyös, csomóponti fekvésű helyen virágzó kereskedővárosnak kellett kifejlődnie.

Magyar környéke, tehát a Kuma-Bujvola szöge 87 m

Magyar romjainak vázlata. (Terv. és rajz. Bendefy.)

magasságú a tenger színe felett. A folyók völgyében keskeny, jelenkori üledéktakaró fekszik, egyébként a közvetlen környéket a száraz déli puszták barna talaja borítja. A termékeny földtakaró csak az dobegységekben jelentkezik, a Kaspi-tó partján pedig a nogáji pusztaságok homokos talaja fogadja az utazót. A Jergenyi dombok gerincén termékeny a talaj, a környéket azonban a száraz déli puszták barna talaja borítja, a domság keleti lábához pedig nagyobb sós talaj folt húzódik.

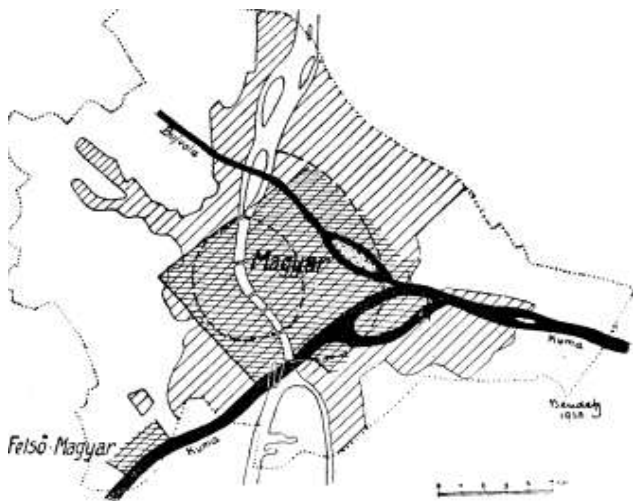
Magyar környékén az átlagos évi csapadék kb. 350 mm. (Magyarországon 550 mm.), az évi középhőmérséklet pedig 7.5 C fok körül mozog. (A magyar Alföld évi középhőmérséklete 10.5 C fok körüli.) A talajtani és éghajlati viszonyok tehát egyaránt a pásztorkodó életmódot írták elő a kumanti lakosság számára. A folyóvölgyekben és a dombtetőkön a földművelésre is volt alkalom, illetőleg lehetőség.

Magyar tehát három különböző művelődési terület találkozó pontján épült: keletre a nogáji puszták nyújtóznak a Kaspi-tó partvidékéig, délre a Kaukázus dobegységei kezdődnek. Ezek mind magasabbra törve a sokezer méteres gerincekig vezetik el a vándort. Északnyugaton az észak-

kaukázusi környék leggazdagabb termőterülete, a Kubán síksága zárja be a kört. Eszerint a város piacát egyaránt felkeresi a nogáj birkapásztor, a hegyilakó állattenyésztő és a dombvidék földművese. Azonban ennek ellenére sem lett Magyar parasztvárossá, mert három jelentős vásárvonal metszéspontján épült és életében a kereskedelem uralkodó szerephez jutott.

A város, miként azt Ibn Batuta megírja, a magyarok városa volt. Neve – Abu-Afidánál: Kummadzsar (Kummagyar), Ibn Batutánál: el-Madzsar (Magyar), a magyar veretű érméken: Mádjir, Mádzsir (Magyer), a pápai bullákban többnyire: Mager; Mayer (Magyer) – azt bizonyítja, hogy alapítói is a kumai magyarok voltak. Hogy mikor épült fel, pontosan nem tudjuk, de az bizonyos, hogy 1270 táján már állott, mert Abulgázi Bahadur kán tudósítása szerint Mengu Timur kán (uraik. 1266-1272) helytartóságként Oran Timurnak, Tukáj Timur fiának ajándékozta. Még egy magyar mongol helytartó nevét ismerjük a XIV. század közepéről egy nogájtatár történeti munkából. Ezt a helytartót J a i k-nak nevezték. (Jaik, vagy Dzsajk volt az Ural folyó egykorú neve is.) Abu-l'-fida tudósításából pedig arról szerzünk tudomást, hogy a magyar helytartóság mongol neve B o r k a volt.

Ha összevetjük mindazt a töméntelen adatot, amely Magyar főváros külső képére vonatkozik, magunk előtt látjuk azt virágzásának teljében, ősi, keleties pompájában. A város a Kuma és a Bujvola torkolatában épült az általános térszínből jól kiemelkedő halmos terepen. Legnagyobb része a Kuma balpartján és a Bujvola mindkét partján feküdt. Néhány épülete átkerült a Kuma jobbpartjára is, de ezen a részen rendezett utcák alig lehettek. Volt a városnak még egy harmadik folyója is, a Dunguszle patak. Ez is, akárcsak a Bujvola, áradások idején torkolata közelében igen széles árteret tölt meg vizével, úgyhogy tó benyomását keltik. Viszont a forró, száraz nyárban nemcsak ezeknek a vize apad el, hanem még a Kumában is alig-alig van víz. Ilyenkor a

Magyar város kiterjedése, összevetve Budapest beépített területének nagyságával. A pontozott vonal Budapest községi határát jelzi. (Terv. és rajz. Bendefy.)

folyók medrét sás és nád lepi el. Az ősz beköszöntéig igazi mocsárvilág alakul ki a város körül, s a sűrűn benőtt, kakás ingoványokban vaddisznók és egyéb vadállatok tanyáznak. A város északi határában két sótó van. Ma ezek már nagyon jelentéktelenek, de félszer évvel ezelőtt még terjedelmes tavak voltak.

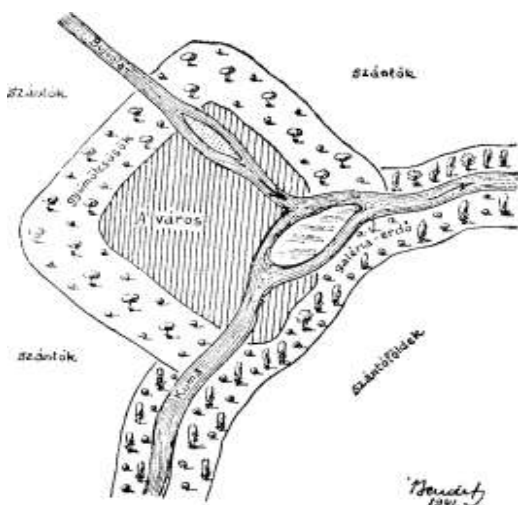
Magyar közelében, attól délnyugatra kisebb külváros feküdt. Romjait Felső-Magyarnek nevezik. Keleti irányban a Bujola torkolatától 19 km-re találunk ismét romokat. Ezen a helyen három majorság köré csoportosult kisebb falu állott. Romjai Alsó-Magyar néven ismeretesek. Maga a főváros 25 négyzetkilométernyi, nagyjában négyszögalakú területet foglal el. Hogy milyen bámulatosan nagy terület ez, (különösen, ha meggondoljuk, hogy olyan városról van szó, amelyik a XII.-XIII. században élte virágkorát), az

zal érzékeltethetjük leginkább, ha összehasonlítjuk Budapest mai beépített területével. Az egybevetésből kitűnik, hogy Magyar három, egymás mellett fekvő, épületromokkal borított része akkora terület, mint amekkorát Budapesten a tervezett óbudai hídtól kiindulva a külső Hungária-körúton át a csepeli összekötő hídig rajzolt határvonal a Dunával a pesti oldalon zár be, majd azt kiegészítően a budai oldalon a Margit hídtól a lágymányosi vasúti összekötőhídhöz húzott félkörnek másfélszeres területe. Ezenkívül jön számításba a Magyar külvárosaként szereplő Felső-Magyar. A két város közti 3.5 km-es térköz pontosan Budapest és Budaörs távolságának felel meg.

A Kuma jobbspártján sűrű galériaerdő futott végig, balpártján azonban az erdőség a domb lábánál megszakadt. Ugyanígy a Bujvola partjait kétoldalt kísérő erdősáv is elmaradt a város szélén. Ehelyett három oldalról jói művelt gyümölcsösök széles koszorúja övezte a várost, ezeken túl pedig szántóföldek következtek.

A város épületeit romjaikból nagyon jól ismerjük. Eltekintve a kereskedők fából készült, ideiglenes bódéjaitól és a legszegényebbek kunyhóitól, az érdemlegesebb épületek három csoportba sorolhatók: a gazdag főurak palotáira, a szegényebb néposztály egyszerű házaira és a város szélén emelkedő védelmi tornyokra. Ezen kívül voltak még a városban keresztény templomok és kolostorok, valamint mohamedán mecsetek is. A gazdagok palotái időtálló égetett téglából készültek és faragott kövek, színes- és csiszolttégla berakások díszítették azokat. Ezeknek az építményeknek formajellege, stílusa, a legszorosabb perzsiái kapcsolatokra utal. Valóban, a kumai magyarság évszázadokon át igen szoros politikai és kulturális kapcsolatban élt a velük szomszédos perzsa birodalommal. Nagyon valószínűnek látszik, hogy Magyarban perzsa építőmesterek dolgoztak.

Gmelin leírása alapján a magyarai paloták alaptípusát így képzelhetjük el: a lakóház emeletes építmény volt, négyszögű, nyolcszögű, vagy köralakú alaprajzzal, 14-17 m tér-

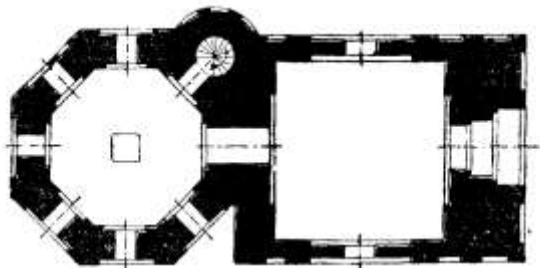
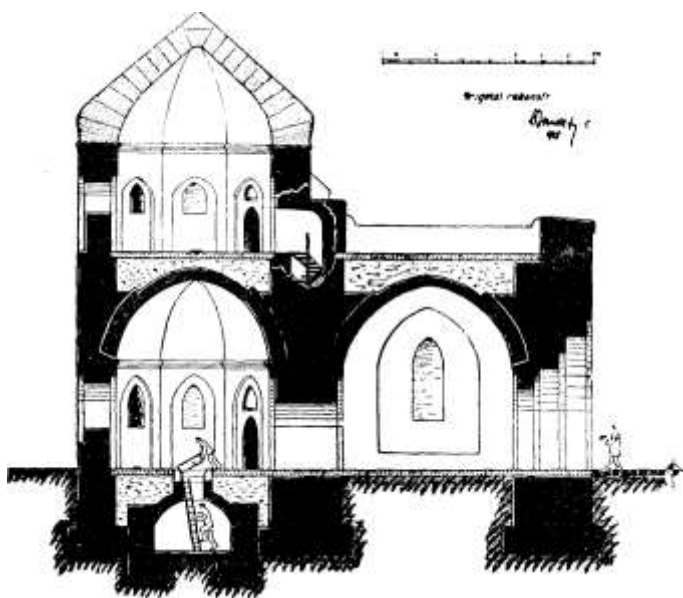
Magyar város fekvésének vázlatja Ibn Batuta leírása nyomán.
(Terv. és rajz. Bendefy.)

színfeletti magassággal. Az épületnek ez a része a földszinti főszobára és az emeleti helyiségre oszlott. A kettőt keskeny csigalépcső kötötte össze. Mindkettőnek mennyezete a mágnsók palotáiban boltozott. A földszinti szoba minden valószínűség szerint nappali helyiség volt: a felnőttek, és pedig elsősorban a férfiak lakosztálya, míg az emeleti helyiség hálószobául, valamint a nők és gyermekek otthonául szolgált. (Ibn Batuta leírásából világosan kitűnik, hogy Magyarban a katolicizmus mellett az iszlám is jelentősen teret hódított. Voltak, akik nyíltan, mások, akik titokban szegődtek tatár elnyomóik hitéhez. Mindenesetre nagyon valószínű, hogy Magyarban a többnejűség is divatos volt, amire nemcsak az iszlám térhódítása utal, hanem az az írásos adat is, hogy magának a magyar fejedelemnek is – miként láttuk, – több felesége volt.)

A földszinti szobából megközelíthető pincehelyiségbe

nem lépcsőn, hanem – feltehetően – létrán közlekedtek. Amennyiben a pince folyosó-, jobban mondva alagútszerűen megnyúlt a majorság széléig és ott a szabadba szolgált, inkább védelmi, semmint kényelmi berendezésről beszélhetünk. Annál is inkább hiszem ezt, mert – mint már fentebb említettük – némely esetben a pincefolyosó olyan alacsony volt, hogy alig lehetett abban kiegyenesedni, tehát huzamosabb ott tartózkodásra semmiképpen sem volt alkalmas.

Az épületek másik fajtája a kevésbé tehetősek igényeit elégítette ki. Kőépületek voltak ezek is, de egyszerűbb kivitelben, amelyet még megbírt az építető zsebe. Alaprajzuk ugyancsak négyzet, kör, vagy nyolcszög, de ezeknél az emeleti helyiség tulajdonképpen a mi padlásunknak felelt meg és az alsó helyiséget nem boltozat, hanem gerendákra fektetett, egyszerű menyezet fedte, s az felül, az emeleti helyiségben pelyvás sárborítást kaphatott. A tető és egyben az emeleti helyiség oldalfala is, valójában: téglából készült ál boltozat, vagyis olyan piramidális építmény volt, amelyben a téglasorok vízszintesek és csak az egyes téglák előreugratásával érték el azt, hogy végül összetalálkoztak. Csakis ilyen szerkezeti megoldással érhatték el kumamenti eleink azt, hogy tömeges emeletes építményeik (miként azt Gmelin leírásából tudjuk) nem haladták meg a 7.5-10 méteres magasságot. A földszinti szoba területe az egyszerűbb házakban (négyzetes alaprajz mellett) 16-25 négyzetméter körül mozgott, más alaprajzi elrendezés mellett ennél valamivel kisebb. Előszobájuk is volt, kiugró és alacsony kapuzattal, amiben szintén hasonlítanak a paloták csarnokos alaprajzi elrendezéséhez. Valószínűnek tartom, hogy ezekben az egyszerűbb lakóházakban a kőből készült csigalépcsőket létrák, vagy falépcsők helyettesítették, mert a falazatba a csigalépcső nehezen volna beleilleszthető, másrészt ha külső, különálló lépcsőházat tételeznénk fel, az álboltozatot kellene miatta áttörnünk. Ezzel pedig annak állékonyságát annyira megzavarnánk, hogy azt ilyen módon –

különösen abban az időben és olcsó kivitelezés mellett – nem lehetett volna elkészíteni.

A szobák méretei a rekonstrukció során mindkét esetben meglepően szűknek bizonyultak. Ha azonban meggondoljuk, hogy a fent említett német utazók egyöntetűen azt vallják, hogy a magyar építmények csalódásig hasonlatosak a perzsiai, általunk ma is ismert mintákhoz, világos, hogy az adoti összes magasság és a boltozatok oldalnyomása miatt szükséges falvastagság mellett tágasabb lakóhelyiségekre nem is számíthattunk! A Gmelin által megadott 17 m legnagyobb magasság esetén a palotákban 5.60 x 5.60 m nagyságú helyiségeket nyerünk. Ez az alapterület megfelel egy kényelmes jurtáénak, márpedig nem lehet kétséges, hogy mielőtt a kumai magyarság áttért a kőépületek emelésére, a mai kirgiz jurtákhoz hasonló sátrakban és szövevény-, illetve veremlakásokban lakott. Igényeit illetően tehát ez az alapterület Magyar város lakosait tökéletesen kielégíthette.

A kőházaknak jelentős része volt még a földszinti lakószoba elé épített csarnok. Ennek díszes kapuzata a város belseje felé szolgált. A színes téglamozaikok a kapuk, ajtók és ablakok köré hangulatos, a keleti ízlésnek megfelelő koszorút vontak. A csarnok felett – a perzsa építőmodornak megfelelően – tetőtéraszt képeztek ki s azt az emeleti helyiségből lehetett megközelíteni.

Bár okmányyszerű adatok nem állanak rendelkezésünkre, a Guldénstádt által leírt mecset, valamint az orosz feljegyzésekben gyakran emlegetett „Hét mecset” (Magyar határában) azt bizonyítják, hogy a magyarbeli mohamedánok – akár a maguk erejéből, akár külföldi hitsorsosaik segítségével – mecseteket emeltek maguknak.

Az épületek másik csoportjába a szegény nép pórias kunyhói, szövevényes, vagy vertfalas vályogviskói és veremlakásai tartoztak. Nem nehéz elképzelnünk, hogy a tulajdonképpen városon kívül a még le nem települt magyar pásztornépség ezrei éltek sátrak oltalma alatt, miként arra nem egy egykorú okmányban találunk utalást.

Ezenkívül ott voltak a város szívében a kereskedőnegyed olcsó, faoszlopos tornácú vályogházai is és a nagy körfolyosós bazár, a keleti élet elmaradhatatlan kísérői.

A kummamenti magyar építészet tehát – a jelek szerint – perzsa hatásra vezethető vissza. Ugyanígy perzsa hatás alatt fejlődött ki a kirgizek építkezése is. Ezt Prinz Gyula belsőázsiai utazásai nyomán részletesen ismerjük. A kirgizség éppúgy távol esik Perzsiától, akárcsak a kumamen. A magyar nép és a kirgizségnél az eredeti formák gazdagsága éppúgy elhalványul, ahogy azt Magyar esetében is teljes joggal feltehetjük. Bármilyen egykori építészeti kultúrát vegyünk is szemügyre, pl. a görögöt, vagy a római, minél inkább távolodunk az impérium szívetől, a kultúrát kitermelő, jelentő és hordozó fővárostól, a messze provinciákban a formák leegyszerűsödnek és a peremvidéki, idegen lakosság egyéni, népi ízlésének megfelelően átalakulnak. Ugyanezt a jelenséget nem szabad figyelmen kívül hagynunk Magyar esetében sem. Az is nyilvánvaló, hogy a kumamenti magyarság török-tatár népek szomszédságában élven, s mivel azokkal vérségileg is a legközelebbiről rokon volt, népi ízlésében és művészetében is török-tatár és az ősbibb kapcsolatokra utaló perzsa jellegek ismerhetők fel.

Mindezek a megfontolások feljogosítanak arra a kijelentésre, hogy Magyar főváros építészetének részleteire a legjobb és legvalószínűbben megközelíthető mai példát a kirgizek építkezésében kell keresnünk. Néhány apró vonást idézek csak Prinz leírásából, aki elragadtatással ír a gazdagabbak lakóházainak berendezéséről: „Legjobban a díszszoba lep meg bennünket pompájával. Már az idevezető előszoba is igen díszes, csupa stukkó és faragás, szép kandallója is van. A gerendázat szerkezete ugyanolyan, mint a többi kirgiz házé, de sűrűn egymás mellé helyezték itt a pontosan összeillő, szépen faragott pálcákat és fehér olaj festékekkel mázolták be azokat. A gerendák szélei pedig faragottak és tarka ékítményekkel festették őket tele. Az ablakokat és ajtókat szalagékítmények díszítik. A szoba... tele van

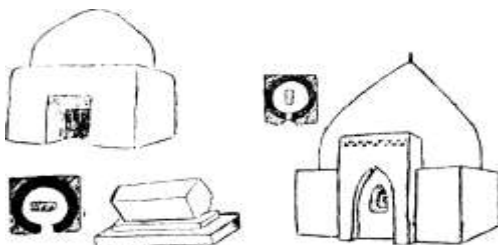
szebbnél szebb kaszári szőnyegekkel. – Miként Prinz írja – a gazdagabbak házai már külsőre is az egyszerűbb kislak mellett kisebb kastélynak tűnnek fel.”

Ha népművészetünk máig megőrzött, kétségtelenül keleti – turáni – eredetű, hihetetlenül formagazdag kincsházára gondolunk és Prinznek egy altyn-artissi ház gerendás menyezetéről készített rajzát szemléljük, valóban sajnálkoznunk kell azon, mennyi pompa, mennyi ősi, magyar népművészeti érték pusztult el Magyar lerombolása alkalmával, amit soha ebben az életben pótolni nem tudunk, ha csak a magyar ásatások nem szolgálnának ezen a téren is kielégítő eredménnyel.

Gazdagok és szegények szobája megegyezik abban, hogy a falakat számos falfülke tagolja. Ezek a mi szekrényeinket és polcainkat helyettesítik és mindenféle alkalmazosság elraktározására szolgálnak. A falfülkék díszítő- és térnyerő célzatú alkalmazásával hazai, románkori emlékeinken is gyakran találkozunk. A falfülkék mellett színes, faragott fogasokat is alkalmaznak a ruházat tárolására. „A dísz-szobában a fal mellett – írja Prinz – óriási, 3-4 m hosszú ládák állanak, amelyek a család vagyonát tartalmazzák.”

Megfigyelése szerint a díszcsarnokok tetőnyílásait díszes, faragott farácszat zárja le, s arra – esőzés idején - nemeztakarót borítanak. Ugyan az üveg abban az időben (XII.-XIV. század) már ismeretes, de Keleten bizonyára igen nagy ritkaság volt, semhogy ablakokra táblaüveggént alkalmazták volna. Szó van a leírásokban arról is, hogy az ajtók a homlokzat síkjából kiugró szegélyzettel készültek. Nagyobb palotáknál a perzsa minták tökéletes utánzásával számolhatunk, míg a kisebb épületeknél úgy kell a leírást értelmeznünk, ahogy azt Prinz egy kelpini lakóház aajtájának rajzán bemutatja.

Hogy a paloták boltozata téglából, elsőrendű kivitelben készült, az Gmelin leírásából betűszerint kiolvasható, de ha nem is jegyezte volna fel ezt a tényt, akkor is világosan

Kizilkuri gumbeszesek (sírkamrák) Prinz gyűjteményéből.

állana az előttünk, mert hogyan maradhatott volna fenn négy évszázadon keresztül pl. olyan sártapasztásos boltozat, amilyenről Prinz a kirgiz gumbeszesekkel (mauzóleumokkal) kapcsolatban tesz említést. Miként írja, egyetlen kiadás zápor is jókora sártömegeket mos le a gumbeszesek hevenyészett boltozatáról.

Ellenben a magyar póriás kunyhók földszintes előszobájának tetőzetét pontosan úgy képzelhetjük el, ahogy azt Prinz a kirgiz köznép építkezésével kapcsolatban leírja: „A falazatra 50-100 cm távolságban keresztgerendák, majd ezekre sűrűn, egymás mellett kis pálcák kerülnek: A pálcákra először felül gyékény jön, azután leveles gallyak, végül sár. A tetőt 10-15 fokos lejtéssel készítik, hogy az esővíz lefolyhasson róla, de arra csak nyáron van szükség, mert télen a tetőre rakott szénaboglyák jól megoltalmazzák a házat.”

Azok az utazók, akik a XVIII. században és a XIX. század elején megfordultak Magyar romjainál, említik, hogy a város főúri udvarházainak udvarában egy-egy díszes sírkamrát találtak. Ezeknek külseje – a leírások alapján – tökéletesen megfelel annak a gazdag rajzszorozatnak, amelyet Prinz a kirgizek gumbeszeiről gyűjtött egybe. Kivétel dolgában azonban a mai kirgiz gumbeszesek messze elmaradnak a magyar sírkamrák mögött és belső elrendezés dolgában is sokkal tökéletlenebbek. Klaproth személyes tanúság-

tétele szerint a magyar sírkamráknak alsó, pince- (kripta-) szerű üregében való s á g o s koporsó állott, abban pihent a halott. Prinz szerint a kirgizek a holttestet elföldelik és a sír fölé emelnek egy – sárból és pelyvából tákolt - koporsóformájú építményt, amelyet azután beföd a g a n b e s z . Á kirgizek mai eljárása kétségtelenül arra az ősi hagyományra utal, amely a középkori török-tatár népek temetkezési szokásában gyökerezik.

Az épületek harmadik csoportját azok a védelmi célzatú kőtoronyok alkotják, amelyekről az említett német utazók egyöntetűen azt vallják, hogy a város peremén helyezkedtek el. Ez természetes és érthető is. Ugyanezt a rendszert megtaláljuk a kínaiak Nagy Falán, a rómaiak limesén és a legmaibb Sigfried-erődművön egyaránt. A tornyok, mint környezetük fölé emelkedő erődítmények, meghatványozzák a városfalak védelmi erejét. Noha ezekből a tornyokból napjainkig egyetlen egy sem maradt fenn, az első Zichy-expedíció gyűjteményéből ismerünk olyan ősi típusú, lakóházakkal kapcsolatos kabard védelmi tornyokat, amelyek eredetüket feltétlenül a középkorba vezetik vissza. A védelmi tornyokat J a n k ó J á n o s , az expedíció egyik résztvevője írta le.

Azt a tornyot, amelyről először szólunk, Zichyék a C s e g e m v ö l g y é b e n látták és szván minta szerint két lakóház között, dombtetőn épült. A lakóházak leírásával ezúttal nem foglalkozunk. „A két ház közt a domb tetején állt a védelmi torony egyetlen, négyzet alapú helyiségével. Ajtaja olyan magasan, hogy csak létrával lehet feljutni oda. Az ajtó felett két, majd még feljebb egy ablakocska látható. Felső peremét lefelé irányított lőrések veszik körül. A torony kőből épült s felfelé alig keskenyedik.”

A védelmi tornyok másik fajtáját a c s e r e k v ö l g y i kabardoknál figyelték meg. Itt is dombon áll a torony, a lakóház pedig szorosan melléje zárkózik, majd a torony másik oldalán a telek kapuja következik. A házat a toronnyal és ezt a kapuval kavicsokból és kövekből összehordott magas

kerítés köti össze... „A védelmi torony alapja négyzetes, felfelé erősen keskenyedik, majd hirtelen függőleges falakkal emelkedik még magasabbra. Kövekből rakják össze. Ajtaja igen magas van, előtte pedig kőrakás, mintegy lépcsőzetül, hogy meg lehessen közelíteni. A falakon köröskörül két sor lőrést láthatunk.”

A kőből épült őrtorony nem a kumamenti magyarság találmánya volt. Az őrtornyok a védhető ház legegyszerűbb típusából a kulának nevezett alapformából fejlődtek ki. Ezek a toronyszerű lakóházak – miként Cholnoky írja – különösen elterjedtek a Balkán-félszigeten: Albániában, Macedóniában, Romániában, általában Európában leginkább a Dinári Alpokban. A legtöbb kulát azonban a Kaukázusban találjuk. Ebben a gyönyörű hegységben a népek nagyon bizonytalan életet éltek, ezért a falvakban több kulát is építettek s oda menekült a lakosság veszedelem esetén, tehát mint védhető ház ismeretes Kis-Azsiában, az örmény felvidéken, Perzsiában, Afganisztánban, meg Tibetben ... Ezen a vidéken van még egy sajátságos kula, szintén mint menetsvár. Ez olyan alakú, mint valami vastag gyárkémény. Olyan magas, hogy alig lehet nyíllal elérni a tetejét, a lábánál rakott tűz sem árthat annak, aki a tetejébe menekült. Egész sereg ilyen tornyot kellett a kínaiaknak kiéheztetni, amíg a határszéli, rabló tibetiek ellenállását megtörték, olvassuk Cholnoky művében.

Kínában az országutak (Selyemhordó út) védelmére vályogból őrtoronyszerű kulákat építettek. Stein Aurél száz kilométereken át kutatta fel a nyomukat és igen sok értékes régiségeket lelt romjaik között.

Kétségtelennek látszik, hogy a kulák építésének és alkalmazásának tudománya a kínai alföld és Tibet felől jutott át nyugatra, így a Kaukázusba is. Ez a népvándorlások vezérléséből, a hazát kereső népcsoportok kelet-nyugati értelmű vándorlásából természetesen következik, noha ezideig ezt – tudtommal – még senki sem bizonyította be, de nehéz is volna bebizonyítani.

A kula az ó- és középkorban életszükséglet volt, mivel nem tudhatta soha senki, mikor és honnét érheti támadás a háza táját. Ezért a gazdagok védhető házakat építettek. A mai európai kulikban éjjelre a földszinti helyiségekbe terelek a lovakat és marhákat, az első emeletre a kecskéket, juhokat és az apróbaromfit, a második emeleten alusznak az asszonyok és gyermekek, míg a legfelsőn a férfiak töltik az éjszakát, minden pillanatban készen a védelemre.

Nagyjában ilyen viszonyok lehettek Jeretány fejedelem fővárosában is, mert a magyar lakóházak emeletes volta arra utal, hogy a kulákból fejlődtek ki emeletes parasztházakká, illetőleg pompás nemesi palotákká. A magyar őrtoronyok pedig határozottan a mai kaukázusi, őrtorony-jellegű kulák ősei voltak a maiakhoz teljesen hasonló alakkal.

Mindenesetre lenyűgöző látvány lehetett Magyar teljes épségében, egykori pompájában. A távolról érkező karavánok előtt már messziről kibontakozott a várost védő kulák sokasága, majd megcsillant a napfény a tornyok övezetén belüli paloták színes zománcsal burkolt kupoláin s az épületek csúcsos, piramisszerű tetején, a karcsú minaretek félholdján, a keresztény templomok süvegén. A városba érkezvén pedig, elgyönyörködött szemük a sok csinos épületen. Noha ezeknek a falazata vakolatnélküli nyerstéglából készült, a sok díszes faragvány és az ajtókat, meg ablakrészeket övező színes, mintás, vagy feliratos téglák változatos díszetlencsönöztek az épületeknek.

Ámuló szemük nem tudott betelni a magyar főváros tüneményes szépségével és lüktető életével. A város szélén, a csendes, úri negyedekben, hatalmas majorságok közepén díszeltek a főurak palotái. Beljebb, a város szíve felé azonban annál élénkebb volt az élet. Mint a méhsejtek, úgy sorakoztak egymás mellé a vagyonosak palotáin belül a földművelő szegénység egyszerű kunyhói, míg a város szívében, a piactér környékét a kereskedői élet zivaja töltötte meg. A levantei, zsidó, arab, örmény, cserkesz, georgiai, perzsa, orosz, alán, szogd és trák kereskedők, lócsiszárok, kalmárok,

vásárosok, hindú bűvészek és jósló cigányok egyaránt ott nyüzsgtek Magyar bazárjában. A hivatásos és becsületes kereskedők, meg az országutak söpredékének tömege egyaránt Magyarba igyekezett, mert Magyar a szó szoros értelemben kereskedelmi világváros volt.

A város déli és keleti szegélyén a Kuma, illetve a Bujvola vize hömpölygött. Mindkét folyó túlsó partján is volt még néhány utca s majdnem észrevétlenül olvadtak bele a szélső szerek a gyümölcsösök mindig sűrűbb zöldjébe. A folyókon át fahidak tartották fenn az állandó közlekedést. (Legalább is köhíd maradványait ezideig nem ismerjük.)

Nagyon valószínű, hogy a mohamedánusok külön utcákban, esetleg külön negyedben laktak. A város bírájától függetlenül külön bírójuk (kádi, kelanter) is volt. A városban a keresztény és a mohamedánus ünnepeket egyaránt megtartották. Ha reggel, délben, este megkondult a ferences templomok harangja, felrikoltott utánuk a müezzin hangja is.

Külön meg kell emlékezni De la Motraye érdekes magyart leleteiről. Ez a derék francia utazó volt a legelső európai, aki – tudomásunk szerint – megfordult Magyar romjainál. Ő még nem tudta, miféle város romjait találta meg. 1712 január elején érkezett a romterületre, amikor azt még vastag hótakaró borította. Sok ügyel-bajjal kellett megküzdenie, hogy hozzáférhessen a romokhoz. Fáradozását végül is nem várt siker koronázta: három olyan művészi leletet talált, amelyeket kétségtelenül az elpusztult Kófé romjaiból emeltek ki, építettek be és őriztek meg Magyar építői. Az egyik egy kis bronzszobor, a másik kettő faragott kő, feliratos dombormű. A legelsőre akkor bukkantak, amikor megérkezvén a romokhoz, – egy kis magaslatra hatoltak fel és ott egy köralakú építmény romjait szabadították ki a hó és a törmelékek alól. Gärber rajza bizonyítja, hogy a szóbanforgó terület valóban hepehupás volt, és lehetett, sőt kellett olyan magaslatnak lennie, amely az összes többinél magasabb volt. Itt egy igen gondos építésű, kerek alap-

rajzú épület kőből készült alapzatát ásta ki. (Egészen természetes, hogy a kövek anyaga egyezett az útbajtott közeli hegyvidék építőközetanyagával.) Láttuk az előzőkben, hogy Magyarban négyszögletes, nyolcszögletes és kerek alaprajzú paloták egyaránt épültek. Ez is egy kerek alaprajzi kiképzésű palota romja lehetett. Semmi okunk, hogy templomra gondoljunk. A csonkakezű, kétségkívül a görög művelődési körbe tartozó torzó még nem bizonyítja ezt. Nem biztos, hogy a szobor Zeust ábrázolja, miként De la Mocraye gondolja, (én legalábbis nem tartom annak); de még ha az volna is, tudjuk, hogy Magyarban nem voltak pogány, görög templomok.

Amerre csak tekintett utazónk, „más épületek és tekintélyes romok” ötlöttek szemébe „khaotikus” összeviszszaságban. A romok között korinthusi jellegű párkánytöredékek, vaskos oszlopok, görög mithologikus alakokat ábrázoló domborművek hevertek. Egyik töredéken Aphrodité mellett Adonist, a szép pásztorfiút látjuk. Körülöttük Poseidon a szigonnyal, Hephaistos, a kovácsok istene, harapófogóval, és a kis gyermekalak Eros, fáklyával. Egy másik domborműtöredék azt a jelenetet örökíti meg, amikor az alvó Ariadné mellett megjelenik az ifjú Dionysos ragyogó szépségében, teljes kíséretével, hogy a szomorúságában (mivel Theseus elhagyta) megvigasztalja. Mindkét domborművön töredékes görög felirat is van.

ÉLET MAGYARBAN

A kumai magyarok életét a mongol hűbériség korából Ibn Batuta kitűnő leírásából ismerjük. A tudós arab utazó, mint Üzbég kán vendége 1333^bban megfordult Magyarban és a város tágabb környékén. Alkalma volt megismernie mind a városi, mind a vidéki magyarság életét. Útleírásában bő tudósítást közöl róluk minden vonatkozásban.

Azaból utazott Magyar felé. Ez a jelentős város a magyarokhoz (türkökhöz) tartozik, mondja, és egyike a leg-

szebbeknek. Mint mohamedán, a kegyes és alázatos sejk, a tiszteletreméltó Mohammed al-Bathaihi házában szállott meg. Házigazdája Irakból, Bathaihi vidékéről származott és papi tisztséget töltött be: híve és vikáriusa volt Ahmed Arrifay sejknek, legyen vele Isten megelégedett! Amolyan kolostorfélét tartott fenn a városban, s abban hetven, különbözőféle nemzetiségű mohamedán szerzetes és fakír tartózkodott. Volt közöttük arab, perzsa, görög, török, voltak nősek és nőtlenek is. Életüket alamizsnagyűjtésből tengették.

A magyarok általában megértően viselkedtek a fakírokkal szemben. Nappal ugyan nem tolongtak az ajándékokkal, de éjjelente fel-felkeresték a kolostort és lovakat, marhákat, birkákat ajándékoztak a szerzeteseknek. Az alamizsnaadásból mindenki kivette a részét. Adott a legszegényebb és a leggazdagabb is. Még Üzbég szultán és a hercegnők is néha-napján személyes látogatásukkal tisztelték meg a kolostort, s ilyenkor, – különösen az asszonynepek – igen jelentős adományokkal támogatta a papokat. A hercegnők különben is kitűntek jószívűségükkel. Szívesen osztogattak a szegények között alamizsnát és keresték, hol tehetnének valami jót.

Egyik pénteki napon vendége volt a magyar mohamedán hívőknek. Idzs-eddin, bokharai jogtudor és hitszónok hosszabb tartózkodásra Magyarba érkezett, és ezt a bizonyos istentiszteletet ő végezte. Amikor az imát befejezte, a közepén egy székre ült. Nagyszámú tanítványa és koránolvasója köréje sereglett, és előtte olvasták a Koránt. Ő pedig az emir (azaz a magyar helytartó), és a város nagyjainak jelenlétében intette és taníttatta a segédpapokat, meg a papnövendékeket. Ezután Mohammed sejk felemelkedett és így szólt: „A jogtudor és hitszónok utazni kíván, mi pedig útravalót akarunk neki adni.” Ezzel levetette azt a gyapjú-tunikát, amelyet viselt és hozzátette: „Íme, ezt adom neki ajándékkul.” A segédpapok egyike is levetette ruháját és nekiadta, mások lovat, ismét mások ezüstpénzt ajándékoztak a vendég tudósnak. Rövidesen tekintélyes ajándéktöme-

get gyűjtöttek össze a hitszónoknak, az pedig Allah kegyelmébe ajánlván az igazhívőket, megelégedetten távozott.

Útleírása másik helyén igen érdekes, további adatokat is közöl Ibn Batuta a magyar mohamedán istentiszteletről. Ennek hivatalos nyelve az arab volt. Egyes alkalmakkor különböző vidékekről származó hittudósok, vagy hitszónokok keresték fel a magyar mecsetet. Ilyenkor a szónok arabul beszélt, majd szavait lefordították magyar (türk) nyelvre is. Az egyes szentbeszédnek között a koránolvasó ifjak csodálatos hanghordozással darálták a Korán verseit, majd elkezdtek énekelni. Kezdetben mindig arabul énekeltek, és ezt alkaulnak (a szó) nevezték. Utána perzsául és a magyarok nyelvén is zengett az ének. Ezt nevezték al-molamnának (tarka beszédnek).

Az iszlám és az arab kereskedők fokozatos terjedésével bizonyára az arab nyelv is jelentősen térhódított Magyarban.

Egyik alkalommal a város bazárjában sétálgatott utazónk. Magyar kereskedőnegyede olyan lehetett, mint a mai keleti városoké. A legtöbb déloroszországi és egyéb keleti városnak szívében ma is ott van a bazárnak nevezett kereskedőközpont, ahol a kicsike boltfülkék, mint a méhsejtek szoronganak egymás mellett. A bazárban a vevő minden elképzelhető kereskedelmi árut, ideértve a kisebb élőállatokat is, megtalál. A nagyobb állatok kereskedelmére külön állatvásártér szolgál. Az iparosok utcák szerint szoktak Keleten elkülönülni. Ha valamelyik iparágból nincsenek annyian, hogy egy utcát teljesen megtöltenének, és emiatt többféle iparos is egy-egy utcába szorul, az egyfajta ipart üzök műhelyei szigorúan egymás szomszédságában sorakoznak fel. Hogy Magyarban is ilyen volt a helyzet, azt a romokból világosan kiolvashatjuk. A város közepén ugyanis nem találtak egyetlen nagyobb épület nyomát sem. Ott – a tágas piacter körül – kisebb vályogkunyhókban a kereskedők és iparosok kínálgatták áruikat, illetve készítményeiket a helybelieknek és idegeneknek egyaránt.

Amikor arabunk a kereskedők bódéi előtt elhaladt, egy zsidó kereskedő üdvözölte, és arabul szólította meg. Beszélgetni kezdtek. Kiderült, hogy a zsidó Spanyolországból való volt (ezért ismerte az arab nyelvet is), és azért hagyta el Hispániát, hogy világot lásson. Szárazföldi úton érkezett Magyarba Konstantinápolyon, Kis-Ázsián és Szikhián (a cserkeszek földjén) keresztül. Ezt a hosszú utat három hónap alatt tette meg. Mialatt beszélgettek, egy csomó olyan utazgató kereskedő csoportosult köréjük, akik bizonyítani tudták, hogy mindaz, amit a spanyolországi zsidó elbeszél, való és igaz.

Ibn Batutának feltűnt, hogy milyen kivételes, helyzete van Magyarban a magyarok asszonyainak. Egy ranggal többre tartják őket a férfiaknál. Ezt a szokást a mongol előkelőségek is eltanulták tőlük. Tanúja volt például egyszer annak, amikor Szaltija emir felesége kikocsikázott. Az egész kocsit drága, kék posztó takarta, de az ablakokat és a kocsni ajtaját nyitva hagyták. A hercegnő előtt négy, gyönyörű, szép, fiatal leány ült csodálatos finom és díszes öltözékben. Mögöttük még több kocsni is következett, ezekben szolgálatot tevő fiatal leányok foglaltak helyet. Amikor a hercegnő közeledett ahhoz a helyhez, ahol az emír várta, kiszállott a kocsiból. Kísérete, mintegy harminc fiatal leány, szintén pillanatok alatt kiszállott, köréje seregett, és vitte utána ruhája szegélyét. A hercegnő öltözete tele volt gomblyukakkal. Minden leányka egyet-egyet tartott belőlük. Ruhája szárnyát is kecsesen emelgették, s míg a hercegnő méltóságteljesen lépkedett, ők, mint az árnyék, hangtalanul követték. Amikor a hercegnő odaérkezett az emír elé, az felemelkedett előtte, üdvözölte, majd oldalára ültette, a fiatal lányok pedig körülfogták úrnőjüket. Szolgák érkeztek kumisztömlőkkel. A hercegnő a kedvelt erjesztett kanca-tejből egy serlegnyit öntött, s térdreereszkedve átnyújtotta az emírnek. Amikor az kihajtotta, a hercegnő megkínálta az itallal sógorát is, majd az emír adott inni a királynőnek.

Ezután az ételek felszolgálása következett. A hercegnő az emirrel evett. Ebéd után a férj szép ruhával kedveskedett feleségének, majd a hercegnő visszatért palotájába.

Egy alkalommal látta Ibn Batuta a magyar király egyik feleségét is. Lovak húzta arabában (kocsiban) ült háromnégy fiatal leány társaságában. Ezek az uszályhordozói voltak. Fején ékszerekkel dúsan megrakott, pávatollakkal díszített magas, hengerformájú kalap volt. A kocsisátor ablakai nyitva voltak, és jól láthatta a királynő arcvonásait, mert a magyarok asszonyai nem hordanak fátyolt. Egy másik magyar főúri asszonnyal az állatvásáron találkozott. Szolgái kíséretében juhokat és tejet hozott piacra, a kapott árért pedig azon melegében illatszereket vásárolt. A díszes ruhában pompázó asszonyokkal néha együtt lehetett látni a férjüket is. No, ezekről sem mondaná senki, hogy nem a feleségük szolgái! Egyszerű birkabőrsubában és – süvegben járnak, a suba alatt pedig csak ing és bogatya van rajtuk.

Lassan-lassan közeledett az idő, amikor el kellett hagynia Magyar városát. Üzbég szultánt készült felkeresni nyári táborában a Bestau (Öthegy) vidékén. Ebben a hegységben ásványos melegforrások fakadnak, amelyekről a magyarok azt tartják, ha valaki egyszer is megfürdött vizükben, azt a betegségek soha meg nem támadják. A hegység négy napi lovaglásra van Magyartól, de a gyógyforrásokat ennek ellenére is sokan látogatják.

Miközben arabunk a szultánra várakozott, látott egy – éppen költözködőben lévő – magyar törzstörédket. A téli legelőről költözködhetek a nyárirra. Olyan sokan voltak, hogy a derék arab szentül hitte, hogy egy egész város lakossága kerekedett fel. Magukkal vitték „mecsetjeiket” és piacukat is. Ha valahol tábort ütöttek, rövidesen konyháik füstje kígyózott az ég felé. A magyarok ugyanis napi étkezésükből még utazás közben sem engedik el a főtt ételeket. Kocsijaitak lovak húzzák. Könnyű kivitelű sátraikat a kocsikra rakják s mihelyt megérkeznek valahová, azonnal le-

szedik és felállítják azokat. (Ezek a sátrak egészen olyanok voltak, mint a mai kirgiz jurták.) Ugyanezeket a sátrakat használják mecseteknek és boltoknak is.

Azt a kocsifaját, amelyet a kumai magyarok használtak, átvették a közeli s távoli környék lakosai is. Ennek a könnyű, négykerekű alkotmánynak Krim félszigetén ma is „madzsar” a neve. Ibn Batuta ezt a kocsit arabának nevezi. Ez a név is él még ma is a nagy eurázsiai pusztáövezet törökfajta népeinek ajkán. A magyarok kocsijai mind négykerekűek voltak. Egyiket két-, másikat három-négy ló húzta, de voltak ökrös-, sőt tevefogatok is aszerint, milyen könnyű, vagy nehéz terhet szállítottak, és milyen terepen. A kocsis az egyik ló hátán ült és hangos ostorpattingatásokkal biztatta sebesebb haladásra a lovakat. Másik kezében hosszú fadarabot tartott: ez volt a gyepelője, ezzel kormányozta a kívánt irányba állatjait.

A kocsira kis házikőfélét szoktak szerelni. Fapálcikákból készült, és vékony bőrszíjak kötik össze. Ez a fajta sátor nagyon könnyű, nemez, vagy posztó borítja, és rácsos ablakai vannak. Azokon keresztül a bentülő láthatja az embereket anélkül, hogy azok őt látnák. Az utas tetszés szerint változtatgatja helyét: alhat, ehet, írhat és olvashat útközben. Azok a kocsik, amelyek a poggyászt, az útravalókat és az élelmiszereket viszik, hasonló házikókkal fedettek, és zárral csukhatók.

Az utazás módja Kummagyariában is ugyanaz volt, mint másutt abban az időben; mint ahogy például a mohamedán zarándokok szoktak Hidzsar felé utazni. Hajnali ima után, napkeltekor kelnek útra és délelőtt 9-10 óráig egyhuzamban utaznak, akkor tábort ütnek és lepihennek délig. Kora délután ismét nekiindulnak és megállás nélkül mennek estig. Ha valahol megpihennek, legyen az éjjel, vagy nappal, a lovakat, tevéket és ökröket azonnal kifogják a kocsiból és szabadon engedik, hogy azok is kedvükre pihenhessenek. Szemes takarmányt senki sem ad állatjainak, még a szultán sem. A kumamenti síkságnak olyan legelői

vannak, hogy azoknak a füve pótolja az állatoknak az abrakot. Máshol ilyen legelők nincsenek, de nincs is sehol a világon olyan rengeteg sok szarvasmarha, mint a kipcsáki magyar tartományban! Se pásztoruk, sem őrzőjük, számlálatlanul legelészik milliányi állat a legelőkön.

Ennyi állat mellett szigorúan kellett ügyelni a rendre, hogy egyik a másik barmát el ne lopja. Voltak is olyan szigorú törvényeik, hogy Ibn Batuta nem győz csodálkozni azon, de elismeri, hogy lopás a magyaroknál nagyon ritkán fordul elő. Ha valakinek a birtokában rabolt ló volt, köteles volt azt visszaadni gazdájának, sőt még ráadásul hasonló másik kilencet. Ha nem volt ennyi lova s ezért nem tehetett eleget a törvénynek, elszedték tőle a gyermekeit, hogy azokkal pótolják a bírságot. Gyermekeiből a károsult szolgálói lettek. Ha pedig gyermeke sem volt, megfogták, mint egy birkát és jól megkínózták.

Ibn Batuta, mint afféle híres ember és világlátott tudós, bármerre járt, hercegek, helytartók és szultánok vendége volt. Jól élt, hiányt semmiben sem szenvedett. Természetes tehát, hogy az étkezési kérdéseket az elpuhult ingyencszemszögéből látta. A kumai magyarokról például kijelenti, hogy nem esznek kenyeret, sem más jobbfajta élelmiszert. Pedig ismerte ám a kummagyariai gulyás készítmódját is; ezt így írja le: Az egész országban nagyon elterjedt egy köleskásához hasonló étel. Mindenfelé készül ez a fogás, s hozzá legfeljebb még valami, ami akad a háznál, és kész az ebéd. Úgy készítik, hogy felteszik a vizet a tűzre, s amikor forr, kevés kölest dobnak bele. Ha van hús is otthon, akkor kis darabkákra vágják azt, és ezzel együtt főzik meg a levest, majd minden személynek a részét kimerik egy edénybe, tejet öntenek a tetejébe, úgy fogyasztják el a kitűnő eledelt. Utána csípős kancatejet, kumiszt isznak.

Kedvelték a következő, állítólag al-burkáninak nevezett tésztaféléket: kis darabkákra vágott tészta közepébe lyukat csináltak, majd kisebb üstbe dobták az egészet s amikor

megfőtt, csípős tejjel öntötték le, úgy ették. (Hideg tejleves.)

Volt egyfajta erjesztett italuk is, a köles magjából készült. A magyarok a cukros édességek élvezetét gyalázatnak tekintik. Ramadan hónap egyik napján, meséli Ibn Batuta, éppen Üzbég szultánál voltam. Lóhúst hoztak be. Ez a nép leginkább ezt eszi, meg birkahúst és rizst. Ez az utóbbi laskához hasonló étel, megfőzik és tejjel fogyasztják el. Ugyanazon az éjjelen hozattam a szultánnak egy tányér édességet, amelyet társaim egyike készített, és át is adtam neki. Beleenyújtotta hüvelykujját, azután bedugta szájába, megízlelte, de nem evett belőle. Toloktomur emír mesélte nekem, hogy a szultán egyik főabszolgájához, akinek körülbelül negyven gyermeke és unokája volt, egyik nap így szólt: „Egyél édességet és mindnyájatokat felszabadítom!” A férfi azonban visszautasította az ajánlatot: „Még ha meg kellene is ölnöd engem ezért, akkor sem ennék belőle!”

Az egyszerű ételeket kedvelő magyarsággal szemben a kani udvarok sokat adtak az ingyencmesterségre. Ibn Batuta szerint az udvaroknál nagy bőségben voltak a finomabbnál finomabb ételek, sőt az italok között még likőr is akadt. Ezt a fehéresszínű, finom italt, kis kelyhekben szolgálták fel a vendégeknek.

A dugi magjából készült erjesztett ital az udvari ebédeken is szerepelt. Egy ízben Moshaffer eddin sejk volt utazónk szomszédja az udvari ebéden. Meg is kérdezte szomszédját, mikor a dugiból készült italt szolgálták fel, mit isznak. F ű v i z e t, felelte a sejk, de a tudós arab nem értette, mit jelentsen a felelet. Megízlelte az italt, de savanyúnak találta, s otthagya. Amikor elhagyta az étkező helyiséget, tovább érdeklődött az ital felől. Erjesztett ital ez, dugi magjából készült, felelték neki. „A l – b ű z á”-nak is nevezik. Ibn Batuta lelkes érdeklődése jóízű félreértésre adott alkalmat. A valószerűen magyar Moshaffer eddin sejk arabunk érdeklődésére így felelt: ez, amit iszunk, a d o k h n (köles) vize. Ám mivel a sejk újsütetű mohamedán volt, és

nem tudott jól arabul, kiejtése darabos volt. Ibn Batuta az előbbi mondatot úgy értette, hogy amit isznak, az a Don vize, és ezen nagyon csodálkozott. Ugyanezt az italt másutt ai-buzá-nak nevezi. Ezen a néven már mi is jól ismerjük. Oláh Miklós 1536. évi tudósítása szerint hazai kunjaink kölesből és vízből készítettek részegítő italt s azt búz á-nak nevezték. Ilyen kölessört ittak tehát kumai magyarjaink is. Meg is jegyzi róluk Ibn Batuta, hogy: „a magyarok mind erős, egészséges és igen jókedvű emberek.”

Nem is volt okuk a szomorúságra, mert a mongol uralom alatt békében élhettek, és kedvükre gazdagodhattak. Vagyonuk alapja a ló volt. Világjárónk figyelmét is felkeltették a kumai magyarok pompás ménesei. Ebben az országban – írja – nagyon sok és nagyon olcsó a ló. Egy kitűnő lónak az ára az ország pénzén mindössze 50-60 dirhem, ami megfelel kb. egy maghrabi dinárnak. Ezek a lovak ugyanazok, amelyeket Egyiptomban „a k a d i s” (kevert fajú és herélt ló) néven ismernek. A lakosság a lovakból él és annyi lovak van, mint nálunk (t. i. az arab birodalomban), birka. Egyetlen türknek (magyarnak) néha több ezer lóva van. A ménestartó magyaroknak az a szokásuk, hogy annak a kocsinak a sarkára, amelyben feleségeik ülnek, egy lábnyi hosszú, vékony pálcát tűznek és erre a pálcára annyi arasznyi hosszú nemezdarabot kötnek, ahány ezer lovak van. Láttam olyan kocsit is, amelyiken tíz-, sőt esetleg még több nemezdarab fityegett.

A lovakat Indiába szállítják. Egy-egy karavánban 6000 darab lovat hajtanak, esetleg többet, vagy kevesebbet. Minden kereskedőnek van 100-200 lóva. A kereskedők minden 50 lóból álló csoport után egy őrt alkalmaznak. Ez gondozza és legelteti a lovakat, akárcsak a pásztor a birkákat. Ezt az embert „al-kasil”-nak nevezik. (A szóban nem nehéz ráismernünk „csikósa szavunk torz alakjára.) Ez a csikós egyik lóra ül, kezében hosszú botot tart, s annak végéhez kötelet erősít. Amikor meg akar fogni egyet az állatok kö-

zül, azzal szembe áll a lován, a kötelet a nyakába veti és magához húzza, átül ennek a hátára és a másikat hagyja le-
gelni. (A k a r i k á s o s t o r pompás leírása!)

A továbbiakban részletesen közli még az indiai lóárakat és élénk szavakkal ecseteli, milyen busás haszonra tudnak szert tenni a magyar lókereskedők. India lakosai nem azért vásárolják meg ezeket a lovakat, mondja – mert gyorsjárásúak és jó futók, hisz ők a harcban páncélinget vesznek fel és ezzel borítják lovaikat is. A lóban csupán az erejét és lépésének hosszát becsülik. A gyorsfutó lovakat Jemenből, Ománból, és Fanból szerzik be.

A kereskedelmet mongol érmékkel bonyolították le. Magyar romjai között nagyon sok kipszáki érme került elő. A legidősebb 1274-i veretű, a legfiatalabb pedig Toktamis korából (1380-1395) való. Az érmék legtöbbször Szerájban, vagy Új-Szerájban készült, de akadt asztrahányi, sőt itt-ott előkerült még néhány magyar veretű érme is. Egy-két olyan érmét ismerünk, amelyen a veretes helye Új-Madzsar. Új-Magyar, mint város, nem volt sohasem, hanem a mongol kánoknak és helytartóknak az volt a szokásuk, hogy a városon kívül építettek palotát és néhány hivatalos épületet maguknak, hogy a misera plebs ne zavarja őket. Ezeket a kani, vagy emiri székhelyeket jelölték meg az „Új” szóval, kapcsolatban annak a városnak a nevével, amely mellett épültek. Nem lehetetlen, hogy Felső-, de talán inkább Alsó-Magyar romterülete lehetett egykor a kummagyariai mongol helytartók – Új-Magyar nevű – székhelye.

KUMAI MAGYAR PÜSPÖKSÉG

A tatárokkal való kényszerű „szövetség” kumamenti eleinket új politikai feladat elé állította. Gondoskodniuk kellett arról, hogy eredményesen, egyöntetűen és kellő súlylyal léphessenek föl a mongol főhatalmat velük szemben közvetlenül gyakorló kipszáki kánokkal szemben. Ezt a fel-

adatot a törzsi rendszer fenntartásával nem lehetett megoldani, tehát a szükség szorította őket arra, hogy a gyulák közül vezérlőfejedelmeket válasszanak maguknak. Egyetlen fejedelmüknek, Jeretánynak nevét ismerjük, noha bizonyára előtte is, utána is még többen is következtek a fejedelmi székben.

A kumai magyarság – ami faji és nemzeti önállóságának védelmét illeti, – igen nehéz helyzetben volt. Elnyomók testvérnépük voltak, s így a könnyű beolvasztás lehetősége eleve adott volt. Ám a körülöttük élő népek is vérrokonai, jobbra bolgár-török népek voltak, tehát a lassú keveredés közöttük majdnem elkerülhetetlen volt. Önállóságuknak ideig-óráig való megóvását mégis biztosíthatta erősen fejlett szabadságösztonük és az a körülmény, hogy a nép jelentős része, – még a tatár uralom kezdete előtt – a keresztény hitet fogadta el. Jeretány fejedelemnek az az igyekezete, hogy fővárosa katolikus püspökséget kapjon, bizonyára szintén kapcsolatban volt a csendes ellenállás gondolatával.

Magyarban a XIII. század derekán jelentek meg az első ferencendi hittérítők. Ezek zarándoktestvérek voltak. A XIV. század fordulóján azonban már ott emelkedett valahol a ferencendi hittérítők kőből épült két kolostora és temploma is. Ezekben a biztos fészkekben húzódott meg a kisebb testvéreknek az a szépszámú serege, amelynek feladata és hivatása a kumai magyarság lelki újjáformálása és vezetése volt. Hogy számszerint hányan lehettek, nem tudjuk, de hogy nem voltak kevesen, azt abból láthatjuk, hogy egy alkalommal pl. 24 testvért kértek Avignontól a mutatkozó személyi hiányok sürgős pótlására.

A magyari kolostoroknak, s ugyanígy az ügyeki (Madsar Unneh) kolostornak sem lehetett a zarándok testvérek szervezetével közelebbi kapcsolata. Az utóbbiak felfrissítésére közvetlenül Kaffából, a rendi helynökség székhelyéről küldtek ki testvéreket. Kaffában nemcsak a nyugati országokból odaérkező ifjú erőket gyűjtötték össze, hanem fe-

rences papnevelő intézet is működött, amelyben bennszülött ifjából neveltek harcos hittérítőket. Hogy ez az intézet milyen kiválóan végezte munkáját, ítéljük meg abból, hogy idővel a bennszülött noviciusokból kerültek ki a legmagasabb tisztségek viselői is. 1400 táján maga a tatárországi helynökség felügyelője (visitorator) is bennszülött kaukázusi volt, névszerint fr. Antonius Solpan.

Az egész keleti hittérítés a mongol birodalom, de legalább is a mongol főhatalom kialakulása után vette kezdetét, és mégis néhány évtized leforgásával rohamosan terjeszkedni kezdett a közeli Keleten. Annak ellenére, hogy a mongol kánok, helytartók és a kisebb tisztséget betöltő vezetőemberek is Mohammed hívei voltak, a római vallás püspökei és papjai még ezek szemében is tekintélynek számítottak. Természetes tehát, hogy a tatár főuralom keretében élő keresztények: fejedelmek, főurak és a nép szemében a katolikus főpapok és lelkipásztorok még nagyobb tiszteletnek örvendtek.

Amikor Jeretány fejedelem kérése Avignonban meghallgatásra talált, és János pápa úgy rendelkezett, hogy Mancasole Tamás, Szamarkand új dominikánus püspöke legátusként személyesen keresse fel a kumai magyar fejedelmet, a magyar püspökség megszervezésének ügye a legjobb mederbe került. Tamás püspök 1330 júliusában érkezett Jeretány fejedelemmel, jelentését tehát – Kaffan keresztül – már szeptemberben kézhez vehette az Avignoni Udvar, s mivel nincsen okunk késedelmes intézkedések feltételezésére, valószínű, hogy már 1331 elején Magyarba érkezett az ehő katolikus püspök, Thaddeus, akit a kaffai helynökség keretéből nevezett ki a pápai kegyerre a fontos tisztségre.

Magyar város püspökére és papságára kiválóan szép és nagy feladat hárult. Hogy ezt tisztán lássuk, vessünk futó pillantást arra, milyen volt a katolicizmus helyzete a XIII-XIV. század fordulóján Kaukázia környékén. Kis-Azsiában, Georgiában és Arméniában már az 1300-as évek hajnalán virágzó katolikus püspökségek voltak. Az asztraháni püs-

pökségről 1321-ből származik az első írott adatunk, de valószínű, hogy a század elején is megvolt már. Ugyancsak virágzó hittérítői tevékenység folyt a XIII. század utolsó negyede óta a Kummagariával szomszédos cserkeszek, abkázok és alánok földjén, a Taman félszigeten, és a kumai magyaroktól északra eső, tatárok megszállta területeken. Nagy a valószínűsége annak is, hogy itt-ott néhány püspökség megszervezésére korábban is történt bizonyára eredményes kísérlet, de okmányszerűen csak az bizonyítható, hogy cserkeszföldön (Szikhiában) 1349-ben, 1366-ban és 1377-ben került sor Syba, illetve Lucucen püspökeinek kinevezésére, Tamanban (Matrika, Matrek) 1349 február 22-én nevezték ki az első érseket fr. Joannes O. F. M. személyében, a tatárországi Armalechbe pedig 1342-ben nevezték ki Burgundiái Richardust püspöknek.

Ha mindezeket figyelembe vesszük, a következő helyzetkép alakul ki előttünk: Matrikában és Asztrahányban 1320 táján már katolikus püspökségek irányították a hittérítés nagy művét, de a közbeeső és a környező területeken magasabb rangú egyházkormányzati szervek még nem működtek. Magyar városa ebben a tekintetben kitűnő helyen fektűt: elsősorban a matrika-asztrahányi út középpontjában, másodsorban olyan csomóponton, ahonnét minden irányban könnyű és gyors összeköttetést lehetett biztosítani akár az északi tatár síkságok, akár a kaukáziai és kaspimelléki hegyes-dombos vidékek felé. Ha tehát Magyarban katolikus püspökség szervezése sikerülhet, akkor megkönnyített a lehetősége annak is, hogy a környező vidékeken további erős hittérítői gócpontokat, életerős fellegvárakat, további püspökségeket szervezhessenek.

A magyar püspökség alapítását tehát úgy kell tekintenünk, mint az első lépést Kaukázia tökéletes katoizálása felé!

Jeretány a pápától tanítókat kér, hogy azok a népet a katolikus hit igazságaihoz elvezessék. Tehát nemcsak arról van szó, hogy ő püspökség felállítását szorgalmazza, ha-

nem a hittérítők számának szaporítása, a hithirdetés ütemének fokozása is egyik célja a magyar fejedelemnek. Ennek a kérésnek teljesítése pedig nem kis gondot okozhatott Avignonnak. A keleti hittérítők leveleiből ugyanis általában azt látjuk, hogy azok folytonosan azt kérik a pápától, a rendi generálistól, a vikáriustól, a püspököktől, sőt adott esetben az egyetemes zsinattól is, küldjenek nekik sok, minél több fiatal erőt a meglévők szaporítására, a soraikban dülő betegségek és vértanúságok okozta elhalálózások folytán jelentkező hiányok pótlására. Ez pedig nem volt könnyű feladat, mert a keletre készülő hittérítő szerzeteseknek hosszú éveket kellett nyelvtanulmányokkal eltölteniük és ezen a téren még elegendő tanár sem állott a hittudományi főiskolák rendelkezésére. A bajon részben úgy próbáltak segíteni, hogy elsősorban magyar, német és angol testvéreket küldtek keletre, mert ezek egyrészt könnyebben megtanulták a kaukáziai törökfajta nyelveket, másrészt ezeknek a hittérítőknek a hazai, illetve európai kunok, jászok és besenyők közötti munka révén a kún, alán és besenyő nyelven már némi jártasságuk volt.

Erős ütemben folyt tehát a közeli és távolabbi Keleten a keresztény hittérítés műve. A nagy gépezet munkában volt és abból az Egyháznak minden rendű és rangú szolgálja igyekezett kivenni a maga részét. A korszellem ilyen volt már: boldog, aki részese lehet a pogány lelkek megmentését célzó munkának. A szent hadjárat vezérei és alvezérei a helynökök (vikáriusok) és a biztosok (custosok), a központi irányítás pedig a rendi generálisok kezében van. A ferencesek és a domonkosok, ez a két vérbeli hithirdető- és hittérítő-rend olyan nemes versenyre kel, hogy XXII. János pápa kénytelen rendeleti úton kettéosztani köztük a keleti munkaterület határát. A Kaukázus vidéke a ferenceseknek jutott. A pápai rendelkezések egyik érdekes és fontos pontja kimondja, hogy az elhatárolt területeken belül hittérítőként csakis az ott illetékes szerzet tagjai tartózkodhatnak és dolgozhatnak, de a püspökök, érsekek és egyéb magas tisztsé-

gek viselőire ez a kötöttség nem érvényes. Tehát a pápa kinevezhetett a ferenceseknek jutott területekre is dominikánus püspököt és fordítva, abból a célból, hogy a püspöki székhelyekre mindenkor a legmegfelelőbb, legnagyobb tapasztalatú férfiak kerüljenek. Ilyen esettel gyakran találkozunk.

Magyar első püspöke személyének kiválasztásában is magasabb szempontok kerültek előtérbe. Olyan férfit kellett küldeni püspöknek Magyarba, akinek a keleti viszonyok és a keleti hittérítés körül már gazdag tapasztalatai voltak. Olyat, aki már többé-kevésbé otthonos volt a keleti szokásokban és nyelvekben. S hol találhattak volna alkalmasabb személyre, mint a kaffai helynökség kebelében, vagy éppen annak a székhelyén működő szerzetesekben? Ilyen volt a ferencendi Thaddeus testvér. Nagy tapasztalatú, tudós férfi lehetett, mert azután, hogy 1331-1334-ig Magyar püspöke volt, a különös fontosságú kaffai püspöki székhelyre nevezték ki.

1334-1360 közötti időszakra vonatkozóan adataink egyelőre hiányzanak, de azt már teljes bizonyossággal tudjuk, hogy 1360 táján Nicolaus testvér volt Magyar püspöke. Hogy ferences volt-e, vagy dominikánus, kétséges. Ez a Miklós püspök 1363-ban Kummagyariában, székhelyétől távol meghalt. Utódjául V. Orbán pápa fr. Johannes Speculi lengyelországi ferences szerzetest nevezte ki. János püspök kinevezésével kapcsolatban igen érdekes megvilágításokra nyílik alkalmunk azzal a kérdéssel kapcsolatban, vajjon volt-e a pannóniai magyarságnak tudomása kumai testvéreiről, illetve volt-e kapcsolata azok országával.

Említettük már Bátorbanszületett Konstantinos bizánci császárnak azt a tudósítását, amely szerint a besenyők támadása folytán szétszakadt magyarok kapcsolatot tartottak fenn egymással. A Pannóniába költözött magyarság követek útján érintkezett a keletre, a perzsa részek felé menekült testvéreikkel és gyakran választ is kapott tőlük.

Világos tehát és természetes is, hogy a két testvérnépben élt a szétszakadás után is a vérrokonság tudata és érdek-

lódtek egymás sorsa felől. Ezt az érdeklődést fokozta az, hogy a szétszakadás nem törzsek szerint történt, hanem egyes törzsek, így pl. a Magyar törzs is, az erőszakos besenyő lökés következtében kettéhasadt. Lehetséges, hogy a szétszakadás nemcsak egyes törzseket, hanem még családi kötelékeket is szétbomlasztott, ahogy az háború idején a menekültekkel nem egyszer megesik.

Az egymás iránti érdeklődés tehát kezdetben – természetesen – a legnagyobb fokú volt. Miért maradtak azonban el későbbiekben a követküldözgetések? Megglazultak a rokoni kapcsolatok, ellanyhult volna az érdeklődés, kialudt talán a lelkekben az összetartozandóság tudata? Mind ezt nem tételezhetjük fel. A kérdésre merőben másutt vélem megtalálni a feleletet.

Szent István térítői tevékenységének kezdetével olyan eszmeáramlat lett úrrá az új dunai Magyarországon, amely végérvényesen szakítani óhajtott minden addigi, ősi pogány hagyománnyal és kapcsolattal. Egyik oldalon nyertünk: elnyertük a keresztény, nyugati kultúra minden építő értékét, a benne rejlő össze- és megtartó erőket, a királyi hatalomnak és a királyság intézményének ezer esztendőkre eléggé erősnek, időtállóknak bizonyult szilárdságát, de a másik oldalon áldozatot kellett hoznunk: mert mindezekért elvesztettük legősibb, pogány vonatkozású, népi hagyományainkat, hősi eposzainkat, regősdalaink legnagyobb részét, ősi vallásunknak majdnem minden nyomát, sőt áldozatul kellett dobnunk azokat a testvéri kapcsolatokat is, amelyek a Kuma mentén visszamaradt, akkoriban még részben, vagy talán javarészen pogány eleinkkel fűztek össze bennünket. A közöttünk térítgető keresztény papság éppúgy félt a keleti véreinktől esetleg ideszivárgó pogány befolyástól, ahogy az első királyok is féltek attól, hogy a szabad törzsekben élő kumai magyarok követei, vagy az azokhoz küldött és tőlük visszatért követek a régi törzsi rendszer visszaállítására buzdítják a királyság államformájába kényszerített pannóniai magyarságot.

A sorsnak csodálatos és szomorú játéka, vagy valami előttünk érthetetlen, felfoghatatlan célzatú, céltudatos rendelés lett volna, hogy a pannóniai magyarság soha többé – az említett követjárások elmaradása után – nem jutott közelebbi érintkezésbe Jeretány magyar népével!? Azt hihetnők s természetesnek tartanok, hogy II. Endre keresztes-hadjárata kedvező alkalom lehetett volna a két testvérnép összetalálkozására. Ezzel szemben az egykorú okmányokból és egyéb írott emlékeinkből csak annyit látunk, hogy a kumamenti magyarságról egyetlen szóval sem tesznek említést. Tehát II. Endrének, a „jeruzsálemi királynak” fogalma sem volt arról, hogy a Szentföldre vonuló hadai útjától nem messzire véreink éltek! Igaz, hogy ez még a XIII. század eleje, amikor a kumai magyarság még nemrég csak laza törzsszövetség keretében élt, de később sem törekedtek királyaink a kapcsolatok felvételére. Azt gondolhatnók, hogy nem is volt róluk tudomásuk. Ezt bajos elképzelnünk és egyáltalán nem is hiszem, mert okmányszerűen tudjuk bizonyítani, hogy III. Kázmér lengyel király levélben kérte V. Orbán pápát, hogy fr. Johannes Speculit nevezze ki Magyar püspökévé. Már pedig lehetlenség még feltételezni is, hogy fr. Johannes Speculi, ha a magyar püspöki székre szeretett volna kerülni, ne tudta volna, hogy Magyar a Kuma mentén élő magyarság fővárosa és erről bizonyára felvilágosította Kázmér királyt is. Nem hihetjük, hogy - ha Lengyelországban tudtak Kummagyaria létezéséről és vallási viszonyairól, stb. – Magyarországon legalább is a 1 legfelsőbb .kőböknek ne lett volna kumai eleinkről bármiféle tudomásuk! Minthogy III. Kázmér királyról van éppen szó, ilyen lehetőség még csak szóba sem kerülhet.

III. vagy Nagy (Vielki) Kázmér lengyel király (uraldoajt 1333-1370) még fiatal korától kezdve igen szoros baráti viszonyt tartott fenn a magyar királyokkal. Már mint trónörökös megfordult Magyarországon Róbert Károly udvarában. (A monda szerint Kázmér trónörökösnek Zách Klárával folytatott viszonya volt Zách Felicián merényleté-

nek kiváltója.) A későbbiekben Nagy Lajos magyar királlyal tartott fenn igen szoros baráti kapcsolatot, többször is megfordult Lajos udvarában. 1335-ben a híres visegrádi összecsapásban, melyet a világtörténelem első Duna-konferenciájának kell tekintenünk, Kázmért Nagy Lajos békítette ki ellenségeivel. De királyunk a későbbiekben is mindig segítségére sietett Kázmérnak, akár politikai, akár fegyveres segítségről volt szó. Hadai dicsőséggel hordozták meg az Anjouk liliomos lobogóját Kázmérnak a litvánok és a tatárok ellen vívott harcaiban. Érthető, hogy ilyen kapcsolatok mellett Kázmér a lengyel koronát – arra az esetre, ha utódok nélkül halna el – már 1339-ben Nagy Lajosnak ígérte s azt 1370-ben, Kázmér király halálakor valóban a magyar király tette fejére.

Világos tehát, hogy mivel Kázmér lengyel királynak 1363-ban tudnia kellett Magyar város, illetve Kummagaria létezéséről és talán az ottani viszonyokról is, Nagy Lajos királyunknak is feltétlenül tudomása volt kumamenti eleink létezéséről. És ha így volt, mi a magyarázata annak, hogy a magyar kormányzat még sem tett semmit sem a Jeretány népével megteremtendő kapcsolatok érdekében?

Egyetlen magyarázat látszik csak kézenfekvőnek: mint-hogy kumamenti testvéreink elismerték Kipcsák kánjának közvetlen főuralmát, a nagy mongol birodalomba szervesen beletartoztak és abba politikailag és gazdaságilag is teljesen beleilleszkedtek. Lehetséges tehát, hogy a magyar királyok nem tartották sem célszerűnek, sem kívánatosnak, hogy velük emiatt az ok miatt szoros érintkezést tartsanak fenn, mert esetleg ezzel maguk és országuk ellen kihívhatták volna a mongol nagykánok bosszúját. Féltek a testvéri érintkezés politikai következményeitől. Félelmük annál indokoltabb lehetett, mivel a mongol birodalom, vagy még jobb mai meghatározással: a mongol élettér nyugati határa a Kárpátok voltak.

A lengyel János püspök mindössze rövid három esztenedig állt a kummagariai egyház élén. Váratlan halála miatt

a pápa az angol dominikánus Fr. Nikolaus de Nuemburch személyében új püspököt küld Magyar városába. Miklós, e néven Magyarnek második püspöke, szintén a legtekintélyesebb egyházfők közé tartozott. Ezt bizonyítja V. Orbán pápának egyik, halála évéből, 1370-ből kelt bullája. Ebben az időben ugyanis az azovi egyházkerület kebelében történt „hálátlan cselekedetek”, valószínűleg keresztényüldözések miatt, a pápa az azovi egyházat mindenféle kánoni címtől, valamint az egyházi személyektől megfosztotta és az egyéni egyházi javadalmakat zár alá vette. Most pedig úgy intézkedett, hogy az azovi egyház javadalmaiba Miklós magyar, Kozma újszeráji, Lázár tarkui és Mátyás temruki (?) püspököt a grádi pátriárka, a szoldajai érsek és az erzerumi püspök iktassa be.

Miklós volt Magyarnek utolsó püspöke és egyben ő viselte a leghosszabb ideig (1366-1377) ezt a tisztséget. Magyarból lübecki püspökké nevezték ki. Távozása után nem került már sor a püspöki széknek Magyar városában való betöltésére, mert a megváltozott politikai- és vallási-szonyok miatt a püspökségnek a városból menekülnie kellett.

Minél inkább közeledünk a XIII. és XIV. század fordulójához, annál inkább erősödött az a nyomás, amelyet a korábban az arabokkal, most a mongolokkal előretörő mohamedánizmus a kereszténység előázsiái előőrseire gyakorolt. Különösen nagy volt a nyomás a Kaukázusban, mert ennek déli lejtőire, Arméniába, már a VIII. században befészkelődtek Mohammed hívei, északról és keletről pedig a végzetes kalkamenti ütközet (1223) óta az iszlám ugyancsak előretörőben volt. Nem akarom a kérdés köztörténeti oldalát most részletezni, ezért itt csak annak megállapítására szorítkozom: hogy a katolicizmus Előázsiában a XV. század elejéig tartani tudta magát, örökre egyik legdicőségesebb fejezete marad egyháztörténetünknek, mert ehhez az eredményhez igen sok hittérítő szerzetes példásan buzgó apostolkodására, igen sok testvér kiömlő vérére volt szükség! És mégis szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a XIII.

századtól kezdve a mongolok lettek Ázsia urai. Az ő vallási türelmük két évszázadon át többé-kevésbé megtűrte, sőt nem egyszer előnyben is részesítette a keresztény vallást az iszlámmal szemben.

Mégis – a jelek szerint 1380 táján – olyan idők következtek, amikor a katolikus püspökségnek s azzal együtt valószínűen a ferences hittérítőknek is el kellett menekülniök Magyarból. Többé nem esik róluk szó a pápai bullákban, sem egyéb vatikáni okmányokban nem akadunk nyomukra. 1380-ban (Váltatta) ki magát Timurlenk Szamarkand emirjévé, s rövidesen elindult hódító útjára. Ebben az időben a Kipcsák birodalom ura Toktamis kán volt. Nyugtalan vérű, fondorkodó, másokat örökké rettegésben tartó, nagyratörő akarnok. Már elődjével, Timur Melik kánnal fegyveres összeütközésbe került (1376), majd Timurlenkkal szembehelyezkedett. Emiatt az utóbbi fegyveresen üzötte s Toktamisnak Oroszország felé kellett menekülnie. Ez a hadjárat keresztül viharzott a Terek és Kuma síkságán is. Tehát ha előbb nem, 1395-ben feltétlenül menekülnie kellett volna a katolikus püspökségnek Magyarból, de okmányaink szerint erre a lépésre már 1380 körül sor került.

Ibn Batuta leírásából láttuk, hogy Magyarban nemcsak a beszivárgó arabok és perzsák voltak Mohammed hívei, hanem teret hódított az iszlám a városban élő görög, örmény, sőt még a magyar lakosság között is. Már 1333-ban, az első magyar püspök idejében – nem is szólva az egyszerűbb néposztályról – névszerint hallunk mohamedán hitre tért előkelő magyarokról. Ötven év nagy idő! Elegendő ahhoz, hogy egy népes főváros lakosságának vallási felfogása és a kereszténységgel kapcsolatban tanúsított magatartása – különösen azokban az időkben! – megváltozzék. Miklós püspöknek Lübeckbe való távozása idején még nem tört ki a háborúskodás a Kaukázus vidékén, de a mohamedánok erőszakoskodásai, vagy legalább is kellemetlenkedései annyira fokozódhattak, hogy a ferenceseknek a magyar konventekben nem volt többé maradásuk.

Hova menekülhettek hát, hova helyezték át a püspökséget Magyarból? Magától kínálkozik a kérdésre a felelet: a nehezen megközelíthető hegyekbe. A pápai bullák a kumai magyar püspököket 1380 után már nem magyarai, hanem „kumai, vagy a Kaspi hegyek püspökeinek” nevezik. Közeli félszázadon át ott húzódtak meg a kummagyarok püspökei az Elbrusz alján, az Ulu-Szilindzsik szakadékos völgypereme fölött épített sasfészekben, Magyar Ügyek kolostorában. Innét még akadály nélkül, könnyen érintkezhetek híveikkel és az azok lelki gondozását végző szerzetesekkel. 5-6 napi lovaglással pedig lejuthattak a Kuma, vagy a Podkumok mentén a termékeny és sűrűbben lakott síkságra és még könnyebben megközelíthették a havasi letelepedő tartózkodó családokat. Emellett az ügyeki és a közelében lévő Kliszi nevezetű kolostor és templom olyan védett helyen épült, hegy meglehetősen épségben lévő romjait az építésük óta eltelt fél évezred sem tudta eltakarítani.

Miklós püspök utódja valószínűen Laurentius testvér volt. Nem sokat tudunk róla. Mindössze annyit, hogy ő lehetett az első ügyeki püspök és 1389-ben halt meg. Erre VII. Kelemen pápa di S. Prassede Tamás kardinálishoz intézett bullájában úgy rendelkezik, hogy de Valle Aretza Jakab ferences szerzetes vegye át Lőrinc püspök örökét. Az idők nagyon megnehezültek s az ügyeki püspököket egy-két esztendő alatt megőrölte a rájuk nehezülő gond és felelősség. Jakab testvér mindössze egy évig volt püspök, az utánakövetkező, sorrendben a harmadik kumai püspök, Russo Márton testvér pedig hét évig (1389-1396) állott a hegyekbe visszavonult egyház élén. Kormányzása idejében az események kergették egymást. Timurlenk és Toktamis kipszáki kán ebben az időben vívták sorozatos háborúsaikat egymással és a hegyek megteltek menekülőkkel. A kaukáziai hittérítés mintha új erőre kapott volna. 1392-ben sürgősen 24 új erő kiküldését kéri a pápától, mivel a kaukázusi püspökség megszervezése után olyan ütemben haladt előre azon a vidéken a térítés nagy munkája, olyan hatalmas tömegek

csatlakoztak egészen rövid idő, 4-5 esztendő alatt a katolikus Egyházhoz, hogy a hegyekben működő hittérítők száma rövidesen kevésnek bizonyult. A pápa, ezidőben IX. Bonifatius, eleget tett a kérésnek. Bullájában megállapítja, hogy ezeken a területeken és a hegyi népek között eddig is szép számú hittérítő dolgozott, de ezek részben elhaltak, részben pedig örökös veszedelmek között élvén, az előretörő mozulmánok dühének estek áldozatul. Mivel pedig nem maradhatnak a hívek papok nélkül, óhajtja, hogy a legsürgősebben menjen 24 fiatal hittérítő a Kaukázusba és Vicaria Aquilonaris egyéb területeire.

Martino Russo 1396-ban bekövetkezett halála után kaffiai Bernát, ferences szerzetes került az ügyeki püspökség élére. Három év múlva ő is távozott az élők sorából. Utódja szintén Kaffából került ki, Fr. Joannes Gibiletusnak, a helybeli ferences hittudományi főiskola professzorának személyében. Noha János püspök 23 évig állott a kumai püspökség élén, kormányzásának eseményeiből vajmi keveset tudunk. Mindenesetre a ferencesek a temérdek nehézség ellenére is tartják még a hegyek között jól kiépített állásaikat. Cseppnyi sziget a mérhetetlen mohamedán tenger közepette, de 1420 táján még szilárdan állanak a vártán.

1421-ben, V. Márton pápa idejében, Joannes Gibiletus halálával még egyszer és utoljára sor kerül a kumai, vagy Kaspi hegységi püspök megnevezésére. Ezúttal a kaffai Fr. Ambrosais Scipio költözik be az ügyeki püspöki hajlékba. Ambrus püspöknek azonban már csak a dolgok felszámolásának szerepe jutott. Nehéz terepen állt őrt !... Körülötte mindenütt pusztulóban volt már a kereszténység virágoskertje, amelyet a hittérítők áldozatos munkája, másfél-százados küzdelme teremtett meg a Kaukázus vidékén. Timurlenk és utódai a XV. század elején ismételt és mind erőteljesebb támadásokat intéztek a kaukázusvidéki hittérítői körzetek ellen. A szerzetesek utánpótlásáról szó sem lehetett. A hittérítés virágzó fáját a háború viharai megtépázták, összeropantották, virágait a gyűlölködés fagya pusztította el.

Róma is belátta a helyzet tarthatatlanságát. XII. Gergely pápa 1410 dec, 15-én Gaetában kelt bullájában intézkedik, hogy fr. Michael de Monteurico érseki helynök hívja vissza a Vicaria Aquilonaris-, Orientalis és Russa területére kinevezett és ott működő három helynököt.

Krisztus katonáit a hősi küzdelemből a parancsszó hazatérésre szólította fel. Egyesek elhagyták a küzdőteret, mások ott véreztek el. A század közepére már a szonamenti KHzsi és Magyar Ügyek tornyában is elnémult a harangok szava. A magyarai és a kumai püspökség a történelemé lett.

MAGYARPUSZTULÁSA

A XIV. század vége felé, a mongol birodalom gyorsütemű eseményei közepette senki sem tulajdonított nagyobb fontosságot annak a híradásnak, hogy az egyik tatár törzsfőnök fia, a sánta Timur, Szamarkand emíréjé kiáltotta ki magát. A fiatalember ekkoriban (1369-ben) 33 éves volí, s egyelőre még elismerte a csagatáj kán főuraimát. Azonban alig telt el tíz esztendő, a férfikora delén járó Timur kimozdult ősei fészkeből. Hatalmas seregével, bámulatos stratégiai érzékével és ügyes diplomáciai fogásainak segítségével csakhamar a legnagyobb mongol uralkodók közé emelkedett és lába előtt hevert Előázsiától Indiáig az óriási kontinens déli fele.

1380-ban Khorasszánban járt s meghódította Előázsia küszöbét. További hat év alatt birtokba Yette a kisebb államokra darabolt Perzsiát. Hogy milyen hihetetlen kegyetlenséggel járt el a neki ellenszegülő városokkal szemben, arra elég megemlítenünk Iszpahán példáját, ahol 70.000 hadifogyó fejéből emeltetett magának győzelmi piramist.

1394-ben elfoglalta Bagdadot, négy év múlva pedig Indiába rontott, kirabolta Delhit s a szerencsétlen városban 100.000 foglyot öletett halomra. 1400-ban az egyiptomi szultántól elragadta Szíriát, majd Bajazid szultán ellen fordult és

1402 júl. 2-án az ankarai ütközetben az oszmán-török birodalomra halálos csapást mért. Három év múlva, azaz 1405-ben a kínai birodalom elleni támadást készítette elő, amikor február 17-én Otrarban hirtelen meghalt.

Timurlenket, vagy Timur Gurgánt a történelem elsősorban mint különösen véreskezű hódítót ismeri, bár törvényeiből, emlékirataiból és az egykori keleti történétírók feljegyzéseiből előtűnik másik arca is. Békeidőben szerette és bőkezűen támogatta a művészeteket és a tudományokat is. Ezek az erények mégsem tudják ellensúlyozni sötét tulajdonságait, melyek miatt évszázadok távolából is csak borzalommal tudunk emlékezni erre a – féktelen uralomvágytól hajtott, mondhatnánk megszállott – tirannusra.

Minket ezúttal Timur életének az a tíz esztendeje érdekli, amely Perzsia leigázására és az indiai hadjárat kezdete közé esik, tehát 1387-1396. Ezekben az esztendőekben zajlott le az a négy hadjárat, amelyet Timurlenk a kipszáki birodalom kánja, Toktamis ellen folytatott.

Tokamis kánt Timur bizalma és jóindulatú barátsága erősítette meg hatalmában. Toktamis – Timur barátságára támaszkodva – 1382-ben Oroszországba rontott, s bár Susdal és Rjezsan fejedelmei igyekeztek őt feltartóztatni, mindent elpusztítva és felégetve, ami útjába akadt, Moszkva ellen vonult és a várost 1387 augusztus 26-án földig elhamvasztotta. Hét város: Vladimir, Szvanigorod, Perejaszlav, Jurieff, Mosajszk, Dimitrov és Borovszk estek még a vérnek és vasnak áldozatul, panasolja Nikon krónikája.

A sikerén elbizakodott Toktamis 1387-ben elpártolt Jótevőjétől, Timurtól, sőt haddal ellene fordult, és Aszerbejdzsánba rontott. Timur azonnal Tebrisz felé sietett, mert a támadó már odáig jutott. Mirza Miransah, Timur fia vezette azt a sereget, amely – miután Toktamist a Kur folyón túlra szorította – Derbentig üldözte a megvert kipszáki hadat. Toktamis kénytelen volt békét kérni és Timur ezúttal hajlandónak is mutatkozott megbocsájtani hűtlenségét.

De Toktaniis nem tudott beletörődni a Timurral szembeni függőségi viszonyba és 1388 végén újból áskálódni kezdett pártfogója ellen. Hadat gyűjtött és Timur ellen vonult. Minthogy a támadó egyike volt a történelemben ismert leghatalmasabb kipcásái kánoknak, a tatár törzshad mellett tekintélyes számú hűbéres, vagy szövetséges nép fegyveres serege is támogatta vállalkozásában. A leigázott orosz fejedelmek kénytelenségből támogatták Toktamis hadait. Boris Konstantinovics susdán fejedelem csapatát Szeráj alá küldte Toktamis segítségére. Ennek fejében a kán Vaszili Dimitrovics herceget Moszkva trónjára segítette. J e f d i Se reff ed din perzsa történetíró szerint az oroszokon kívül Toktamist segítették a különféle kaukázusi, kisebb hegyi népeken kívül a cserkeszek, alánok, a krimi tatárok és a kumai magyarok is. Egészen természetes, hogy a közös érdek ezúttal Toktamis táborába szólította őket.

Toktamis tehát a kipcásák, orosz, alán, cserkesz, magyar, nogáj, kumük, krimi tatár, stb. lovasokból álló hadával Timur ellen vonult, de ezúttal sem került közöttük komoly háborúra a sor. Timur és másodszülött fia, Ozmárt sejk a Jaxartész (Sihun) folyó mellett, az Enbar hegy közelében bekerítette Toktamis csapatát és teljességgel tönkrevverte azt.

Ez a vereség a kumamenti magyarságnak a vérvesszeségét is jelentette. Ezzel szemben nem volt vége a hadjáratnak. 1389 áprilisának elején Timur alvezérei hidakat verettek a Jaxartészen és az így átkelt csapatok éjjeli menetekkel bekerítették Toktamis hadait, s újból megverték azokat. Timur egyideig üldöztette a menekülő ellenséget, majd maga is visszavonult. Így végződött Timur második, Toktamis elleni hadjárata.

Egy év múlva, 1390-ben Timur újra elhatározta, hogy Toktamis ellen indul. Seregével együtt Khodzsenden át Taskendbe érkezett, de csak 1391 január 19-én vonulhatott tovább, mert útközben váratlanul, súlyosan megbetegedett. Három kipcásái herceg az útmutatója. Ezek között van

Ternir Kutluj Aghlen, Timur egyik legmeghittebb embere és alvezére, akinek később a Toktamis elleni végső leszámolásban fontos szerep jutott.

Timur felgyógyulása után a csapatok elhagyták Taskendet és észak felé nyomultak. Amikor a Karasum mellett letáboroztak, megjelentek Toktamis követei és békére, engedékenységre akarták bírni Timurt. Uruk megbízásából „egy Sunkárt (zongort), ez a legnemesebb fajtából való sólyom és kilenc különösen gyors paripát” ajándékoztak a hódítónak, de mégsem tudták azt eltéríteni szándékától. Csapatái hat-héten át egyhuzamban lovagoltak, míg átkeltek Turkesztán síkságain, majd 1391 májusa elején a Dzsilandzsik partjára érkeztek. Timur hadserege kezdett kifogyini élelmiszereiből. A fővezér, hogy a készletekkel takarékoskodjanak, megtiltotta a húsevést és a kenyérsütést, pár nap múlva pedig a folyókönyéki ligetes síkságon körvadászatot rendeztetett. Igen sok, hatalmas termetű bölényt ejtettek el. Majd továbbhaladván, a Tobol vidékére jutottak. Innét nyugatra csapva, Baskirián keresztül a Bjelája partjára igyekeztek, ahol összetalálkoztak Toktamis seregével. Miután ezt maguk előtt úzték a Káma-Bjelája torkolatáig, a folyók szögében megütköztek, s 1391 június 18-án Timur serege Toktamis hadain elseprő győzelmet aratott.

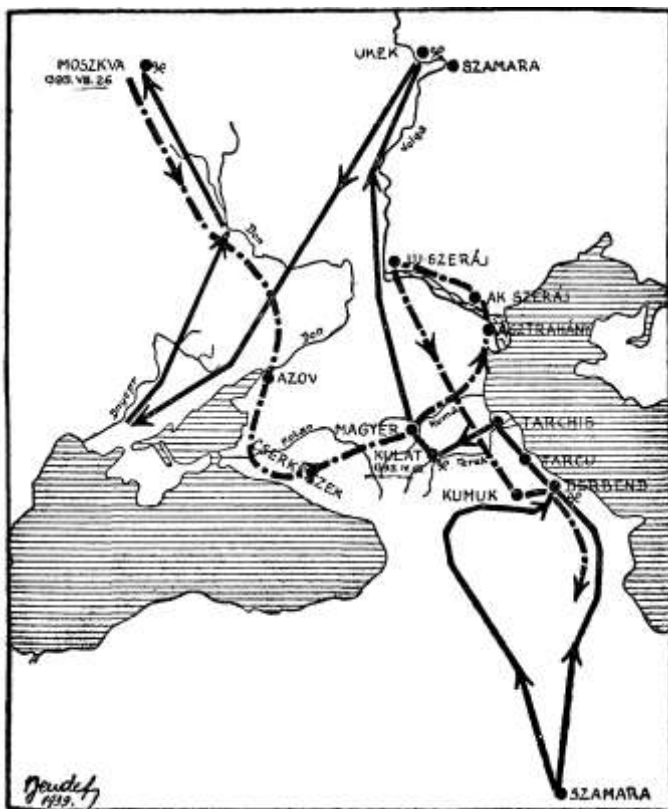
Mindamellett ez a győzelem sem volt Toktamisra megsemmisítő hatással. Timur fel is tette magában, hogy ellenfelével mégegyszer, végérvényesen leszámol, előbb azonban Perzsiát és Georgiát akarta teljesen leigázni, ami a nagy hódítónak három esztendei hadakozásába került.

Végre 1395 február 18-án parancsot adott Timur, hogy a hadak (a Bagdad közelében lévő) Szamárra mellett gyülekezzenek és ő maga is odasietett. Mihelyt együtt volt a sereg, azonnal megkezdődött az az ötnegyedéves hadjárat, amely rombadöntötte Kaukázusvidék egész kultúráját, a keresztény, nyugati hittérítők másfél évszázados fáradozásának minden addigi gyümölcsét.

A hadsereg két részre oszlott. A balszárny nyugatra kanyarodott és végigvonulva a Kaukázus gerincén biztosította a főhadat az északról jövő támadás veszélye ellen. Ez alatt a főhad és a jobbszárny a Kaspi-tó felé tartott, majd a balszárnyal egyesülten átlépte a Vaskapunak nevezett régi, kaukázusi falat. Derbend előtt ezer kaitak harcos akarta feltartóztatni Timur seregét, de ezeket mind egy szálíg levágták, Derbendet elfoglalták és felégették. Most már nyitva volt előttük az út észak, azaz a Kuma síksága felé. Rövidesen elesett Tarku, majd Tarkhisz (Terki) is. Itt értesült Timurlenk arról, hogy az ellenséges csatárlánc a Kajasszu mentén fejlődött fel. Azonnal parancsot adott, hogy az egész sereget felriasszák. Az éjjel szakadatlan lovaglásban telt el, de mire hajnalodott, ott voltak Kulat alatt, (a mai Jekaterinodar mellett, azon a ponton, ahol a Kalka a Terekbe ömlik) s velük szemben állt Toktamis serege erős szekértáborba húzódva a Terek partján. Timur táborát hamarosan árok vette körül. A táborban szigorúan eltiltottak minden lármát, minden tüzet. Az állatok kolompjainak szava elnémult, sőt a harcosoknak még hangos szót sem volt szabad kiejteniök. Április 15-én hajnalban Timur hét részre osztotta seregét, majd kiválasztott testőrei élén maga is annak élére állt. «Felhangzott a kürtjel, nyomában a mongolok csataordítása: „Dar ugar!”* Kiröppenő nyilaiktól elsötétült az ég. Olyan elemi erővel rohanták Toktamis seregére, hogy az nem tudott ellenállni a rohamnak, hanem hamarosan szétszóródott, mire Timur hadainak az üldözés jutott feladatul. Az üldözésben Timur megosztott seregének egy részét Ternir Kutluj Aghlen kán vezette.

Pár nap alatt Magyarban voltak. 1395 április 17-20-a lehetett, amikor Timurlenk és Temir Aghlen öldöklő, romboló seregei végigsöpörék Magyar környékét, de nem állottak meg a kumamenti magyarság fővárosában, hanem Toktamis vert hadait a Jergenyi dombok gerincén, majd a Volga

*Üsdésvágd

Timurlenk – Toktamis kipcsáki kán ellen vezetett negyedik – hadjáratának vázlatja. (Tervezte és rajzolta Bendefy L. dr.)

mentén szakadatlanul üldözték, kergették a Szamarától északnyugatra fekvő biléiai Ukekig. A hosszú úton Toktamis serege teljesen felörlődött és szétzüllött, ezért Timur harcosainak egy részét visszakülthette Perzsiába, ő maga pedig a Dnyeper mellé vonult vissza, mert onnét lecsaphatott a krími tatárokra. Temir Aghlen és Aktag, Timurlenk két neves alvezére, egyidőre ismét Kisázsziába tért vissza seregével. Ottani táborozásuknak emlékét a mai napig is őrzi Tatarbasari (Tatárvásár) helység neve.

Ám Timur nem pihent sokáig a Dnyeper partján, hanem a Don és a Karasszu torkolatához sietett, mert hírt kapott arról, hogy ott Barkjarok, Toktamis kán hadseregpáncsnoka próbálkozik összegyűjteni megvert seregét. Barkjarok felesége és gyermekei Timur kezébe kerültek, a nagykán azonban bántatlanul visszaengedte őket férjéhez, illetve atyjukhoz, sőt beírta azzal, hogy Barkjarok seregét csak Moszkváig üldözze és anélkül, hogy a várost bántalmazta volna, 1395 augusztus 26-án visszafordult hadaival. (Ezt a napot az oroszok a mai napig is a csodatevő vladimiri Szent Szűz ünnepeként ülik meg.)

A Moszkva alól visszatérő Timur a Don mentén Azovot, a neves kikötő- és kereskedővárost közelítette, majd támadta inég. Seregének megparancsolta, hogy a muzulmán hívők házait kíméljék meg, de minden mást égessenek föl. Ennek megtörténte után a cserkeszek földjére tört és az 1395. év hátralévő részét annak elfoglalására, valamint Tausz és Kurlat várának lerombolására használta fel.

Közben beköszöntött a tél. Timur előbb úgy tervezte, hogy az 1395-96. évi telet a kumai magyarok földjén töltsi, Omar Tabán nevű alvezére azonban Mahmudi, magyarai nép-bíró (kelanter) tudósításai alapján olyan értesítést hagyott hátra számára a város magyar lakosságának magatartására vonatkozóan, hogy addigi szándékától elállva, parancsot adott Magyarának földig való lerombolására.

Ez a szörnyű parancs 1396 január elején hangzott

el Magyarban a kumamenti magyarok földjén, Jeretány fejedlem országában. Turkoly Sámuel, Gmelin és a későbbi magyar kutatók feljegyzései alapján alaposnak látszik az a feltevésünk, hogy Timur tatárjai a mozulmán lakosok házeit és palotáit Magyarban is megkímélték, hisz ezekben a rompalotákban még évszázadok múlva is meg-meghúzódott egy-egy szegényebb tatár család.

A rendkívül kemény tél ellenére is Timur – Magyar lerombolása után – haladéktalanul Asztrahány ellen vonult, de a (mély hóban- serege csak a legnagyobb nehézségekkel juthatott előre. Asztrahány lakosai – értesülvén a közelgő veszedelemről – a várost hóból és jégből épített falakkal vették körül, de mégsem tudták megakadályozni, hogy Timur azt el ne foglalja és földig le ne romboltassa. Mivel pedig Mahmudi kelanter mentségükre kelt, a nagykán vízbe fojtattá. így bűnhődött az az ember, aki miatt Magyar a kígyók, farkasok és keselyük városává lett!

Asztrahány alól Timur a kipszáki kánok fővárosa, Szeráj felé vette útját. Elpusztította Ak-Szerajt, a régi fővárost (Asztrahány közelében), majd az újat is (a Volna nagy, alsó könyökénél), azután visszafordult, hogy bosszút-álljon a kazikomukökön, kuvicsokon, kaitakokon és a karakalpakon, egyszóval azokon a népeken, amelyek Toktamist vele szemben fegyveresen segítették.

Ezek után főseregével együtt kivonult a Kaukázusból, hogy előkészítse (1398-ban véghezvitt) hindosztáni és indiai hadjáratát, azonban a Toktamis elleni küzdelmek még mindig nem értek véget. Timur ugyanis két hadvezérét, Temir Kutlujt és Aktagot megbízta azzal, hogy üldözzék a kipszáki kánt; az közben Vítov litván nagyfejedelemnél keresett menedékei. A háborúskodások még 12 esztendeig tartottak, míg csak 1407-ben Toktamist el nem érte végzete: országából végleg kiűzték s ő maga a harcmezőn fejezte be hánysított életét.

Temir Kutluj és Aktag vad hordái különösen vad dühvel vetették magukat a kaukáziai keresztényekre. A helyzet

rövidesen olyannyira elviselhetetlenné vált, hogy IX. Bonifatius pápa megbízta a kaukáziai származású Antonius Solpant, a kaffai helynökség felügyelőjét (visitátorát), hogy hirdessen keresztes hadjáratot a mongolok ellen. Ez meg is történt, de – sajnos – nem lett semmi kézzelfogható eredménye. Krisztus szent jelvénye elbukott a küzdelemben, noha százak és ezrek, polgárok és papok vére ömlött érte. Helyében pedig feltűnt a fanatikus hordák élén járó Félhold.

A KUMAI MAGYARSÁG EMLÉKE

Mindazokat az utazókat, akik a XVIII. és XIX. század folyamán megfordultak Magyar város romjai között, tekintet nélkül arra, hogy mi volt a véleményük az egykori város lakosságának nemzetiségéről, egyaránt foglalkoztatta az a kérdés, hogy hova lett ennek az „egykori pompás nagyvárosnak” több tízezer lelket számláló lakossága. Minket, minthogy ismerjük a város múltját, keletkezésének és fejlődésének történetét, mivel tudjuk, hogy lakosai vérünk-ből való vér, atyáink testvérnépe voltak, fokozottabban érdekel ez a kérdés.

De la Motraye 1712-ben még semmit sem tud a városról, csak azt közli, hogy a környékeliek Eszki Sehírnek, azaz „régí városnak” nevezik a romokat. Hatvani Turkolýi Sámuel – noha semmiféle irodalmi adatra nem támaszkodhatott – 1724-ben, szikszói rokonaihoz írt levelében közli, hogy tudakozódott Oroszországban, merre laktak egykoron a magyarok ősei. Értésülései alapján megtalálta lakóhelyeiket. „Lakások volt a Volga vize mellett, fővenyes és erdőtlen helyen, mindazonáltal szép házakban laktak, mivel ma is a földben darab kályhák ollyak találtatnak, akikből minálunk új keresztény korszót tsínálnak, téglák, pedig igen szélesek, szépek, mellyekből kitetszik, hogy derék házakban lakhattak. A Magyarok királyá pedig lakott Kuma nevű

folyóvíz mellett, mellynek Palotái jóllehet rogosak, de még ma is fennállanak és azon falu helyét itt valló Pogány nyelven hívják Magyaroknak.” A földben talált „kályhadarabok” olyan mázos téglák, amilyenekkel a magyar palotákat díszítették. A rogosak szót pedig rogyósaknak, rogyadozóknak kell olvasnunk.

Gärber szerint (1726-27) Magyar lakosai a cserkesz hegyekbe menekültek és az ő idejében utódjaik lassankint visszatértek a romokhoz. Gmelin viszont úgy tudja (1772), hogy az ingus nép tartja magát a magyarbeliek utódjának. Karamsin orosz történetíró szerint a város lakosai Perzsia felé menekültek.

Az ingus néptörzs (1770 táján a férfiak száma 5000 körül lehetett) az egykori Kummagaria szomszédságában, a mai kis kabardok földjén tanyázik. Szálláshelyeik felnyúlnak a jégborította hegyekig. Bálint Gábor, néhai kolozsvári egyetemi tanár, helyszíni tanulmányai alapján a kabardokban vélte megtalálni a magyarok utódait. Az abkázok és az osszéték (alánok) hagyományaiban egyaránt él az a tudat, hogy ők egykor Magyarban laktak. Nem lehetetlen, hogy néhány kummagyar nemzetség ezekhez a szomszédnépekhez menekült és így maradt fenn közöttük az említett hagyomány.

Mindenesetre feltűnő, hogy a mai ajbkáz, josszét és kabard női díszruhák hajszálra ugyanolyanok, mint amilyenek Ibn Batuta a magyarbeli magyar királynő ruháját 1333-ban leírta. A kabard-, szvanét-, osszétföldi kulák ugyancsak a magyar védőtornyok mintájára épültek, sőt a ma készülő kulák is az ősi formát követik. Ennek is megvan a kielégítő magyarázata. A Kaukázus, már domborzati viszonyai miatt is, mindig nagyon nehezen hozzáférhető hely volt, ezért a formák oda később jutottak el, de sokkal tovább meg is maradtak, mint másutt. Miller, a Kaukázus egyik legkitűnőbb ismerője közli, hogy pl. a múlt század 20-as, 30-as éveiben, amikor már Európában vasutak is voltak, a kaukázusi népek még mindig nyállal vadásztak, noha akko-

riban Nyugaton már a kováspuskát sem használták. Ugyancsak Miller szerint a Kaukázusba importált dolgok, így a divat is, nemzedékről-nemzedékre öröklődnek. Egyszerű használati tárgyak évszázadokig megvannak a család birto-kában, míg csak el nem kopnak, vagy el nem veszelődnek. Az viszont a múlt világháború alatt történt meg, hogy a sor alá jelentkező csecsecek a kereszteshadaktól visszamaradt páncélingekben jelentek meg a toborzó-bizottság előtt. A formák és a tárgyi hagyatékok ilyen mértékű megőrzésének láttára valóban jogunk és okunk van feltételezni azt is, hogy a Zichy-féle kutatóútról származó fényképgyűjtemény női díszöltözékei a pompázatos XIV. századbeli divat alapvonásait Örökítik meg.

A tárgyi néprajzi emlékek is mondanak valamit, talán sokat is, de talán még értékesebb útmutatást nyerhetünk a szellemi néprajz köréből: a hegyi népek hagyományaiból. Mert szinte elképzelhetetlen, hogy a kummagyar nép zöme máshova menekülhetett volna, mint a szélrózsa minden irányában a hegyekbe.

A fennmaradt és ma is élő hagyományok között legfontosabbak az osszéték hagyományai. Ezeket Klaproch Gyula és Besse János feljegyzései alapján ismerjük. A két kutató ezekről a hagyományokról – egymástól függetlenül – majdnem azonos leírást közöl.

Klaproth 1808-ban járt az osszéték lakta hegyvidéken és részletesen feljegyezte a Badiljiemzetség ajkán élő hagyományt, amely szerint ők a kumai magyaroknak az utódai. Úgy tudják, hogy amíg Dzsingiz kán* (!) mongol hadai meg nem jelentek a Kuma és Terek síkságán, a Dugurr nép békében és teljes szabadságban élt fenn a hegyek között valami köztársaságszerű szervezetben. A nép legbátrabbjait választották meg védelmező vezérükül és birokul, s ezek minden írott törvény nélkül igazgatták, vezették és kormá-

* Itt a hagyomány Timurlenk személyét összecsereéli Dzsingiz kánnal.

nyozták a népet. Amikor azonban megjelent közöttük és behatolt völgyeikbe a két Badil testvér, akik egyébként Madzsar kánjának fiai voltak, a bírók eltűntek. A Dugurrok vendégbarátként fogadták a jövevényeket és ők maguk a magaslatok csücskébe vonultak vissza, ahonnan az utak már a Garnishe patak völgyébe vezetnek. Itt kezdték művelni a vidék kicsiny, addig terméketlen, jóformán csak 200 lépés széles darabkáját. Ezt a területet ma Badilei-kum-nak, vagy Badil földnek nevezik. A Badil nemzetség átvette a Dugurroktól a szűk Hadszerte (Hadszer?) szorosnak őrizetét és ennek fejébe eltartásuk céljára önkéntes adományokat fogadtak el. Ez az adomány a későbbiekben örökletes szokássá vált. Büntető- és rablóhadjárataik során a Badilok meggazdagodtak, tekintélyük megnövekedett, míg végül is oda jutottak, hogy a legtöbb Dugurr faluban ők lettek az urak. Ezek után a cserkesz fejedelmi családokkal házasságok révén szoros kapcsolatot teremtettek, ami hatalmukat megerősítette és így ők lettek a legtekintélyesebb nemzetség a Dugurr nép között.

Besse János is teljesen hasonlóan jegyezte fel ezt a dugurrok (nála: digurzik) közt máig is élő hagyományt. A törzs előkelői úgy nyilatkoztak előtte, hogy a balkhár nép főnöke, a nemrég elhunyt Abdullah kán valóságos ivadéka az elköltözött, nagy, magyar népnek. Abdullah kánnak két fia maradt, Bessát és Bredelat, ezekkel azonban Besse nem találkozott.

Egy XV. századi történetíró, Laonikos Khalkokondyles feljegyezte, hogy a felsőibériai városok szomszédságában az alánok, a hunok és az embek laknak. A hunok itt a jaimokat^ vagyis a kumai magyarokat jelentik. Ugyanezen a vidéken, a Kasbek környékén Klaproth egy néptörédeket talált, amelyről ugyan nem ír semmit sem, (talán azért, mert felfedezése merőben felborította volna egész tudományos szemléletét és addig számos dolgozatban, könyvben közölt elméletét), de a nép nevét a könyvéhez csatolt térképen közölte s ez a név pontosan úgy hangzik (ha másként írta

is le), mint a Chorenei Mózes földrajzi könyvében talált V. századi népvünk: kumamagyari. (A szóvégi *i* népnevek-nél minden esetben előforduló orosz képző.)

Valószínűnek látszik, sőt másként el sem képzelhető, hogy a XIV. század végén, az általános menekülés során a kumai magyarságnak nagyobb tömege zárt egységben vonult el az Aragui és a Thethri-Aragui folyók közébe. Az utóbbi az előbbinek mellékfolyója, az Aragui pedig a Kur folyóba önti vizét. A kumai magyaroknak Klaproth térképén feltüntetett szállásföldje Tiflisztől pontosan északra van, mintegy 100 km-re, Goritól északkeletre 60 km, Belohitól pedig keletre 50 km távolságban.

Klaproth szerint a kumai magyaroknak georgiai szomszédjai: keletről a kevszurok, délről a psáyok[^]délnyugatról a bazalétek, majd a psávoktól délre a kutétek s tjanétek.

Klaproth térképén a kumai magyarok (Gudamaqari) szállásföldje közvetlenül a Terek folyónak a Kasbek alatti nagy könyöke mellett fekszik és attól kelet-délkeletnek húzódik. Teljes egészében benne fekszik a mai osszét (alán) hegyvidékben. Ez a körülmény is egyik magyarázata lehet annak, hogy az osszét nép körében él a kumai magyarokkal való rokonság tudata.

Amikor Fridtjof Nansen, a híres norvég sarkutazó 1925-ben dagesztáni és örményországi tanulmányútjáról visszatérőben Tifliszből Vladikavkázon át a Volgatorkolathoz utazott, ugyancsak találkozott ezzel a töredéknéppel. Útleírásában megemlíti, hogy 2160 m tszf. magasságban, közvetlenül a Kreuz-Pass alatt van az utolsó postaállomás és ennek neve: Guda-ur. Két vonatkozó fényképet is közöl; egyet a vidékről, egyet pedig a gudaui fiataliságról.

Leírása egyúttal megmagyarázza azt is, hogyan keletkezett a Kreuz-Pass név, (vagy ami ezzel azonos: hogyan lett a Kuma-ból Guda.) A hegyvidéki népek ajkán a k és g hangzócsereje gyakori. így Kuma és Guma ugyanazt jelenti. Mármost ott, ahol az út a Kresztovipass, azaz Kereszthágó legmagasabb pontját (2345 m) eléri, az út jobb-

oldalán régi kőkereszt áll. Bizonyára ettől kapta a hágó is a nevét. Mondják, hogy még Tamara császárnő állíttatta. A híres hittérítő császárnőnek még ma is nagy neve van fenn a hegyekben. Mivel pedig a Guda szó az örményben keresztet jelent és ugyanez a szóalak kölcsönszökeént átment a hegyvidéki népek nyelvébe is, világosan láthatjuk, hogyan hasonult át népi etimológiával a Kuma név Gudává, amely – mint Klaproth állítja – szintén a „kereszt” jelentésnek felel meg.

Ügy látszik, hogy az abkáz hegyvidékre is jutott a kummagyar menekülőkből, és azok ott elkeveredhettek a bennszülöttekkel, mert Köppen 1829-ben úgy értesült, hogy az abkázok között is él az a hit, hogy valaha Magyar az ő fővárosuk volt.

Ennek az abkáziai hagyománynak a jelek szerint szintén komoly alapja van. Erre vallanak az abkáziai K u m, Gum és M a d z s a r alakú földrajzi nevek. Ha eddigi eredményeinket sorra vesszük, kiderül, hogy a kumai magyarság a nagy mongol támadáskor (1395-1396) nagy, de össze nem függő tömegekben délnyugati vezéirányban a Kuma, Malka, Bakszan, Csegem, Cserek, Terek stb. folyók mentén a hegyekbe menekült és ott a havasi legelőket szállta meg.

UTÓSZÓ

Mindaz, amit az Olvasó kézhez kapott ebben a munkában, hosszú évek forráskutatásának végeredménye, rendszeres, de nem bizonyító célzatú összefoglalása. Rövid kivonata annak a hatalmas anyagnak, amely erre a kérdésre vonatkozik, és remélhetőleg még ez év folyamán szintén elhagyja a sajtót. Minden bizonyító erejű adat részletes ismertetését és boncolgatását, megvilágítását és bizonyítását „J e r e t á n y o r s z á g a” című munkámban foglaltam össze. Ebben a megjelenés előtt álló munkában teszem közé azoknak az eredeti rajzoknak és térképeknek a másolatait is, amelyeket Magyar romjairól készítettek – Nagy Péter cár korától kezdve – a XVIII. század híres német és orosz kutatói.

Most, hogy nagyjában képet nyertünk a kumai magyarok sorsáról, két kérdést tehetünk fel: Mi a teendők ezek után ezen a téren? Szükséges, hogy minél tüzetesebben, minél alaposabban tanulmányozzuk az okiratos anyagot, a szóbajöhető levéltárak, elsősorban Róma, Bologna, Firenze, Párizs és London kimeríthetetlen kincseit. Újra fel kell dolgoznunk, és minél több újabb munka bevonásával kiegészítenünk az arab, perzsa és a kínai kútfők igen értékes tárházát. Elmélyedő tanulmányokat kívánnak az orosz kútfők is. Emellett, mihelyt csak lehetséges lesz, Magyar romjainál rendszeres ásatásokra, a környékén pedig tüzetes tanulmányokra van szükség. Lehetetlenség, hogy Magyar 25 négy-

zetkilométeres területén ne találánk számottevő leletekre. Taticsev emberei még írásos feljegyzéseket találtak 1735-ben a romok között. Ha ezek az írások nem mentek tönkre 300-400 év alatt, akkor még ma is lehet reményünk ilyenféle leletekhez. Gmelin a város közelében egy tömegsírt talált, amelyben körülbelül ezer ember alussza álmát. Valószínű, hogy a Timurlenk által 1396-ban legyilkoltatott magyarok földi maradványai ezek. Bármilyen szomorú csontgyűjtemény ez a sír, milyen mérhetetlen kincset jelenthetne ez nekünk, ha meg tudnánk találni, és hivatott tudósaink embertani szempontból feldolgozhatnák annak anyagát.

Ezen kívül tüzetesen tanulmányoznunk kellene azokat a nyomokat, amelyeket a kaukázusi népek hagyománya őriz a kumai magyarságra vonatkozóan. Ne keressük, de ha valaki keresné is, ne várjuk, hogy megtaláljuk a Kaukázusban az élő magyar nyelvet, ellenben kereshetjük annak nyomait, maradványait. A legaprólékosabban át kellene vizsgálnunk a helyszínén a mai, és főként a régi dülőneveket, patakok, források, hegyek, dombok stb. nevét, mert tapasztalat szerint a földrajzi vonatkozású nevek igen sok útmutatással szolgálhatnak a történetírónak.

Mindhárom irányban sokat várunk a komoly munkától. De remény van arra is, hogy esetleg előkerülő XIII-XV. századbéli mongol, arab, perzsa és örmény kútfökből adódik valami egykorú feljegyzés, sőt, talán részletesebb leírás is kumai magyarjainkra vonatkozóan.

A másik felvethető kérdésünk: Mi a tanulsága a kumai magyarok történetének? Az, hogy kaukázusi testvérnépünk, bár számszerűen nem igen voltak kevesebben, mint mi a XIV-XV. században, tehát körülbelül a Hunyadiak idejében, majdnem nyom nélkül felszívódtak a környékbeli, különféle népelemekbe. Szomorú példájukból tanuljuk meg szeretni nemzetünket, s mindazt, amire a Nemzetnek fennmaradásához, mint jellegzetes és elengedhetetlen dolgokra, múlhatatlanul szüksége van. Szeressük és óvjuk magyar faj-

tánkat, nyelvünket, hagyományainkat és múltunkat. Ha igaz i nemzeti érzés tölti el lelkünket, nem leszünk önzők, és hamarabb eljutunk a szükséges szociális megújodáshoz; akkor könnyebben megtaláljuk a nehéz időkben egymás kezét, és a boldogabb napokban sem leszünk közömbösek testvéreink sorsa iránt; akkor bele tudunk kapaszkodni mind a tíz körmünkkel nemzeti múltunkba, hagyományainkba, mert ezekből meríthetünk nemzeti öntudatot. A nemzeti öntudat pedig egyik legnagyobb kincsünk, a Magyar Lélek tápláló gyökérzete, mert ez ad erőt és kitarást az elkövetkező évszázadokban és évezredekben nemzeti önállóságunk megtartásához!

FELHASZNÁLT IRODALOM

Amikor a felhasznált forrásmunkákról akarok számot adni, előre kell bocsátanom, hogy munkám első része összefoglaló jellegű, második része pedig önálló forráskutatásokon épült fel.

Az első rész fejezeteinek megírásánál különösen Hóman, Moravcsik, Zichy, Németh Gyula, Munkácsi, Nagy Géza, Pauler, Fehér Géza és Ligeti alapvető műveit tartottam szem előtt, éspedig: Hóman -(Szekfű), Magyar történet I. kt; Moravcsik Gyula, Az onogurok történetéhez (Magyar Nyelv, 1930. évf.) és A honfoglalás előtti (magyarság és a kereszténység (Szt. István Emlékkönyv, Akad. Bp. 1938.); Zichy István gróf, A (magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig (Magy. Nyelvtud. Kézikönyve I. 5.) és Magyar őstörténet (Magyar Szemle kincsestára 5. sz. Bp. 1939-); Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása (Akad. Bp. 1930.); Munkácsi Bernát, A magyar őshaza kérdése. (Ethnographia 1905.); Nagy Géza, A honfoglalók (Etnográfia, 1907.) és A honfoglalók és a turkok (U. ott 1908.); Pauler Gyula. A magyar nemzet története Szent Istvánig. (Akad. Bp. 1900.); Fehér Géza, A bolgár-török műveltség emlékei (Arch. Hung. VII. kt., Bp. 1931.) és A bolgár törökök szerepe és műveltsége (Bp. 1940. Egyet. Nyomda); valamint Ligeti Lajos, Az ázsiai hunok (Attila és hunjai c. műben, (Bp. 1940. Magy. Szemle Társ.), A magyarság keleti kapcsolatai (Bp. 1932. Minerva-könyvtár) és Az ismeretlen Belső-Ázsia (Bp. 1940.) című munkákat forgattam sok haszonnal. Az onogur-magyarságnak az Ural vidékéről a Kaukázus lábához való átköltözésének tárgyalásánál felhasználtam és továbbfűztem azokat az adatokat, illetve gondolatokat, amelyeket Prinzi Gyula vetett fel „Magyar földrajz III. kt. (Bp. Egyet. Nyomda)” című művében.

A magyar lakóházak díszítményeinél Prinzi kirgizföldi néprajzi gyűjteményeit használtuk összehasonlító anyagul. Erre vonatkozó összefoglaló eredményeit „Második belsőázsiai utazásom néprajzi eredményei II. és III. közi. Népr. Értesítő XII. évf. Bp. 1911.” című mun-

kajában közölte. Cholnoky Jenő a kulákról és az álboltozatok fejlődéséről értékes adatokat tett közzé „Az ember drámája” című művében.

A törökös személynevek átírásánál Németh Gyula és Ligeti Lajos, a hún személynevek tolmácsolásánál pedig Ligeti Lajos névalakjait közlöm. Az onogurok történetének vázolásában Moravcsik Gyulának nagyértékű kutatásai eredményeiből leszűrt véleményét tettem magamévá. Kivétel e tekintetben a baskír-magyarság Magna Ungariába való kerülésének kérdése. Ezen a téren Zichy István gróf felfogását osztom. A kamennája babák edénykéje minősítésének kérdésében Fehér Géza véleményét, t. i. azt, hogy ez az edény a vérszerződések kötésénél használatos rituális csészét ábrázolja, nem tudom osztani. Sokkal inkább valószínű, hogy Jerney járt közel az igazsághoz, amikor ezeket az edényeket a „havan”-nal hozta kapcsolatba.

Munkám második részében a kaukázusi magyarság történetét igyekeztem lehetőleg egységes kénben összefoglalni. Ennek a résznek forrásanyaga többszáz művet ölel fel. Ezekről most nem emlékezem meg, mert úgyis megtalálnak majd minden részletet az érdeklődők „Jeretány országa” című munkámban. Ebben az utóbbi műben mindazokat a kérdéseket, amelyeket most egészen röviden foglaltam össze, több mint 400 oldal terjedelemben, részletesen megvilágítom.

Budapesten, 1941 április 12-én, Szabadka visszafoglalásának napján.
Szerző.

T A R T A L O M

Előszó.....	5
I. A történelmi magyarság kialakulása	
A népvándorlás sodrában.....	7
Átköltözés az új hazába	11
Hunor és Magor	18
Szabir, avar és türk uralom alatt	24
Kürt fejedelem birodalma	29
Kazár uralom alatt.....	35
A magyarság felszabadulása.....	33
II. A kaukázusi magyarság sorsa	
A besenyő támadás és következményei	41
A mongolok igájában.....	48
Jeretány fejedelem	58
A főváros	66
Élet Magyarban	84
Kumai magyar püspökség.....	93
Magyar pusztulása	106
A kumai magyarság emléke.....	114
Utószó	119
Felhasznált irodalom.....	123